—Людзьмі звацца!
Янка Купала

ГАЗЕТА ТВОРЧАЙ ІНТЭЛІГЕНЦЫІ БЕЛАРУСІ

ЛіМ

ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА

ПЯТНІЦА
25
СТУДЗЕНЯ
1991 г.
№ 4 (3570)
ВЫХОДЗІЦЬ з 1932 г.
КОШТ — 15 кап.
(Па падпісцы — 10 кап.)

Мінск. 20 студзеня 1991 года. Мітынг салідарнасці з народам Літвы на плошчы Леніна.
Фота Я. КАЗЮЛІ.

СПАДЗЯЁМСЯ І ВЕРЫМ...

Асэнсоўваючы трагічныя падзеі ў Літве як спробу дзяржаўнага перавароту з мэтай гвалтоўнага скасавання законных органаў улады і аднаўлення таталітарна-каманднай сістэмы, Управа Згуртавання беларусаў свету «Бацькаўшчына» выказвае супраць гэтага гнеў і абурэнне, а таксама глыбокую жалобу і смутак па бязвінных ахвярах, спачувае іх родным і блізкім.

Нельга паставіць на калені народ, якім завалодала неадольнае імкненне да свабоды і незалежнасці, жаданне быць гаспадаром на роднай зямлі, ладзіць годнае жыццё паводле ўласных традыцый і патрэб.

Трагічна - крывавыя і, здавалася б, назаўжды павучальныя і ганебныя адначасова ўрокі савецкай гісторыі (сталінскі генацыд у сваёй дзяржаве, а таксама падзеі ў Венгрыі, Польшчы, Чэхаславаччыне, Афганістане) пераканаўча засведчылі згубнасць і марнасць навязваць сябе, свой лад іншым народам, перад усім светам выявілі, што нічога, апрача слёз і крыві, гвалту і нянавісці, «палітыка» штыкоў і танкаў даць не можа. Вось чаму ў гэты напоўнены высокай адказнасцю момант заклікаем прадстаўнікоў усіх узроўняў улады, ад Прэзідэнта да нізавых выканаўцаў, спыніцца на самым пачатку, каб не было патрэбы каяцца потым, чуючы праклёны і галашэнні соцень і тысяч абяздоленых мацярок, удоў і сірот, адчуваючы цяжкі прысуд гісторыі...

У Беларусі з асаблівым хваляваннем адчуваецца гарачае дыханне падзей у Прыбалтыцы не толькі па прычыне блізкага суседства, але і гістарычнай лучнасці нашых народаў, з'яднаных колішнім супольным жыццём у Вялікім княстве Літоўскім, якое і дасёння застаецца ўзорам талерантнасці, міру і ўзаемапавагі народаў, што жылі на абшары ад Балтыйскага да Чорнага мора. Тое, што беларуская мова абслугоўвала тут дзяржаўныя абсягі жыцця, не перашкаджала духоўнаму самасцвярджэнню іншых народаў і не спараджала паміж імі канфліктаў. Страта ж дзяржаўнасці спрычыніла духоўны заняпад у краі, гвалтоўную паланізацыю і русіфікацыю карэнных нацый. Несучы страты, беларусы, як этнас, усё ж здолелі трывала захаваць сябе да сярэдзіны нашага стагоддзя — Вільня, як і да рэвалюцыі, з'яўлялася ў Заходняй Беларусі цэнтрам нацыянальна-вызваленчага і культурна-грамадскага беларускага руху, тут выдаваліся дзесяткі часопісаў і газет, вялося навучанне на роднай мове. Аднак адразу ж пасля вайны ўсё гэта было растаптана і продкі старажытных крывічоў аказаліся, не маючы ніякіх гарантый для нацыянальнага развіцця, ці не самай бяспраўнай, пазбаўленай духоўнай перспектывы нацыяй у Літоўскай ССР. Толькі з пачаткам перабудовы пачалі ажываць парасткі некалі магутнага беларускага дрэва ў гэтым краі. Большасць жа этнічных беларусаў, што даводзіцца канстатаваць з глыбокім жалем, папоўнілі шэрагі «палякаў» і так званага «рускоязычного населения», думкай і пачуццём якога, скарыстоўваючы пралікі рэспубліканскага кіраўніцтва, досыць лоўка маніпулююць тыя, хто імкнецца распаліць нацыянальную варажнечу і выклікаць поўную дэстабілізацыю грамадскага жыцця ў Літоўскай Рэспубліцы, узяць уладу ў свае рукі.

Спадзяёмся і верым, што ў вольнай адроджанай Літве кожны, хто пажадае быць яе Грамадзянінам, здабудзе аднолькавыя правы, у тым ліку і неад'емнае чалавечае права быць самім сабой, захоўваць і развіваць сваю нацыянальную самабытнасць. Бо нельга, кажучы простымі і адначасова мудрымі словамі нашага народа, будаваць сваё шчасце на няшчасці другіх!

ЖЫВЕ СВАБОДНАЯ ЛІТВА!
ЖЫВЕ СВАБОДНАЯ БЕЛАРУСЬ!

Ухвалена на ўправе згуртавання беларусаў свету «Бацькаўшчына» і падтрымана на масавым мітынгу ў Мінску 20 студзеня 1991 года.

ЗЬНІЧ

ЛІТВА—БЕЛАРУСЬ

Студзень, 1991

Ля Кастуся, ля Гедыміна,
пад небам віленскіх крыжоў
мая палонная Айчына
крывёй абмытая ізноў...

Ізноў Хрыстос — нябачны — з намі,
а на плячох — няволі Крыж...

Багаславёны сьвятарамі,
народ, ты болей не маўчыш.

Хай лісьцем ападаюць цепы,
душа — як з Богам — будзе жыць!
ахвярны — бел-чырвона-белы
наш сьцяг Васкрошаньнем мігціць.

Гляджу Ягонымі вачыма
на ўсё, што ў нас і у Літве...
Мая палонная Айчына,
як Маці Божая, —
жыве!

Кола дзён

16 студзеня

тысячы людзей — літоўцы, беларусы, рускія, палякі — прыйшлі на пахаванне ахвяр «крывавай нядзелі» ў Вільнюсе. На грамадзянскай паніхідзе былі і дэпутаты, члены грамадскіх арганізацый з нашай рэспублікі.

17 студзеня

на сесіі Вярхоўнага Савета БССР прынята Заява аб падзеях у Літве. У Заяве, у прыватнасці, патрабуецца ад Прэзідэнта СССР «неадкладна спыніць удзел Узброеных Сіл у вырашэнні палітычных праблем Літвы, правесці расследаванне дзейнасці так званага камітэта нацыянальнага выратавання, прыняць неабходныя меры па прадухіленні ў далейшым прымянення зброі...»

18 студзеня

ў Вярхоўным Савеце рэспублікі пачалося абмеркаванне праекта Закона «Аб сацыяльнай абароне грамадзян, якія пацярпелі ад аварыі на Чарнобыльскай АЭС». Раней, на мінулым тыдні, былі прыняты ў першым чытанні законы «Аб сялянскай (фермерскай) гаспадарцы», «Аб эканамічнай неплацежаздольнасці і банкруцтве», «Аб рэферэндуме Беларускай ССР».

19 студзеня

на другі дзень вайны ў Персідскім заліве, выявілася, што прыхільнікі Садама Хусейна ёсць і ў Мінску. Некалькі дзесяткаў чалавек — у асноўным арабскія студэнты з мінскіх ВНУ — сабраліся каля Дома палітасветы пад лозунгамі: «ЗША — дамоў!» «Арабская нафта — арабам!» Мітынг быў санкцыянаваны.

20 студзеня

нягледзячы на выхадны дзень, у Мінску на плошчы Леніна прайшоў масавы мітынг салідарнасці з Літвой (гл. першую старонку сённяшняга нумара «ЛіМа»). Яго ўдзельнікі яшчэ не ведалі, што ўвечары зноў пральецца кроў — на гэты раз у Латвіі.

21 студзеня

група народных дэпутатаў БССР на чале са Старшынёй Вярхоўнага Савета рэспублікі М. Дземянцеем усклала кветкі да помніка У. І. Леніну.

22 студзеня

Прэзідэнт СССР М. Гарбачоў выступіў з заявай, у якой прызнаў, што пэўная частка грамадства не разумее і нават не жадае разумець ягоную палітыку.

Сярод іншага кіраўнік краіны сказаў: «Любыя грамадскія арганізацыі, камітэты і франты, з якімі б праграмамі яны ні выступалі, могуць прэтэндаваць на прыход да ўлады толькі канстытуцыйным шляхам, без прымянення насілля. Усялякія спробы апеляваць да ўзброеных сіл у палітычнай барацьбе недапушчальныя».

23 студзеня

чуткі аб абмене грошай, якія неаднойчы афіцыйна абвяргаліся, сталі рэальнасцю. Паводле прэзідэнцкага ўказа пачаўся абмен купюр вартасцю 100 і 50 рублёў узору 1961 г. на купюры меншай вартасці. Пры гэтым абмежавана колькасць наяўных грошай, якія падлягаюць аўтаматычнаму абмену (1000 р.), і памер атрымання ўкладаў у ашчадных банках (да 500 р.). У сераду з раніцы ў ашчадных банках стаялі тысячы напалоханых пенсіянераў. Многія плакалі. Як адрэагавала «ценявая эканоміка» — пакуль невядома.

ШТО ЎБАЧЫЛІ

ў Латвіі народныя дэпутаты Беларусі

Днямі з Рыгі вярнулася група народных дэпутатаў БССР, накіраваная ў сталіцу Латвіі па рашэнні парламенцкай апазіцыі БНФ і Дэмакратычнага дэпутацкага клуба. Вось што расказаў у гутарцы з карэспандэнтам «ЛіМа» член дэлегацыі, народны дэпутат БССР Мікалай КРЫЖАНОЎСКІ:

— Мы сустракаліся з дэпутатамі Вярхоўнага Савета Латвіі, рыжскага гарсавета, з прадстаўнікамі беларускага «Світанку», з людзьмі розных нацыянальнасцей і поглядаў. Абмяркоўвалі становішча ў рэспубліцы, гутарылі аб магчымых шляхах выйсця з крызісу.

— Ці сустракаліся вы з членамі камітэта грамадскага выратавання? Як ставяцца да гэтай структуры рыжане?

— Аб стварэнні гэтага камітэта, як вядома, заявіў 13 студзеня на пленуме ЦК КПЛ другі сакратар ЦК Патрэкі. Ён таксама прад'явіў ультыматум Вярхоўнаму Савету і ўраду Латвійскай Рэспублікі і запатрабаваў іх адстаўкі. Ультыматум прадугледжвае падтрымку страйкавага камітэта і расфарміраванне добраахвотных дружын, якія створаны дзеля абароны канстытуцыйнай улады.

Рыжане ставяцца да гэтага камітэта як да штучнай, створанай кампартыяй Латвіі структуры, галоўная мэта якой — гвалтоўнае звяржэнне законна абранага Вярхоўнага Савета Латвіі.

— Хто, на ваш погляд, з'яўляецца ініцыятарам прыбалтыйскага крызісу?

— Падзеі ў Латвіі разгортваюцца па такім самым сцэнарыі, як і ў Літве. Мяркую, галоўная прычына ў тым, што ў парламентах і ўрадах прыбалтыйскіх рэспублік камуністы не маюць большасці. Уплыў кампартый на насельніцтва змяншаецца з кожным днём. Кіраўніцтва гэтых партый усведамляе, што дэмакратычным шляхам заваяваць большасць месц у парламентах яны не здолеюць. Застаецца адзіны, даўно выпрабаваны спосаб...

— У цэнтральных сродках інфармацыі шмат гаворыцца пра дыскрымінацыю нелатышскага насельніцтва...

— Буду казаць толькі пра тое, што бачыў на ўласныя вочы. Дык вось, ні я, ні мае калегі падобных фактаў не заўважылі. Наадварот, убачылі тое, як згуртаваліся людзі Латвіі розных нацыянальнасцей вакол сваіх дэпутатаў. Нягледзячы на натуральнае пачуццё трывогі, выклiканае разгортваннем падзей, такое яднанне выклікала добрую зайздрасць...

ШТОРМ У РЫЗЕ

Таццяна Фаст, уласны карэспандэнт «Литературной газеты» па Латвіі і галоўны рэдактар «Независимой Балтийской газеты», была відавочцай крывавай драмы ў Вільнюсе. Калі яна вярнулася ў Рыгу, мы сазваніліся. У канцы размовы я пацікавіўся: «Што цяпер у Рызе?». Таццяна адказала проста: «Прыязджай. Убачыш усё сам». І я выехаў у Латвію.

Ранішняя Рыга сустрэла вогнішчамі ў старым горадзе, загароджамі з аўтамабіляў, трактароў і бетонных пліт. ЦТ паднесла ўсё гэта як нейкую гульню, нават забаву для тых, хто не хоча працаваць. Але, на жаль, гэта — не бутафорыя! І людзі на барыкадах сапраўды былі гатовы легчы пад гусеніцы танкаў, не прапусціць ваенных да будынка Вярхоўнага Савета і Латвійскага радыёкамітэта.

Усе тры дні, праведзеныя мною ў Рызе, прэс-цэнтр Вярхоўнага Савета Латвіі нагадваў вялізны мурашнік. Толькі замежных журналістаў з 12 краін свету пры прэс-цэнтры акрэдытавана больш за 200!

У Дом радыё на Домскай плошчы так і не ўдалося трапіць. Уваход забарыкадзіраваны велізарнымі бетоннымі блокамі. Таццяна Зандэрсон, рэдактар рускай службы Латвійскага радыё, сказала мне, што даводзіцца 5—7 разоў прад'яўляць пасведчанне, каб трапіць на работу — такі жорсткі кантроль. І, падобна, мера гэтая зусім не лішняя.

Домская плошча бурліць усе 24 гадзіны ў суткі. Позна ўвечары, асабліва пасля 12 гадзін ночы, вельмі цяжка выбірацца са старога горада: усе ўезды-выезды перакрываюцца транспартам, з'яўляецца калючы дрот. Хоць — што гэтыя барыкады супраць танкаў?

Газеты, якія пакінулі Латвійскае выдавецтва ЦК КПСС, цяпер амаль не выходзяць. Спецвыпуск «Независимой Балтийской газеты» друкуецца ў маленькай, непрыстасаванай друкарні. Нават фальцоўку газеты робяць уручную! Я быў якраз у рэдакцыі НБГ, калі выйшаў камерцыйны дырэктар і аб'явіў: «Усе, хто ёсць, — у друкарню. Няма каму працаваць». Працавалі, як падпольшчыкі, якія выпускалі ленінскую «Искру».

У той жа дзень вечарам рэдакцыя бясплатна распаўсюджвала спецвыпуск на барыкадах. Дапамагаў пісьменнік Анатоль Прыстаўкін (ён цяпер у Доме творчасці Дубулты). А па пятах хадзілі тэлевізійшчыкі з Бі-Бі-Сі і здымалі, здымалі.

АМОНаўцы. Пра іх гавораць усюды. Кожную ноч «чорныя берэты» пастрэльваюць, раз'язджаючы на газіках па вуліцах начной Рыгі.

Па-мойму, для ўсіх цяпер стала ясна, што жыхары Латвіі хочуць не вяртання да ранейшых часоў, да капіталізму. Яны хочуць жыць, як людзі. Так, як жыве ўвесь свет.

Рускамоўнае насельніцтва (дакладней, некаторая яго частка) выкарыстоўваецца Цэнтрам у якасці «траянскага каня». Кампартыя Латвіі «выйшла з акопаў» і прагне вяртання страчаных пазіцый.

Я пакідаў Рыгу, калі было здзейснена яшчэ адно злачынства. АМОНаўцы штурмам узялі будынак МУС Латвійскай Рэспублікі. Загінула 5 чалавек. Сярод іх — аператар са здымачнай групы Юрыса Подніекса Андрыс Лапіньш. 10 чалавек паранены.

А так званы Уселатвійскі Камітэт грамадскага выратавання патрабуе ўвядзення прамога прэзідэнцкага праўлення.

Тбілісі, Баку, Вільнюс, Рыга... Няўжо мала?..

Леанід СВІРЫДАЎ,
карэспандэнт «Независимой Балтийской газеты» — спецыяльна для «ЛіМа».
Рыга — Мінск.

ЗВАРОТ

дэпутатаў ад апазіцыі Беларускага народнага фронту і Дэмакратычнага клуба ў Вярхоўным Савеце Беларускай ССР

Вярхоўны Савет Беларускай ССР асудзіў прымяненне ўзброенай сілы арміі супраць мірнага насельніцтва ў Літве і антыдзяржаўную дзейнасць так званага «Камітэта нацыянальнага выратавання Літвы», накіраваную на звяржэнне законнай улады. Аднак замахі на дзяржаўныя органы і эскалацыя насілля прадаўжаецца. 20 студзеня 1991 г. ахвярамі сталі мірныя жыхары, супрацоўнікі праваахоўных органаў і журналісты Латвіі.

У сувязі з мэтанакіраванымі ўзброенымі дзеяннямі Савецкай Арміі, унутраных і знешніх антыўрадавых сіл у Латвіі і Літве супраць законна выбраных Вярхоўных Саветаў, урадаў і народаў Латвійскай і Літоўскай Рэспублік дэпутаты ад апазіцыі Беларускага народнага фронту і Дэмакратычнага клуба ў Вярхоўным Савеце Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі — заснавальніцы і члена Арганізацыі Аб'яднаных Нацый — звяртаюцца ў Савет Бяспекі ААН з просьбай разглядзець пытанне аб пагрозе суверэнітэту і парушэнні права нацый на самавызначэнне ў гэтых дзяржавах.

Дэпутаты ад апазіцыі Беларускага народнага фронту і Дэмакратычнага клуба ў Вярхоўным Савеце БССР падтрымліваюць канстытуцыйныя парламенты Балтыйскіх краін і просяць накіраваць афіцыйных назіральнікаў Савета Бяспекі ААН у Латвію і Літву, аказаць міжнародную падтрымку і дапамогу народам, законна выбраным Вярхоўным Саветам і ўрадам гэтых краін.

Дэпутаты ад апазіцыі Беларускага народнага фронту і Дэмакратычнага клуба ў Вярхоўным Савеце Беларускай ССР.

21 студзеня 1991 г.
г. Менск.

З ПОШТЫ ТЫДНЯ

«РОЗУМ ПАДКАЗВАЕ...»

Пры ўсёй павазе да Прэзідэнта СССР мяне здзіўляе супярэчнасць, непаслядоўнасць і часта недальнабачнасць яго паводзін. Абвясціўшы перабудову і абнаўленне сацыялізму, паабяцаўшы круты ўздым узроўню жыцця народа за 2 гады, Прэзідэнт разам са сваёй камандай прывёў да поўнага развалу эканоміку краіны, якая цяпер прымае міласціну з-за мяжы. Заклікаўшы да рэгулюемага рынку, увёў негарантаваную картачную сістэму і харчовы падатак. Турбуючыся аб умацаванні рубля, разваліў усю фінансавую сістэму. Прапагандуючы сапраўдны суверэнітэт рэспублік і народаў, прама ці ўскосна робіць усё магчымае, каб Прыбалтыку з дапамогай блакады, зброі, хлусні, правакавання ўнутраных канфліктаў пакінуць навекі ў «імперыі зла». Прапаведуючы справядлівасць у міжнародных адносінах, робіць асабістыя і ад імя Прэзідыума Вярхоўнага Савета заклікі і заявы, завуаліравана накіраваныя на карысць міжнароднага бандытызму Садама Хусейна. Але ж любая такая недальнабачная гульня ў сусветных адносінах можа мець негатыўныя вынікі.

Галоўная бяда ў тым, што наш Прэзідэнт, не абраны народам, а выгадаваны сілкавальнымі сокамі «партыі асаблівага тыпу», якая не здольна радыкальна змяніць свае пралетарска - рэвалюцыйныя дагматычныя прынцыпы, адкінутыя ўсім цывілізаваным светам. Таму яна не можа змяніцца, які б лідэр ні стаяў на чале партыі, а прэзідэнт ад КПСС не можа стаць над партыяй. Выхад краіны з ганьбы і пакут бачыцца мне ў добрасумленным самароспуску КПСС мірным шляхам і стварэнні замест яе партыі эвалюцыйнага Прагрэсу, здольнай прадаставіць уладу Розуму, памножанаму на Гуманізм. У скарбонку гэтага Розуму свой уклад будуць уносіць усе, незалежна ад сацыяльнай прыналежнасці — рабочыя, сяляне і, вядома, інтэлігенцыя. Розум падказвае, што трэба неадкладна вывесці войскі з краін акупіраванай у 1939 — 40-х гадах Прыбалтыкі, а потым пабрацку вырашыць з іх народамі ўсе пытанні. Інтэлект літоўцаў, латышоў, эстонцаў і іншых карэнных жыхароў гэтых рэспублік з'яўляецца гарантам поспеху ў гэтай справе.

А. САЛАМОНАЎ,
доктар тэхнічных навук, прафесар, удзельнік вызвалення Латвіі і Літвы ад фашысцкай тыраніі.

ЦЫТАТА

«Забітыя... Параненыя... Да помсты заклікаюць гэтыя трупы, якія вы возіце па вуліцах... Паўстаньце! Хадзіце па вуліцах і дабівайцеся таго, каб усюды была спынена праца, каб усе грамадзяне, як адзін чалавек, падняліся са зброяй у руках супраць цара, супраць урада; перадавайце салдатам лісткі і патрабуйце, каб яны адмовіліся страляць у народ».

З лістоўкі Пецярбургскага камітэта РСДРП (студзень 1905 г.)

ІНТЭРВ'Ю Ў НУМАР

«МЫ ЎСЕ—ВІНАВАТЫЯ І НЕВІНАВАТЫЯ—АБАВЯЗАНЫ...»

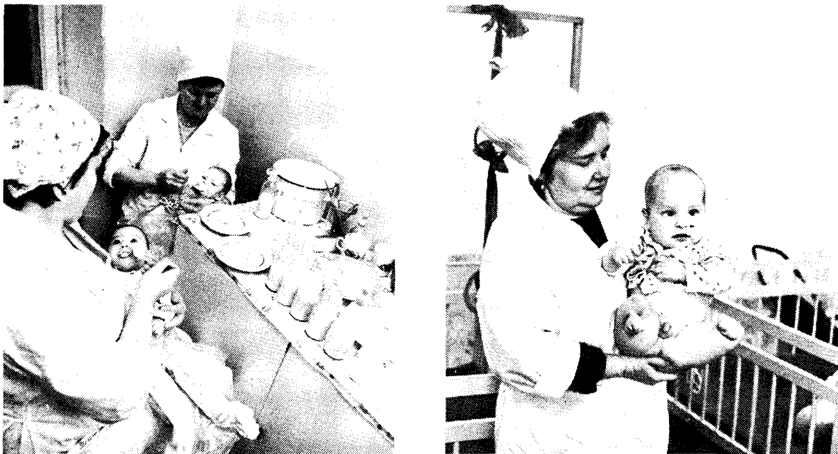
Працягваецца конкурс на стварэнне мемарыяла ў лясным масіве Курапаты, абвешчаны Міністэрствам культуры, Дзяржбудам, Саюзам архітэктараў, Саюзам мастакоў рэспублікі, Мінгарвыканкомам, Беларускім рэспубліканскім аддзяленнем Савецкага фонду культуры. Пра гэта наш карэспандэнт гутарыць са старшынёй журы конкурсу, заслужаным дзеячам мастацтваў БССР, прафесарам, рэктарам Беларускага тэатральна-мастацкага інстытута Васілём ШАРАНГОВІЧАМ.

— Васіль Пятровіч, і ўсё ж першае пытанне — не пра конкурс. Асабіста мне часта даводзіцца праязджаць па кальцавой дарозе, з аднаго боку якой — урочышча Курапаты. Здаецца, добра ведаю сцяжыну, што вядзе ўглыб ляснога масіву. Аднак... Не пакідае адчуванне: праедзеш міма і не заўважыш. Напружана шукаеш вачамі тую візуальную «адпраўную кропку», тую інфармацыю...

— Разумею, пра што вы гаворыце. І не толькі ўказальнікі даўно пара паставіць. Патрэбна і агароджа. Так, так, у прамым і пераносным сэнсе. Што тут утойваць: пакуль Курапаты, як ні горка гэта канстатаваць, «бесхозное» ўрочышча. Хто па сваёй недасведчанасці, а хто па душэўнай глухаце пераўтварае курапатаўскі лес у месца пікнікоў, шумнага адпачынку, дзе і шашлыкі смажаць, і п'юць, у месца, дзе пасуць і выгульваюць жывёлу. Так што першачарговая задача наша — разам з гарадскімі ўладамі па вясне паставіць хоць бы часовую агароджу, каб адмежаваць, паўтараю, гэтае святое месца ад бездухоўных праяў. Тым самым яшчэ раз указаць людзям: гэта месца душэўнага болю, напамін пра сапраўднае рабства, якое панавала, бо першае, на што ён, наш чалавек, не меў права, дык гэта на... уласнае жыццё. Курапаты — месца ўспаміну не толькі для тых, хто перажыў нечалавечыя пакуты ў сталінскіх ГУЛАГах, але і для іх дзяцей, унукаў, для ўсяго народа. Гэта месца павінна стаць, калі можна так мовіць, яшчэ і месцам «успамінаў пра будучае»: каб народы ніколі не былі рабамі ні нейкага асобнага тырана, ні злачыннай сістэмы...

— Ну а конкурс? Як вядома, першы тур яго не даў станоўчых вынікаў...

— І ўсё ж так катэгарычна я не сцвярджаў бы. Вынікі станоўчыя ёсць. Першы адкрыты тур рэспубліканскага конкурсу на праект помніка ахвярам масавых рэпрэсій 1937—41 гадоў праводзіўся фактычна з мэтай выяўлення ідэі-канцэпцыі мемарыяла ў Курапатах. Каб далучыць да гэтай справы як мага больш творчых людзей, было ўстаноўлена сем прэмій па тысячы рублёў кожная. Прадстаўленыя на конкурс праекты экспанаваліся на выстаўках у Палацы культуры Белсаўпрофа і мінскім Палацы мастацтваў. Вялося шырокае грамадскае абмеркаванне гэтых праектаў, свае думкі і прапановы людзі занатоўвалі ў кнігу водгукаў. Фактычна, побач з афіцыйным журы працавала стыхійная грамадская экспертная камісія, у склад якой уваходзілі не толькі тыя, хто прайшоў праз пекла рэпрэсій, але і людзі, шчыра зацікаўленыя, каб мемарыял быў дастой-

А ЯК ЖА БЫЦЬ ЗАЛОЖНІКАМ ЧАРНОБЫЛЯ?

Праект закона «Аб сацыяльнай абароне грамадзян, якія пацярпелі ад катастрофы на Чарнобыльскай АЭС», зняты з абмеркавання на сесіі Вярхоўнага Савета БССР.

Дэбаты доўжыліся амаль тры дні. Абмеркаванне ішло эмацыянальна, востра. Вакол кожнага сказа, вакол кожнага слова. Наш парламент пагубіла жаданне прыняць найдакладнейшы, найсправядлівейшы, найпаўнейшы закон. І зноў вынік — нулявы. Камісія, якая рыхтавала законапраект, не змагла апрацаваць усе папраўкі і ўдакладненні, «патанула» ў іх і вырашыла зняць законапраект з абмеркавання. Здавалася б, можна было б толькі вітаць гэткае сур'ёзнае стаўленне дэпутатаў да прымаемага закона. Калі б не губляўся дарагі час. Бо сотні, тысячы людзей на Веткаўшчыне, Хойнікшчыне, Брагіншчыне... жывуць ва «ўмоўна-выселеных» вёсках, дзе даўно ўжо жыць нельга, бо закон чакаюць сотні, тысячы «ліквідатараў», перасяленцаў і проста пацярпелых ад Чарнобыля. На пазамінулай сесіі дэпутаты прыпынілі на час работу, пабывалі ў забруджаных радыяцыяй раёнах, аднак, як бачым, анічога тая «экскурсія» не дала ні ім, ні заложнікам чарнобыльскай зоны...

Занадта шмат часу страцілі мы на тое, каб зразумець нарэшце простую ісціну, якую даўно сваім бяздзеяннем ўнушала нам Масква: выратаванне тых, хто тоне, — справа іх саміх... Цяжка гэта ўсведамляць, аднак, Маскве, краіне зараз не да нашых праблем. А пасля апошніх падзей ад нас можа адвярнуцца і сусветная грамадскасць. Мы застанемся сам-насам са сваім чарнобыльскім горам. І вось зноў ідзе марнаванне часу на дробязныя ўдакладненні і дапаўненні...

Гэтыя здымкі карэспандэнты БЕЛТА **С. Халадзілін** і **В. Шуба** зрабілі ў Гомельскім доме дзіцяці.

Таксама Чарнобыль?

НА ПАВАРОЦЕ

БАЛТЫЙСКІ ЧАС

ЗАДУМВАЮЧЫ на старонках «ЛіМа» новую рубрыку, свайго роду асабісты палітычны дзённік, я, натуральна, шукаў для гэтай рубрыкі адпаведную назву. Хацелася б як мага больш дакладна пазначыць наш скрутны час. І вось — «На павароце».

Цікава, што калегі, з якімі я папярэдне дзяліўся задумай, амаль аўтаматычна да слова «паварот» дадавалі — «правы». І каб жа яны не мелі рацыі... Штодня чуваць — «дэструктыўныя сілы», «моцная рука», «навесці парадак», «надзвычайныя паўнамоцтвы»... Некаторыя аналітыкі не выключаюць магчымасці ўсталявання ў бліжэйшы час такога рэжыму, у параўнанні з якім «брэжневізм» будзе выглядаць зусім прыстойна і досыць дэмакратычна.

Калі так, то інстынкт самазахавання павінен быў бы падказваць, што хроніку «правага павароту» лепш пісаць у шуфляду. Альбо — ужо цяпер пачынаць складаць для «Міжнароднай амністыі» спісы мяркуемых «ахвяр перабудовы». Журналісту, навучанаму чытаць паміж радкоў і ўслухоўвацца ў інтанацыі палітычных лідэраў, зразумела, чым могуць абярнуцца словы Прэзідэнта аб тым, што нельга «пакідаць без увагі, калі сродкі прапаганды, так, менавіта прапаганды — давайце называць рэчы сваімі імёнамі — знарок выкарыстоўваюцца для правакавання хаосу, панікі, нацыянальнай розні, для супрацьпастаўлення народа арміі, для заклікаў не лічыцца з законамі». А згадаць *нядаўна выказанае, таксама Прэзідэнтам, меркаванне аб тым, што* варта, мабыць, прыпыніць дзеянне Закона аб друку? Часова, вядома...

Але для мяне слова «паварот» усё ж не асацыіруецца толькі з адхіленнямі — ці то ўлева, ці то ўправа — ад магістральнага кірунку. Бо хто сёння дакладна скажа, дзе той бальшак, узбіўшыся на які, мы шпарка пакрочым да ўсеагульнага дабрабыту? Не думаю, што ўсё вернецца на кругі свая. ТАК жыць нельга, але нельга жыць і так, як мы жылі — пяць, дзесяць гадоў назад. «Назад нельга, бо старая ідэалагізаваная сістэма ўжо ніколі не ажыве і не запрацуе, — *лічыць І. Клямкін.* — Спыніцца нельга таксама, бо становішча распаду і развалу нікому і ніколі яшчэ замарозіць не ўдавалася». Перабудова вычарпала сябе, жыццю стала цесна ўжо і ў рамках, вызначаных ініцыятарамі вясны 85-га. Наспявае выбух. Як пазбегнуць крыві — значна большай, чым тая, што пралілася ўжо?

Грамадства — на павароце.

ВОСЬ УЖО некалькі тыдняў мы жывём па балтыйскім часе. Трагічныя падзеі ў Літве і Латвіі прымушаюць інакш успрымаць гадзіну розніцы паміж Вільнюсам і Мінскам. Гадзіна-папярэджанне, гадзіна-засцерагальнік... Вопыт падказвае: усё, што адбывалася ў апошнія гады ў Прыбалтыцы, у той ці іншай форме паўтаралася і ў нас.

Спрабую ўявіць наш пампезны, са шматлікімі прыбудовамі і хітраскладанымі сутарэннямі Дом урада, плошчу перад ім — на асадным становішчы. Не дзеля таго ўявіць, каб прыкінуць, дзе тут маглі б размясціцца барыкады, а — каб паставіць рубам такое вось пытанне. Як кажуць, барані Божа, і ўсё ж, калі што здарыцца—ці выплеснецца на вуліцы горада людское мора, каб падтрымаць, абараніць сваю законную ўладу?

Напэўна, не мяне аднаго ўстрывожыў той факт, што, паводле вынікаў сацыялагічнага даследавання, каля 30 працэнтаў апытаных падтрымліваюць прымяненне ўзброенай сілы ў Літве. Маўляў, так і трэба ім, «нацыяналістам» і «сепаратыстам»...

ЯКОЙ ЖА БЫЛА рэакцыя Вярхоўнага Савета БССР на падзеі ў Літве? Як вядома, 18 студзеня на сесіі прынята адпаведная заява — са словамі спачування, з асуджэннем ваенных дзеянняў супраць мірнага насельніцтва, з заклікам рэгуляваць усе канфлікты выключна палітычнымі метадамі.

Заўважым — толькі 18 студзеня. Успомнім — з якім скрыпам прымалася тая заява. Што і казаць, не самы светлы эпізод у дзейнасці нашага дэпутацкага корпуса.

Параўноўваю заяву Вярхоўнага Савета ад 18-га з іншым дакументам — падпісаным 83-ма дэпутатамі апазіцыі БНФ і Дэмакратычнага клуба ўжо 15-га. І — не бачу паміж імі прынцыповай розніцы. Але ж як упарта не згаджалася парламенцкая большасць абмяркоўваць сітуацыю ў *Літве! І як* марудна, чапляючыся за кожны абзац, літаральна за кожнае слова на старонцы машынапіснага тэксту, праходзіла галасаванне! Марныя спрэчкі, высвятленне адносін, хваравітая перапалка дыскрэдытавалі сам прадмет гаворкі. Цяжка сказаць, якім чынам завершыцца прыбалтыйскі крызіс, але ўжо цяпер відавочна, што аўтарытэт беларускага парламента істотна пацярпеў. Прыняцце заявы на шосты дзень пасля трагедыі — не больш чым фармальны акт.

ЧАМУ ТАК сталася? Адказ на гэтае пытанне — не ў сферы этыкі, а ў сферы палітыкі. Недалёкай, скампраметаванай, але ўсё яшчэ ўплывовай. Дэбаты па «літоўскім пытанні», асабліва спроба фракцыі камуністаў працягнуць альтэрнатыўны праект заявы, лішні раз засведчылі расстаноўку сіл на палітычнай арэне Беларусі. Зразумела, што кіраўніцтву КПБ не хочацца псаваць адносіны з таварышамі з КПЛ—КПСС, напрыклад, з ганаровымі гасцямі XXXI з'езда М. Буранявічусам і У. Шведам. Таму і з'яўляюцца дакументы, накшталт заявы каардынацыйнага савета Мінскага палітклуба «Камуніст» — «у сувязі з палітычнай правакацыяй экстрэмістаў з «Саюдзіса» ў Літоўскай ССР 13 студзеня 1991 года». Таму газета «Литва советская», старонкі якой спрэс запоўнены антылітоўскай прапагандай, выходзіць у ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарні ЦК КПБ...

Парламент, які трывае ўсё гэта, жартуе з агнём. Паміж Мінскам і Вільнюсам — усяго гадзіна розніцы.

Андрэй ГАНЧАРОЎ.

ны памяці ва ўсіх адносінах — маральных і мастацкіх. Журы конкурсу, абапіраючыся менавіта на шырокую грамадскую думку, у маі леташняга года падвяло вынікі першага тура. З дзевятнаццаці прадстаўленых праектаў пяць былі ўдастоены прэмій. Аднак станоўчасць вынікаў зусім не ў прэміях. Яны не з'яўляюцца сведчаннем таму, што ў праектах была ўвасоблена ідэя мемарыяла. Станоўчасць — у іншым. У тым, што пасля першага туру ідэя-канцэпцыя была нарэшце дакладна сфармулявана. Журы і грамадскасць катэгарычна адмаўляюць у будучым мемарыяле дзесяцігадовыя традыцыі стварэння монстраў з бетону, а, на жаль, большасць удзельнікаў прадставіла на конкурс менавіта такія бяздушныя і бездухоўныя прыклады гігантаманіі.

— Дык якім жа бачыцца ўсё ж мемарыял ва ўрочышчы Курапаты?

— Перш за ўсё — што такое Курапаты? У чым іх, так бы мовіць, незвычайнасць? Адказваю. Курапаты — гэта самыя вялікія безыменныя могілкі ў горадзе, могілкі без магіл, крыжоў, помнікаў і кветак. Праўда, сімвалічныя крыжы і валуны, як вядома, грамадскасць там па сваёй ініцыятыве ўстанавіла. Калі гаварыць пра нацыянальныя традыцыі, дык могілкі заўсёды мелі агароджу. Мелі браму і капліцу. Менавіта капліца, а не храм, павінна стаяць у курапатаўскім лесе, які, дарэчы, і сам з'яўляецца помнікам. Ідэя капліцы больш дакладная, бо сярод закатаваных — людзі розных нацыянальнасцей, веравызнанняў. Агароджа магла б несці элемент мастацкасці. А вось брама — характар палітычны. Я зараз працытую радкі са звароту да наведвальнікаў Курапатаў, што напісаў паэт Сяргей Грахоўскі, які прайшоў сам праз жахі ГУЛАГа. Ягоныя словы і маглі б быць адным з элементаў палітызацыі брамы. Вось яны, словы, звернутыя да сэрцаў і сумлення людзей: «Чалавек! Спыніся, схілі непакрытую галаву, і ты ў шуме соснаў пачуеш наш апошні крык і енк, апошнія ўдары нашых сэрцаў... Хто мы? Разам з намі знішчылі і нашы імёны, але ўсе мы роўныя перад Вечнасцю. Мы застанемся безыменнымі пакутнікамі ў памяці народнай, у сэрцах нашых нашчадкаў і наступнікаў. Памаўчы, прыслухайся да голасу ахвяраў сталінскага генацыду і пільна сачы, каб падобны жах ніколі-ніколі не ўпоўз крывавым прывідам на нашу зямлю...» Магла б быць у Курапатах і Алея пакутнікаў, але бетонным фігуратыўным «пакутнікам» там не месца. Трэба памятаць, і я звяртаюся да тых, хто будзе браць удзел у другім туры конкурсу, што сярод народа жывуць нашчадкі расстраляных, жывуць і не ведаюць, дзе ціха памянуць і запаліць свечку ў памяць сваіх згінуўшых продкаў. Пакуль і я сам не магу запаліць такую свечку ў памяць аб маіх рэпрэсіраваных дзядзьках... Мемарыял у курапатаўскім лесе павінен быць ціхім рэквіемам, бо жыцці людскія не вернеш. І яшчэ. Хацелася, каб як мага больш людзей выказалася праз друк, у пісьмах да журы пра ідэю-канцэпцыю. Пісьмы можна накіроўваць на адрас: Мінск, Ленінскі праспект, 81, Беларускі дзяржаўны тэатральна-мастацкі інстытут.

— Васіль Пятровіч, пытанне пра сродкі на мемарыял...

— Ясна адно: асноўныя сродкі павінна даць дзяржава, якая, мушу заўважыць, павінна выкупіць сваю віну. Але ўзнікла пытанне, чаму ж у гэтай высакароднай справе не могуць удзельнічаць людзі — і былыя вязні, і тыя, хто не зведаў жахаў рэпрэсій? Таму ў Мінскім гарадскім фондзе культуры быў адкрыты рахунак на добраахвотныя ахвяраванні грамадзян, устаноў, прадпрыемстваў. На гэты рахунак 702903 Белжылсацбанка паступіла ўжо дзесяткі тысяч рублёў. Мы ўдзячны кожнаму, хто зрабіў свой уклад. Мы таксама разам з Мартыралогам Беларусі пералічваем на рахунак грошы ад дабрачынных акцый, сабраных на жальбінах, вечарах памяці ахвяраў сталіншчыны. На жаль, даводзіцца канстатаваць, што такія ахвяраванні не зрабілі нашы буйныя прадпрыемствы - монстры. А між тым, кіраўнікі іх праязджаюць на «мерседэсах» і «фордах» міма курапатаўскага лесу, але ім не баліць... Заклікаць да сумлення? Думаю, варта помніць адно: мы ўсе — вінаватыя і невінаватыя — абавязаны прайсці праз духоўнае ачышчэнне. І адно з выпрабаванняў — мемарыял у Курапатах.

— Застаецца пажадаць дастойнага ўвасаблення ідэй у жыццё ў другім туры. Дзякуй, Васіль Пятровіч, за гутарку.

Л. КРУШЫНСКАЯ.

ЛІСТ У РЭДАКЦЫЮ

ХРАМУ— НАЦЫЯНАЛЬНАЕ «АБЛІЧЧА»

Напісаць гэты допіс мяне прымусілі артыкулы ў «ЛіМе» «Хто крыўдзіць праваслаўных?» Ірыны Жарнасек, а таксама «Падводныя камяні» Юрыя Лакаўца. Гэтыя артыкулы, як і артыкул Анатоля Сідарэвіча «Забастоўка ў Вярэйках», прысвечаны канфесійным непаразуменням. Аднак я—пра іншае. У згаданых публікацыях гаварылася пра тое, што ў Наваполацку і ў Вярэйках мяркуецца пабудаваць новыя бажніцы. Добра, але думаю, што пытанні адносна пабудовы святыняў узнікнуць не толькі ў месцах канфесійных непаразуменняў, але ў тых гарадах і мястэчках, дзе яны калісь былі разбураны, у новых гарадах, якія ўзніклі на працягу апошніх дзесяцігоддзяў, дзе храмаў наогул ніколі не было (вернікі ўзнімуць пытанне адносна неабходнасці іх пабудовы).

Напэўна, не ўсе беларусы да канца ўсвядомілі, што мы маем не толькі родную беларускую мову, сваю ўласную гісторыю, культуру, літаратуру, але і сваю ўласную архітэктуру, у прыватнасці, царкоўную (касцельную). Каб у гэтым пераканацца, дастаткова пабываць у трох-чатырох беларускіх гарадах (Глыбокім, Полацку, Мінску, Івянцы), дзе ўзведзены святыні ў так званым стылі «віленскага барока». Наведайцеся ў іншыя сумежныя рэспублікі — Латвію, Украіну, Эстонію і Расію — і вы там нічога падобнага не знойдзеце, акрамя, можа, некаторых блізкіх да мяжы Беларусі раёнаў Латвіі і Смаленшчыны (але гэта этнічныя беларускія землі). Еўрапейскаму барока нашы мясцовыя беларускія дойліды зрабілі арыгінальную беларускую інтэрпрэтацыю. Акрамя таго, не толькі для барокавых, але і іншых архітэктурных накірункаў былі распрацаваны свае тыпы купалаў і крыжоў. І, як адзначыў айцец Леў Гарошка ў сваёй кнізе «Пад знакам «рускае і польскае веры», цыбулепадобныя купалы і крыжы з касавінаю для Беларусі ніколі не былі характэрнай з'явай, у прыватнасці, для праваслаўных святыняў. Цыбулястыя купалы і крыжы з касавінаю з'явіліся на нашых храмах пасля 1795 года, калі маскоўскі акупацыйны рэжым пачаў праводзіць палітыку русіфікацыі з будаўніцтвам храмаў у так званым псеўдарускім стылі, каб замацаваць на прылучанай Беларусі «рускі дух».

Недзе на пачатку 1970-х гадоў, а тады я вучыўся ў 9 ці 10 класе і жыў у Глыбокім, набыў я кнігу (фотаальбом) Зянона Пазняка «Браслаўшчына». Фарзац гэтае кнігі аздабляў здымак сцяны Зарачанскага млына. Муроўка сцяны выканана ў тэхніцы беларускага каменнага арнаменту. У гэты час я вельмі любіў падарожнічаць на ровары па ваколіцах роднага Глыбокага і знайшоў там чатыры будынкі: царква ў Мамаях, млын у Старых Шарабаях, царква ў Верхнім, касцёл у Мосары, якія маюць часткі будынкаў, альбо асобныя збудаванні (вежы, брамы), якія выкананы муроўкай у тэхніцы беларускага каменнага арнаменту. Гэтыя будынкі, акрамя царквы ў Верхнім, пабудаваны ў стылі класіцызму. Як бачым, не толькі барока, але і класіцызм набываў на Беларусі сваю адметную афарбоўку. Шмат падобных будынкаў я бачыў і на Пастаўшчыне. На жаль, прыгожы вадзяны млын у Старых Шарабаях, цалкам выкананы муроўкай у тэхніцы беларускага каменнага арнаменту, тры гады таму зруйнавалі, і ён застаўся ў мяне толькі на фотаздымках.

З усяго вышэйзгаданага хачу зрабіць заключэнне. Беларускі народ заўсёды імкнуўся да самабытнасці, а дойлідства з'яўляецца адным са стаўпоў, на якім трымаецца нацыянальная самасвядомасць. Будуць будавацца на Беларусі новыя святыні. Добра будзе, калі на месцы калісь знесенай святыні адновіцца будынак у яго ранейшым стылі (захаваліся ж у архівах здымкі, гравюры, чарцяжы). А як быць у такіх гарадах (Новалукомль, Салігорск, Светлагорск, Наваполацк), дзе ніколі не было святыняў, ці, напрыклад, у самых буйных гарадах Беларусі, якія значна пашырыліся апошнімі дзесяцігоддзямі? Тут мясцовы «бацюшка» (які будзе ў ролі заказчыка) замовіць праект у Маскве ці Ленінградзе ў стылі «мураўёўкі» сярэдзіны XIX стагоддзя, ці мясцовы ксёндз замовіць праект касцёла недзе ў Варшаве ці Кракаве. Вось тут пажадана, каб у нас на Беларусі была свая архітэктурная майстэрня, якая займалася б распрацоўкай праектаў культавых будынкаў уласна для Беларусі. Мяркую — гэта справа не ўнутрыцаркоўная, а нацыянальная. Напэўна, трэба распрацаваць нават свой архітэктурны «стыль», які б сімвалізаваў беларускае Адраджэнне канца XX стагоддзя. Можа, як і беларускія дойліды мінулага, распрацаваць для нашага часу і свае адметныя тыпы купалаў (крыжы я ўсё ж пакінуў бы без змены, тыпова беларускія, з ззяннем), парталаў і г. д. Праект святыні павінен выбірацца шляхам конкурснага адбору. У склад журы павінны быць уключаны беларускія мастакі, мастацтвазнаўцы, дойліды. Пры нашым цяперашнім нізкім узроўні нацыянальнай самасвядомасці я б не рызыкнуў выстаўляць праект на ўсенароднае абмеркаванне. Вынік загадзя вядомы: у нас зноў пачнуць узводзіць «мураўёўкі». Напэўна, трэба заключыць двухбаковае пагадненне: Беларускі фонд культуры, Саюз мастакоў Беларусі, Саюз архітэктараў Беларусі — з аднаго боку, біскуп Кандрусевіч і мітрапаліт Філарэт — з другога, каб усе праекты святыняў распрацоўваліся беларускімі дойлідамі і ўсе храмы мелі рысы нацыянальнай архітэктуры.

У. СКРАБАТУН,
інжынер.
г. Вентспілс, Латвія.

НУ І НУ!

КАПЕЙКА—ГРОШЫ?

Днямі рэдакцыйная пошта прынесла такі ліст:

«Чытаю газеты і дзіўлюся: людзі пішуць, што эканоміка ў краіне заняпала, атаварыць грошы немагчыма, паліцы магазінаў пустыя... Можа, дзе-небудзь гэта і так, але толькі не ў нас, не ў Плешчаніцах. Не, я не скажу, што ў крамах надта шмат мяса і кілбас. А вось з абуткам — ну проста аніякіх праблем! Нават і для тых, у каго грошай — кот наплакаў. Мяркуйце самі. Мне, напрыклад, хапіла дзесяці капеек, каб купіць ці не мех жаночых чаравічкаў і басаножак. Ажно дзесяць пар! Вядома, не «мантана», як дзеці кажуць, не крык моды, але — насіць можна: зусім навенькія і колераў самых розных.

Вось і вер пасля гэтага газетам!

А мне ўсё думаецца: калі дзяржава прадае пару басаножак за капейку, то што гэта такое? Не магу дабраць да галавы...

Аўтарка ліста Г. Яскевіч (жыве яна ў Лагойскім раёне) недаўмявае з такой цаны жаночых басаножак (хай сабе і не модных, састарэлых). А вось Міхаіл Міхайлавіч Петрашэнка, намеснік старшыні Мінскага аблспажыўсаюза, не здзівіўся, калі мы пазнаёмілі яго з лістом нашай чытачкі. Зусім спакойна ён паведаміў, што з такімі чыста сімвалічнымі цэнамі сустракаліся жыхары многіх раёнаў рэспублікі. Абутак гэты, маўляў, заляжалы, купляць яго ніхто не жадае, даводзілася ўцэньваць раз, другі, трэці... Спрабавалі сямтам бясплатна перадаць такі абутак у школу-інтэрнат, ды ад яго адмовіліся. У выніку яшчэ адна ўцэнка... да мінімуму, да капейкі...

«І наогул,— завяршыў таварыш намеснік старшыні,— за год мы ўцэньваем тавараў на тры мільёны рублёў. Так што нічога страшнага ў Плешчаніцах не адбылося...»

Можа, сапраўды нічога страшнага. Ды толькі як сказаць. Мы ўжо ці не страцілі крытэрый гэтай самай страшнасці. Чыталі ж не так даўно, што спісаны абутак тысячамі пар спальваўся ў калгаснай кацельні. Чыталі і пра выкінутае на сметнікі мяса, тысячы бляшанак кансерваў.

У дадзеным выпадку нібыта штосьці іншае. Не выкінулі, не спалілі — уцанілі. Аднак ці ёсць хоць грам элементарнай логікі ў такой уцэнцы? Ці не здзек гэта над здаровым сэнсам? Няўжо нельга было нейкім іншым чынам распарадзіцца нехадавым абуткам? Скажам, перадаць органам сацыяльнага забеспячэння, вярнуць на фабрыку другаснай сыравіны? Бо —ці ж цана гэта: 1 капейка? Ці не скрут галавы гэта?

Адным словам, ну і ну!

Малюнак А. ВАНСОВІЧА.

КАЖУЦЬ, ШТО...

ДНЁМ З АГНЁМ

не знойдзеш у Мінску кваліфікаваную машыністку, якая дасканала валодае роднаю мовай...

З гэтай праблемай, як мы пачулі, сутыкнуўся нядаўна апарат Саюза мастакоў Беларусі. Шчыра адгукнуўшыся на заклік беларускага парламента не на словах, а на справе ўводзіць у жыццё Закон аб мовах, сакратарыят праўлення саюза вырашыў дзейнічаць, г. зн. — весці дакументацыю па-беларуску.

Аднак славуты дэфіцыт машынак з беларускім шрыфтам, можна сказаць, блякне ў параўнанні з дэфіцытам рук, якія павінны «выціскаць» з гэтых машынак словы на роднай мове.

Старшыня Саюза мастакоў Беларусі Генадзь Буралкін расказаў нам, што пытанне з кваліфікаванай «беларускамоўнай машыністкай» вось ужо на працягу амаль года застаецца нявырашаным. Саюз, спісаўшы шмат паперы на абвесткі аб тым, што, маўляў, «запрашаем на працу... з акладам да 200 рублёў...», вырашыў звярнуцца ў Мінскі гарадскі цэнтр па працаўладкаванні, пераналучанні і прафарыентацыі насельніцтва з просьбай аб дапамозе. Так, прыходзілі дзяўчаты-самавучкі, але — ні кваліфікаванага машынапісу, ні, тым больш, ведання мовы яны не прадэманстравалі. У выніку сакратары саюза падпісалі працоўнае пагадненне з машыністкай, якая валодае... англійскай мовай. Праўда, спрабуе саюз наладжваць і міжнародныя кантакты.

Мы вырашылі ўсё ж даследаваць праблему з «беларускамоўнай машыністкай» на ўзроўні, калі можна так сказаць, біржы працы, а значыць — таго самага Мінскага гарадскога цэнтра па працаўладкаванні, перанавучанні і прафарыентацыі насельніцтва. Як паведаміў нам намеснік дырэктара Цэнтра Сяргей Васільевіч Такарэўскі, праблема гэтая бадай невырашальная. Чаму? Такія кадры для горада не рыхтуюцца. Дзяўчаткі пасля школы або самі спасцігаюць азбуку машынапісу, вядома ж, па-руску, або, у лепшым выпадку, заканчваюць курсы пры ДТСААФе або Доме афіцэраў, таксама па-руску. Фактычна тая ж праблема, сказаў С. Такарэўскі, і з падрыхтоўкай сакратароў-машыністак для арганізацый і ўстаноў горада. Так што, рэзюмаваў ён, нават тым няшмат многім арганізацыям, якія звяртаюцца да нас з просьбай накіраваць на працу машыністку з валоданнем беларускай мовай, мы дапамагчы не ў стане.

На заканчэнне нашай тэлефоннай гаворкі С. Такарэўскі заўважыў, што ў іх, у Цэнтры, таксама існуе праблема з роднай мовай. Таму нядаўна дваццаць супрацоўнікаў былі накіраваны на трохмесячныя курсы па аваладанні беларускай мовай, якія працуюць у Рэспубліканскім вучэбным цэнтры Міністэрства жыллёвай гаспадаркі БССР. «Хоць і дарагавата,— зазначыў Сяргей Васільевіч,— усё ж плацім звыш дзвюх тысяч рублёў за курс навучання, але рыхтуемся накіраваць на курсы , наступную партыю супрацоўнікаў. Закон аб мовах павінен жыць...»

Згодны, павінен. Але саматужныя намаганні наўрад ці ўдыхнуць у яго жыццёвыя сілы. Менавіта дзяржаве трэба паклапаціцца пра, здавалася б, не самыя важныя кадры ў вытворчым працэсе — пра машыністак з веданнем беларускай мовы, у прыватнасці. Пагадзіцеся, што без іх дапамогі і акадэміку будзе цяжка данесці свае каштоўныя думкі да людзей.

P. S. Саюз мастакоў Беларусі шукае машыністку з веданнем беларускай мовы і па сённяшні дзень. Адгукніцеся, дэфіцытныя кадры...

АДДЗЕЛ ПІСЬМАЎ І ГРАМАДСКАЙ ДУМКІ

Давайце думаць

Пра дзіцячыя згадкі і дарослыя здагадкі

Наша жыццё складаецца з падзей — вялікіх і дробных, значных і нязначных. З радасцяў і непрыемнасцяў, з удач і няўдач. Адны падзеі мы забываем да заўтрашняй раніцы, іншыя — памятаем усё жыццё. І такімі яны падчас здаюцца неістотнымі, што сам не разумееш: навошта яны сядзяць, як стрэмкі, у тваёй свядомасці?

Такое, напрыклад, не магу забыць. Прыём у піянеры. Школка драўляная, сельская, на дзве паловы падзеленая. Паставілі нас у шарэнгу, і настаўнік завязвае гальштукі. Працэдура ідзе гладка, хоць і без асаблівай урачыстасці. І раптам збой, неспадзяванка: адзін хлапчук утульвае галаву ў плечы, не даецца! Не хоча гальштука! Яму бацькі— веруючыя — не дазваляюць. Наш высокі, мажны настаўнік настойвае, пачынае злавацца, потым, раз'юшаны, сілком зацугліваае непакорную галаву і завязвае на вузел чырвоны трохкутнік. Вось яна, сапраўдная школа жыцця! Гэта вам не прописы, не двойчы два — чатыры...

Сума ідавочна не сходзілася. Было над чым падумаць-паразважаць, я ж неяк выцесніла прыкры эпізод са свядомасці — на шмат гадоў і дзесяцігоддзяў. Але ён усё роўна ўсплыў, вярэдзіць. Навошта?

Той настаўнік даўно памёр. Піў, казалі, моцна ў апошнія гады. Што з хлапчуком — не ведаю, хутка я з бацькамі пераехала ў другі раён Міншчыны. Недзе ж ён жыве, працуе, гадуе дзяцей — калі толькі і яго не загубіла гарэлка, не пырнулі нажом у вясковай бойцы, не адбілі ныркі ў арміі. І як яму, цікава, прышпільвалі камсамольскі значок? Таксама сілком?

О, камсамол! Ты цэлая старонка ў нашай школьнай біяграфіі. На сходзе шум, гам, а выдатніца чытае па паперцы праверанае настаўніцай выступленне. А якія прадстаўленні наладжваліся зрэдзь часу для прадстаўнікоў зверху! Адно з іх, помніцца, я добра-такі падпсавала: устала і сказала ўсё як ёсць. А пасля сходу плакала, як той закілзаны піянер, бо высокая госця паверыла не мне, а справаздачнаму дакладу. І ў прэзідыуме, вядома, сядзеў мясцовы «розум, гонар і сумленне»...

З камсамолам у мяне звязана яшчэ адна непрыемная гісторыя. Як сакратар настаўніцкай камсамольскай арганізацыі я была паслана на раённую канферэнцыю. Там збояў не дапускалі, працэдура выбараў прадумана да драбніц. Калі пры тайным галасаванні я ўздумала прагаласаваць супраць аднаго з раённых важакоў, то мяне далікатна папраўілі. Пры абнародаванні вынікаў аказалася, што ўсе сто працэнтаў «за». Вы думаеце, я ўстала і спытала, куды падзеўся мой голас? Не, на гэты раз у мяне не хапіла мужнасці. Я ўжо была «вучоная». Я ведала, што нічога не змяню, не папраўлю, што мой голас слабей, чым камарыны піск. Менавіта гэтае «мудрае» веданне і робіць нас у лепшым выпадку — палахліўцамі, у горшым — прыстасаванцамі і халуямі.

Разважаю пра юнацкую пару, пра сваё пакаленне і зразумець хачу: ці мы не ўмелі, ці не хацелі думаць? Як тыя немаўляты з лыжачкі, мы глыталі разжаваныя ісціны, сходу засвойвалі іх, і нас ніколі не турбавала якасць спажытага. Такія выразы, як «савецкая ўлада», «дыктатура пралетарыяту», «дэмакратычны цэнтралізм», здаваліся непарушнымі пастулатамі, трыма кітамі, на якіх трымаецца дзяржава і наша ўласнае існаванне. Усе сумненні адскоквалі ад свядомасці, як гарох, як пінг-понгавыя шарыкі. І чым часцей мы паўтаралі гэтыя паняцці, тым больш яны станавіліся нейкай «рэччу ў сабе», недаступнай здароваму разуменню. Значэння многіх слоў, я перакананa, мы проста не ўсведамлялі, іх сэнс быў для нас цьмяным і няпэўным. Ну вось, напрыклад, «савецкая ўлада». Ва ўмовах вёскі ўлада гэтая адказвала ў асноўным за тое, каб зрэдку мяняліся ўпаўшыя ад даўнасці платы. Дровамі яшчэ, здаецца, займалася і торфам, даведкі выдавала, шлюбы рэгістравала. Старшыня сельскага Савета быў начальнік невялікі і звычайна павагай у людзей не карыстаўся (не з-за пасады — кадры такія падбіраліся). Хай бы ж я задумалася, з медалём канчаючы школу, што гэта за ўтварэнне такое — саветы — і чаму яны лічацца палітычнай асновай нашага грамадства. Каму выгадна было імі прыкрывацца, каб валодаць паўнатой улады ды нідаць крошкі ад салодкага пірага чыноўнікам з тых жа саветаў, прафсаюза, камсамола?

Або — «дыктатура пралетарыяту». «Дыктатура» ад слова «дыктат», «дыктаваць». Што дае падставу пралетарыяту дыктаваць сваю волю? У чым яго перавага над астатнімі класамі і праслойкамі? Толькі ў тым, што ён стварае матэрыяльныя каштоўнасці? Але перш, чым стварыць што-небудзь, неабходна гэтае «што-небудзь» прыдумаць, сканструяваць, чым пераважна занята інтэлігенцыя. А яшчэ ж і вытворчасць наладзіць трэба, збыт, што няблага атрымліваецца ў так званых капіталістаў. Перадусім — каб думаць, арганізоўваць і вырабляць, трэба наетым быць, накормленым, за што мы кажам дзякуй сялянам. Выходзіць, што і перавагі няма, а ёсць пагадненне класаў: кожны робіць тое, што ўмее, і тым падтрымліваецца жыццядзейнасць грамадства. Кухарцы зусім неабавязкова ўмець кіраваць дзяржаваю— абы стравы не прыгаралі.

Як, з самім Леніным уступаем у палеміку?! Не мы — само жыццё ўступіла і спрачаецца досыць пераканаўча.

Засталося паразважаць — на тым жа бытавым узроўні — пра дэмакратычны цэнтралізм. Ну, гэта і наогул вышэй разумення. Накшталт латыні для папуаса. «Дэмакратычны» ад «дэмакратыя». Апошняе азначае тое, што было ў старажытнай Грэцыі і яшчэ там-сям. Праўда, усе даўнейшыя дэмакратыі былі для багатых, і толькі сацыялістычная — сапраўдная, для працоўных. І гэты самы прынцып, аказваецца, спрыяе развіццю ўнутрыпартыйнай дэмакратыі! Якім чынам? Загадка. Як можа ён называцца **дэмакратычным**, калі маецца на ўвазе прамое падпарадкаванне вышэйстаячым органам? Думаць з партыйным білетам было, аказваецца, непажадана. Як і без яго.

Тых, што сёння адмаўляюцца ад білетаў, апаненты вобразна абзываюць пацукамі, што ўцякаюць з тонучага карабля. Пацук істота малапрывабная, але не дурная. Не тануць жа яму разам з іржавай пасудзінай!

Не, думаць сапраўды не прывыклі — ні над словамі, ні над паняццямі, ні над рэаліямі. Што ўжо казаць пра вялікую палітыку. Яна давала поўны прастор эквілібрыстам-міжнароднікам. Экспарт сацыялізму ў слабаразвітыя краіны выдаваўся за сусветны рэвалюцыйны працэс, падкормліванне псеўдакамуністычных рэжымаў — за інтэрнацыянальную дапамогу. Кляймілі агрэсію ЗША ў В'етнаме, а пасля ўздымалі на патрыятычны шчыт пакутную афганскую эпапею...

Не вер вушам сваім, чалавек. З цябе рабілі бяздумны аўтамат для выканання бяздумных рашэнняў, табе стварылі ўсе ўмовы для духоўнай і фізічнай дэградацыі: спажывай нітраты, пі «пладова-выгаднае», крычы «ўра» на дэманстрацыях, ганарыся сабой і сваім ладам перад цэлым светам. Чаго табе яшчэ трэба? Зусім нямногага — валодаць праўдзівай інфармацыяй і самастойна думаць. Бачыць перспектыву, а значыць прорву ля ног. Мець роўна столькі свабоды, каб сілком гальштука не надзявалі і статкам не гналі ў «ленінскі камуністычны», каб лозунгі «Слава КПСС!» не вывешваліся па загаду начальніка з КПСС, каб на гэтага дрымотнага карася ды яшчэ шчупак знайшоўся...

Дзеля ўсяго гэтага і разварушыў савецкі мурашнік наш генсек і прэзідэнт. А мо і з другімі мэтамі і намерамі, аднак — разварушыў, прымусіў разважаць і рабіць вывады, сумнявацца і саромецца, пакутаваць і спадзявацца. Бо раней, да перабудовы, спадзявацца нам не было на што. Адно толькі сёння палохае — кароткае слова «рынак», значэння якога мы таксама пакуль не разумеем. Дасць Бог, і яго сэнс праясніцца...

Пачала з дзіцячай згадкі, а скончыла балючымі пытаннямі сённяшняга дня. Значыць, успаміны — не проста выпадковае счапленне нейронаў у мозгу, не проста гульня асацыяцый. Рана ці позна яны выстройваюцца ў стройную сістэму і завяршаюць сабой карціну свету. Давайце ж думаць, сябры. Успамінаць і азірацца па баках, прыглядацца да новага і напаўняць першародным зместам пустыя прапагандысцкія абалонкі. Самы час!

Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ.

ДАЗВОЛЬЦЕ, ДЗЯДЗЕЧКА

Які ж сэнс?

Шаноўныя чытачы!

Ці памятаеце вы заключныя радкі трылогіі Аляксея Талстога «Блуканне па пакутах»? Прыгадваеце? Галоўныя героі кнігі пад заслону апынуліся ў будынку Вялікага тэатра, дзе адбывалася «гістарычнае» пасяджэнне аб плане ГОЭЛРО, дзе гучалі «крылатыя» пасля словы «Камунізм ёсць савецкая ўлада плюс электрыфікацыя ўсёй краіны», дзе перад прысутнымі разгортваліся «велічныя перспектывы камуністычнага росквіту». І, памятаеце, узрушаны Рошчын прашаптаў Каці на вуха: «Ты разумееш — які сэнс набываюць усе нашы намаганні, пралітая кроў, усе невядомыя і маўклівыя пакуты... Свет будзе перабудоўвацца намі дзеля дабра...» Памятаеце?

Я асабіста памятаю гэтыя словы са школьных гадоў. Калісьці яны расчульвалі мяне. Гэтаксама, як расчуліла Рошчына цемнаватая зала Вялікага тэатра і ціхія словы чалавека ля карты, аздобленай электралямпачкамі. Які сэнс набываюць усе нашы намаганні? Вядома ж, які! Велізарны сэнс! Галоўны! Вызначальны! Вось дзеля чаго былі ўсе пакуты і пралітая кроў, вось у імя чаго ішоў брат на брата, сын на бацьку...

Апошнія гады словы гэтыя не згадваліся. А калі і прыбягалі на памяць, дык тут жа сарамліва праганяліся прэч: не трэба, дзеля ўсяго святога, не трэба пра нашу колішнюю прагу перабудоўваць свет, пра «жахлівае» дабро, дзеля якога рабілася тое перабудоўванне...

А сёння, дайце веры, у мяне ўвушшу зноў назойліва круціц[illegible] самае пытанне: які сэнс набываюць усе нашы намаганні? Пытанне гэтае адасобілася ад сцэны ў Вялікім тэатры, ад кнігі Талстога, але яно неадступна са мною. Што б ні рабіў, дзе б ні быў — яно прыходзіць да мяне зноў і зноў, упарта стаіць перад вачыма, каляным прутом уторкваецца ў грудзі, цяжкім молатам б'е па галаве: які сэнс набываюць усе нашы намаганні? Які сэнс?

Сапраўды, які?

Пачатак перабудовы прынёс нам надзею, спарадзіў веру. Нарэшце! Вось ён, доўгачаканы час праўды і справядлівасці. Расчыняй шырока дзверы, вольная старонка! Развінай свае крылы!

Мы акрыялі. Гэта ж праўда, шаноўныя чытачы, мы ўсе акрыялі. Мы паверылі. Мы ўздыхнулі з палёгкай і спадзяваннем. Мы адкрыта, не баючыся, загаварылі пра нашы беды, пра тое, што не ўсё яшчэ страчана, што ў нас ёсць яшчэ шанц збудзіцца, адрадзіцца, паўстаць з небыцця, згуртавацца, адолець доўгачасовую апатыю і рушыць у заўтрашні, лепшы дзень, у вялікую сям'ю вольных народаў.

Але мінуў год, другі, трэці... І — палезлі ў галаву вось гэтыя трывожныя, неадступныя пытанні: які сэнс набываюць усе нашы намаганні? Які сэнс?

Мяркуйце самі. Прыняты Закон аб мовах у Беларускай ССР, які абвясціў нашу мову дзяржаўнай у рэспубліцы, і Дзяржаўная праграма развіцця беларускай мовы... Адкрыліся сям-там беларускамоўныя класы... Зроблены першыя спробы нешта выкладаць па-беларуску ў тэхнікумах і інстытутах... Падрыхтаваны і выпушчаны некаторыя падручнікі і вучэбныя дапаможнікі... Узнікла і робіць першыя крокі Таварыства беларускай мовы... Павялічыўся аб'ём і перыядычнасць часопіса «Спадчына»... Заявіла аб сабе краязнаўчае таварыства... Адчыніўся першы нацыянальны гуманітарны ліцэй...

Але... Тыя нешматлікія беларускамоўныя класікі застаюцца [illegible]асаблівымі рэзервацыямі для гаротных дзетак гаротных тутэйшых... Спробы асобных энтузіястаў выкладаць нешта па-беларуску ўспрымаюцца не больш, чым дзівацтва...ТБМ не толькі не знаходзіць падтрымкі з боку партыйных і дзяржаўных кіраўнікоў абласцей і раёнаў, але і трэціруецца, ганьбуецца нароўні з БНФ і іншымі так званымі нефармальнымі ўтварэннямі... Закон аб мовах і праграма развіцця беларускай мовы застаюцца ўсяго толькі папяровымі актамі, яны так і не набылі дзейснай сілы... Краязнаўчае таварыства дагэтуль не зарэгістравана...

Ды ці ёсць сэнс пералічваць? Уся наша штодзённасць нястомна спараджае ўсё тое ж пытанне: які сэнс набываюць нашы намаганні? Дзяржаўнай палітыкі падтрымкі ўсяго беларускага як не было, так і няма. Усё робіцца не так, як у людзей. Зірніце. Вярхоўны Савет прымае Дэкларацыю аб незалежнасці, Закон аб дзяржаўнасці мовы, а сам працуе не на роднай мове. Дзе, у якой краіне свету, ды што гаварыць пра краіны свету, — дзе, у якой саюзнай рэспубліцы магчыма такое, каб законы і пастановы незалежнай дзяржавы прымаліся на іншай мове, а пасля ўжо перакладаліся на мову карэннага народа? Як можна спакойна ўспрымаць тое, што кіраўнікі рэспублікі, абласное і раённае начальства не можа звязаць і двух слоў на роднай мове народа, якім кіруе і аб долі якога павінна дбаць? Якое пасля гэтага яно, гэтае дбанне?! Сітуацыя — ці не каланіяльная! Прынамсі, толькі ў калоніях адміністрацыя размаўляе з народам не на мове народа.

Куды ні кінь, усюды клін. Вы, нашы чытачы, колькі разоў пісалі нам пра гэтыя і іншыя недарэчнасці, якіяназіраюцца ў незалежнай рэспубліцы Беларусі. Абрыдла гаварыць і пісаць, скажам, пра тое, што апошнім часам робіцца на нашых дарогах. Там паўсюдна ставяцца новыя ўказальнікі. Але — якія? Назвы нашых населеных пунктаў падаюцца спачатку на рускай мове, а пасля перакладаюцца на беларускую. Няўжо трэба даказваць, што гэта — нонсенс, недарэчнасць? Чаму мы, жыхары, насельнікі, гаспадары гэтай зямлі, павінны перакладаць свае імёны-назвы з расійскай мовы на сваю? Яны ж узніклі і жылі стагоддзямі менавіта ў беларускім гучанні. Калі нейкі недалёкі гаспадарнік дапусціў глупства, дык трэба яго неадкладна паправіць, а не тыражаваць яго глупства па ўсёй рэспубліцы.

У законе аб мовах, зважаючы на рэальную сітуацыю ў рэспубліцы, гаворыцца не толькі аб беларускай мове, але і аб рускай. Сталася так, што руская мова заняла велізарнае месца ў жыцці рэспублікі, ігнараваць гэта проста немагчыма. Але ж палітыка рэспублікі павінна быць нацыянальнай, у імя свайго народа, дзеля ягонага росквіту і жыццядзейнасці. Значыць, рэжым найлепшага спрыяння, так бы мовіць, павінен стварацца найперш усё ж для беларускай мовы. Няўжо гэта так складана, цяжка зразумець? Чаму ж тады, скажам, кіёскі завалены рускамоўнымі газетамі і газеткамі, якія растуць, нібы грыбы пасля дажджу? Нехта скажа, што забарона ці рэгуляцыя іх будзе ўшчамленнем правоў асобы. Ну а хто патурбуецца ў такім разе пра ўшчамленне правоў народа? Няўжо рэспубліка, якая абвясціла свой дзяржаўны суверэнітэт, павінна ў некага пытаць дазволу на тыя ці іншыя дзяржаўныя акты?

Усе пасляваенныя дзесяцігоддзі невядома з чыёй ласкі і дзеля чаго, у імя якіх мэт і задач шэраг газет у абласцях і раёнах Беларусі выходзіць на рускай мове. Чакалася, што з пачаткам перабудовы, з пачаткам нацыянальнага адраджэння яны будуць пераведзены на беларускую мову. Дык жа не! Адбылося нешта проста неверагоднае! Рускамоўныя выданні і засталіся рускамоўнымі, а некаторыя (і нямала!) беларускія газеты раптам зарэгістраваліся і пачалі выходзіць на дзвюх мовах. Толькі ў Беларусі, бадай, узнік такі вось гібрыд — двухмоўныя, «трасяначныя» газеты.

Зрэшты, ва ўмовах Беларусі ў іх выданні ёсць, паспрабуем пагадзіцца, нейкая логіка. Ну, скажам, на пэўны час, пакуль людзі ачомаюцца, сёе-тое зразумеюць, а то і падвучацца ды і пахінуцца да роднай мовы. Але ж, калі праўду казаць, становішча моў на старонках гэтых «гібрыдных» выданняў вельмі ж нераўнапраўнае: там яўна пераважае мова руская. І хто дасць гарантыю, што такія выданні не напаткае лёс, скажам, штотыднёвіка «7 дзён» (дарэчы, цікавага і змястоўнага)? Пачаў ён з двухмоўя, але вельмі хутка адкінуў гульню ў дэмакратыю і цалкам перайшоў на «великий и могучий». І рэдактар гэтага адзінага перыядычнага выдання дзяржаўнага тэлеграфнага агенцтва незалежнай Беларусі, ні кроплі не бянтэжачыся, радуецца, што тыраж штотыднёвіка пасля гэтага вырас у тры разы! Калі выданне «7 дзён» — дзяржаўная палітыка, дык што тады азначае — антыдзяржаўная? Хай мне даруе Бог, але гэтакая радасць — як сконі на могілках. Спажывай, як мага шырэй, спажывай, беларускі народзе, рускую братнюю мову. І тым самым забывай сваю, адхрышчвайся ад яе канчаткова і назаўсёды.

А каб жа не памерці, завяшчаў нам наш першы нацыянальны паэт, найперш трэба не выракацца роднай мовы!

На мяне ж пасля гэтага могуць засыкаць: нацыяналіст! Ды не могуць, а — засыкаюць. За доўгія гады навучылі сыкаць, напладзілі слоў-пудзілаў, накшталт слова «нацдэм», аднаго вымаўлення якіх было дастаткова, каб асудзіць чалавека на пакуты, а заадно і на смерць. Многія і сёння, на жаль, памятаюць і тыя словы, і практыку іх шырокага ўжытку.

Вось і прыбягае тое неадчэпнае пытанне:

— Які сэнс набываюць усе нашы намаганні? Які сэнс?...

ЛІМАВЕЦ.

НА ШЛЯХУ ДА ІСЦІНЫ

24 студзеня споўнілася 60 гадоў вядомаму крытыку, літаратуразнаўцу, аднаму з актыўных аўтараў «ЛіМа» Міхасю Мушынскаму. Калектыў штотыднёвіка віншуе Міхася Іосіфавіча з юбілеем, зычыць яму ранейшай нястомнасці ў творчай працы.

Маладая змена жыцця, ідучы насустрач будучыні, звычайна ўступае са старэйшымі пакаленнямі ў спрэчкі, палемічныя баталіі, у асобныя перыяды такі дыялог паміж «бацькамі і дзецьмі» набывае асаблівую вастрыню. Лепшы доказ таму — наш раскалыханы, мітынговы, бурлівы (а падчас і проста бурапенны) час. З'ява гэта шмат у чым натуральная, заканамерная. Новыя думкі, погляды, падыходы выяўляюцца не толькі ў формах ураўнаважана-спакойнай, памяркоўнай і абыходлівай цярплівасці. У многіх выпадках ім бывае ўласцівы рэзка наступальны і непрымірымы характар змагання з кан'юнктуршчынай, догмамі і стэрэатыпамі мыслення. Аднак трэба адразу ж зрабіць удакладненне. Толькі тая навізна па-сапраўднаму здольна выходзіць на стрыжнявы накірунак эпохі, калі ў праведным гневе адмаўлення ўтрымлівае і ўбірае ў сябе духоўны і творчы набытак напрацаванага іншымі.

Пра ўсё думаў я, збіраючыся сказаць гэтае слова пра Міхася Мушынскага, нашага слыннага крытыка і літаратуразнаўца, які, відаць, некальні нечакана для самога сябе і для яго калег, сяброў, выйшаў на сустрэчу са сваім самавітым, ураджайным на вынікі творчай працы юбілеем. Энергія гэтага набытку добра бачылася раней, адчувальна выяўляе сябе ў бягучым, перабудовачным гісторыка-літаратурным працэсе сучаснасці. Цесна зблізіе яго з клопатамі, надзеямі і трывогамі літаратурнай сучаснасці шмат у чым якраз тое, што пільны і засяроджаны ён у сваіх працах да гістарычнай памяці.

Міхась Мушынскі — аўтар 7 буйных манаграфій і звыш 150 артыкулаў і рэцэнзій. Звернем увагу, аднак, на іх якасць, на тую асаблівасць, якая ў літаратурнай (ды, нарэшце і ў любой) галіне дзейнасці з'яўляецца вызначальнай. Працы М. Мушынскага вытрымліваюць суровы экзамен і ў межах гэтай высокай меры ацэнак.

Усе, хто ведае Міхася Іосіфавіча, напэўна, пагодзяцца з характарыстыкай яго як чалавека тонкага, далікатнага і выключна дапытлівага. У добрым сэнсе слова ён чалавек інтэлігентны і альтэрнатыўны. Усё гэта знаходзіць выразны адбітак і ў яго працах. Характэрная іх прыкмета — адсутнасць ментарска-павучальнага тону. А хвароба гэта, на жаль, даволі распаўсюджаная. Як нейкі парадокс, недарэчнасць, нонсенс успрымае і ацэньвае ён з'яву, калі «чыноўнік ад літаратуры» бярэцца павучаць майстра слова і «даваць яму кіруючыя ўказанні наконт таго, якім павінен быць мастацкі твор».

Адсюль шырокадэмакратычны і альтэрнатыўны дыяпазон яго поглядаў на літаратурны працэс і развіццё стылёва-жанравых структур і метадалагічных прынцыпаў. Ён справядліва лічыць, напрыклад, што шмат у чым непрымальная на сённяшні дзень ранейшая іерархія мастацкіх каштоўнасцей была абумоўлена якраз парушэннем прынцыпу эстэтычнай раўнапраўнасці — неапраўданым узвышэннем літаратурнай тэорыяй раманнай формы над усімі іншымі. А гэта ў сваю чаргу прыводзіла да генералізацыі канцэпцыі «панрэалізму, псеўдаманументалізму і псеўдаэпічнасці».

Ідэю стылёва-жанравага раўнапраўя няўхільна падтрымлівае ён у крытыцы і літаратуразнаўстве. Нярэдка нават «правакуе» сваіх калег на пашырэнне межаў гэтай жанравай свабоды і разнастайнасці. Багаты россып глыбокіх і канцэптуальных думак і меркаванняў знойдзем мы на гэту тэму ў кнізе яго артыкулаў «На каардынатах пошуку» (1988). Але заўважаецца тут адзін вельмі важны нюанс, які нельга не ўлічваць. Кароткая рэцэнзія на мастацкі твор або прысвечаная яго разгляду эсэістычная нататка ў разуменні Мушынскага-крытыка не менш патрэбная і важная ў раўнапраўным жанравым саюзе, чым разгорнуты артыкул. Але прынцып раўнапраўя тут не бязмежны. Ён існуе да той мяжы, пакуль эмацыянальна-суб'ектыўная думка не парывае сувязі з навукова-аналітычнай ацэнкай. На шэрагу яркіх прыкладаў М. Мушынскаму ўдалося паказаць, што ў зніжаных праявах аналітычнасці крытычнае слова, маючы пасаблёную пазнавальна-ацэначную сілу, разам з тым бывае самаадзейным, безапеляцыйным, агрэсіўным.

Гэта М. Мушынскі зразумеў даўно. А каб падмацаваць свае роздумы-здагадкі, ён звярнаецца за парадай і падмогай да Я. Коласа, уважліва прасочвае эвалюцыю пісьменніцкай думкі, абапіраючыся на паэмы «Новая зямля» і «Сымон-музыка». Кніга маладога вучонага так і называлася «Ад задумы да здзяйснення» (1965). Лабараторыя пісьменніцкай працы цікавіць тут аўтара ў шырокім аспекце. Але галоўная яго ўвага звернута на асэнсаванне таго, як у няспынных і нястомных пошуках мастацкага слова класік нашай літаратуры (з класікай у М. Мушынскага наогул даўні і плённы кантакт) імкнуўся да адной высокай мэты — дакладнага і глыбокага спасціжэння ўнутраных спружын грамадскага жыцця і рухомага, зменлівага стану чалавечай душы. Гэта кніга не страціла сваёй навуковай актуальнасці і праз 25 гадоў пасля выхаду яе ў свет.

Крытык і літаратуразнаўца, як нам уяўляецца, у працах М. Мушынскага ідуць побач і адзін аднаго гарманічна дапаўняюць. Такія яго выдатныя і, не

АНКЕТА «ЛіМа»

Адышоў у мінулае год, «ураджайны» на падзеі і трывогі, адметны грамадскім вірaваннем і супрацьстаяннем розных сіл. Самы час азірнуцца і паглядзець, як пачувала сябе ў гэты час прыгожае пісьменства. І хоць год — невялікі часавы прамежак для літаратуры, мы ўсё ж вырашылі звярнуцца да крытыкаў і літаратуразнаўцаў з наступнымі пытаннямі:

Якімі бачацца вам здабыткі літаратурнага года?

Якія кнігі, публікацыі, дэбюты запомніліся?

Што радуе і што непакоіць?

Валянцін АКУДОВІЧ:

«ВАЖНА ПАШЫРАЦЬ СЛОЎНЫЯ АБСЯГІ»

Для мяне 1990 год — не абы-які літаратурны год, бо ім пазначаны выхад да чытача «Споведзі» Ларысы Геніюш.

Канешне, гэта — споведзь, а не ўспаміны. Жанр, распачаты Русо, даў шэраг выдатных літаратурных помнікаў. Шчыра кажучы, калі я параўноўваю вобразы (як бы саміх сябе), створаныя Русо, Талстым і Геніюш, то не магу ўтрымацца ад патрыятычнага захаплення, бо ў Геніюш чалавек нашмат прыгажэйшы і міласэрнейшы, чым у Русо ці Талстога. Такі чалавек павінен падабацца Богу.

На жаль, працягласць і магутнасць рэха залежыць ад рэльефа і адпаведнай прасторы, а не ад голасу. Гэта я да таго, што розгалас пасля «Споведзі» Геніюш не будзе роўнавялікі яе вартасцям. Скамечаная нацыянальная прастора не ўзбуйняе, а глушыць словы сваіх прарокаў. І няма іншай магчымасці надаць ім сапраўдную веліч, як павялічваць і пашыраць гэтую прастору.

Сярод бягучых падзей літаратурнага года я б вызначыў паэтычную кнігу Леаніда Дранько-Майсюка «Тут». Апошнім часам у паэзіі запанаваў «зборнік вершаў». Культура складання паэтычнай кнігі, дзе суладна стасуюцца задума, слова, кампазіцыя, рытм, мастацкае афармленне і нават графіка радка, — згублена. Пасля таго, як не стала Міхася Стральцова (успомнім «Мой свеце ясны»), ці не адзін Алесь Разанаў дасюль валодаў майстэрствам стварэння паэтычнай кнігі. Зборнік вершаў, сяктак складаны з таго, што аказалася пад рукой, не адрозніваецца ад газеты: пагнаёмішся і засунеш у папяровыя нетры. А кнігу хораша нават проста патрымаць у руках, як любую прыгожую рэч...

У кожнага свае адносіны з часам. Лішні раз пераканаўся ў гэтым, збіраючыся адказваць на анкету. Гартаючы ў памяці імёны і творы, сярод іншых вылучыў пераклад «Доктара Фаўстуса», зроблены Васілём Сёмухам, і прыпавесць «Краіна Хлудаў», якую ў дзве рукі напісалі Алег Мінкін і Віктар Галкоў. А потым схамянуўся і зазірнуў пад вокладку выданняў. Так і ёсць — 1989 год. Ну што тут паробіш? Можна наракаць на памяць, можна — на хуткаплынчасць часу, але для мяне і «Доктар Фаўстус», і прыпавесць у зборніку «Тутэйшыя» атаясамліваюцца з годам дзявяностым. Можа, таму, што выйшлі яны напрыканцы года.

Томас Ман адзін з самых інтэлектуальных пісьменнікаў дваццатага стагоддзя, а «Доктар Фаўстус» ці не самы інтэлектуальны (канешне, пасля «Іосіфа і яго братоў») раман Томаса Мана. Я невыпадкова засяроджваю ўвагу менавіта на інтэлектуалізме. Для беларускай літаратурнай мовы, сфарміраванай жыццём вёскі, надзвычай важна пашыраць слоўныя абсягі. Гэта можна рабіць — і робіцца — самымі рознымі шляхамі. Адзін з іх — пераклад светапоглядных, філасофскай літаратуры. Дарэчы, творы нямецкай культуры ці не найбольш прыдатныя для гэтай мэты, бо на Нямеччыне, як нідзе ў Еўропе, распрацавана метафізічная лексіка.

А калі гаварыць пра сам пераклад, то ён — уразіў. Пісьменнік, у адным сказе якога філасофскіх тэрмінаў болей, чым ва ўсім слоўніку беларускай вёскі, натуральна загучаў па-беларуску.

Здаецца, прыпавесць Алега Мінкіна і Віктара Галкова не нарабіла асаблівага «шуму». Мне ж яна вельмі спадабалася, бо тую справу, якую хлопцам належыла выканаць, яны выканалі дасканала. Бліскучы стыль, арыгінальныя метафары, вытанчаныя алюзіі...

Магчыма, я памыляюся, але як на мой розум, то большасць твораў бягучага літаратурнага працэсу нейкія выпадковыя, ці што. Яны маглі быць напісанымі, а маглі і не быць напісанымі, ці напісанымі інакш, другімі і за іншым часам.

Спадчына, паэзія, пераклад, проза... Засталася літаратурная крытыка.

Крытыкі (літаратурнай) у нас сёння няма. Аб гэтым усе ведаюць. Ёсць адзін Сяргей Дубавец. Аднак пакуль ёсць Сяргей Дубавец — нельга казаць, што ў нас няма крытыкі.

Дубаўца шмат хто не любіць, але ўсе чытаюць. Ён, здараецца, не так думае, як выдумляе (гэта не пра выдатны артыкул «Падставы рацыянальнага нацыяналізму», хаця і там ёсць...) і заўсёды прымушае думаць чытача. І яшчэ, яго крытыка — чытэльная. А чаго вартая, скажыце, крытыка, чытаць якую нецікава?

І апошняе. Мае бліжэйшыя спадзяванні ў літаратуры звязаны з пакаленнем, якое прадстаўляюць Хрысціна Лялько, Уладзімір Арлоў, Леанід Галубовіч, Уладзімір Ягоўдзік, Леанід Дранько-Майсюк. Мае спадзяванні не абапіраюцца на нейкую канкрэтную інфармацыю, але інтуітыўна я прадчуваю, што яны саспелі для вартых спраў. Сфарміраваныя таталітарызмам і перайначаныя воляй, яны цяпер маюць вопыт таго і гэтага жыцця.

А непакоіць мяне з аднаго боку лёс дэмакратыі, а з другога — сама дэмакратыя. Бадай, не памылюся, калі скажу, што для беларускай літаратуры дэмакратыя — выпрабаванне больш жорсткае за таталітарызм. І таму хутка мы даведаемся, ці мае нашае прыгожае пісьменства натуральны патэнцыял жыццядайнасці.

Павел ДЗЮБАЙЛА:

«ГАЛОЎНАЕ — ДУХОЎНЫ СВЕТ АСОБЫ»

Сёння можна пачуць нараканні, што мастацкая літаратура абнаўляецца слаба, што новае мастацкае мысленне выяўляецца яшчэ рэдка, што самасвядомасць літаратуры шмат у чым застаецца ранейшай. Ды і крытыка нярэдка па звычцы лічыць, што ў літаратуры найважнейшым з'яўляецца пастаноўка актуальных, вострападзённых праблем жыцця — сацыяльных, эканамічных, экалагічных, маральных... Забываемся часам, што мастацкая літаратура найперш — чалавеказнаўства, для яе самая галоўная сфера — сфера гуманістычная, духоўная.

Калі гаварыць пра здабыткі мінулага года, нават акінуўшы позіркам адну толькі прозу, то яны відавочныя і немалыя. В. Карамазаў у рамане «Бежанцы» ў традыцыях К. Чорнага, М. Гарэцкага імкнецца раскрыць народную драму, звязаную з тым, што людзі адрываліся ад роднай зямлі, ішлі самі або пад канвоем у белы свет (першая сусветная і грамадзянская войны, раскулачванне, рэпрэсіі, фашысцкая навала, чарнобыльская бяда). І ўсё гэта кругі гора і пакут, якіх так многа было на беларускай зямлі.

У рамане В. Адамчыка «Голас крыві брата твайго» значнае месца адводзіцца ўзнаўленню драматычных падзей ваеннага часу, наогул раскрыццю трагізму вайны. Але разам з тым выяўляецца моцны сучасны антываенны пафас, філасофская думка аб тым, што вайна супярэчыць гуманізму, што яна павінна быць выключана з жыцця чалавецтва.

Адна з галоўных і плённых тэндэнцый у сучаснай беларускай прозе — зварот да культу асобы і яго вынікаў — не так у сацыяльна-гістарычным плане, колькі ў маральна-духоўным. Пісьменнікі імкнуцца даследаваць і паказаць, як рэпрэсіі і атмасфера культу асобы паўплывалі на лёсы людзей, адгукнуліся ў іх душах праз многія гады. Колькі засталося не адбыўшыхся, не спраўджаных лёсаў, не рэалізаваных магчымасцей, не здзейсненых планаў і мар, не раскрытых духоўных патэнцый! Туг і страх дзяцей «ворагаў народа», і гнятлівае пачуццё асобы, якой нельга было жыць сумленна, не прыстасоўваючыся, не крывячы душой... І гэта не толькі ў сталінскія гады, але і ў час, які мы цяпер называем застойным.

Востра і балюча пастаўлены гэтыя праблемы ў апавяданні І. Навуменкі «Гасцініца над Прыпяццю», аповесцях В. Казько «Но Пасаран», Л. Арабей «Халодны май», А. Жука «Праклятая любоў», А. Кудраўца «Двое за нізкім столікам» і інш.

Названыя творы не толькі і не столькі пра мінулае — пафас іх скіраваны на тое, каб не было ў жыцці такіх абставін, якія калечылі чалавека не толькі фізічна, але і духоўна, каб не было недаверу, падазронасці і даносаў, каб чалавек стаў чалавекам, вярнуўся да сапраўднай сваёй сутнасці.

Аднак, як бачым, лепшыя творы — гэта творы сталых пісьменнікаў. У прозе ж маладых выяўляюцца дзве не зусім плённыя тэндэнцыі. Адна з іх — гэта імкненне аўтара да інтэлектуалізму, які нярэдка ўяўляецца ім як псіхалагічная знарочыстая ўскладнёнасць, невыразнасць памкненняў і настрояў герояў, якія знаходзяцца ў такіх жа невыразных, размытых у сваіх рэальных абрысах абставінах (напрыклад, апавяданні А. Мінкіна, А. Гуцава і інш).

Другая тэндэнцыя — характэрная, дарэчы, і для прозы «сталай» — выяўляецца ў традыцыйнай павярхоўнай белетрызацыі, у інфантыльнасці, банальнасці перажыванняў герояў, у штодзённай дробязнасці падзей, паказаных падчас у прыгажэйшым «бадзёрым гумары». Усё гэта, вядома, засмучае.

Пашыраецца плынь бытавізму ў прозе. І найчасцей у сваім натуралістычным выглядзе, калі пісьменнікі стараюцца дакладна выпісаць факты і з'явы штодзённага бытавага жыцця, нават не ставячы перад сабой задачу праз побыт выходзіць да агульназначных праблем быцця. Гэта натуралістычны бытавізм, як правіла, узнаўляецца ў сумных, шэрых, а то і ў змрочных фарбах, што, ві-

пабаімся сказаць, фундаментальныя кнігі, як «Беларуская крытыка і літаратуразнаўства. 20—30-я гады» (1975) і «Беларуская крытыка і літаратуразнаўства. 40-ыя — першая палавіна 60-х гадоў» (1985) — гэта і грунтоўная літаратурная тэорыя, і заглыбленая гісторыя развіцця крытычнай думкі.

Праўда, у некаторых артыкулах апошняга часу («*Пра крытыку без злучніка «і»*», «Сённяшні дзень беларускай крытыкі», «Ад размоў пра поспехі... устрымаемся» і інш.). М. Мушынскі імкнецца яшчэ глыбей раскрыць адметную асаблівасць крытычнага жанру. Гэтую яго захопленасць можна зразумець і варта падтрымаць. Бо жанр — гэта і форма, і змястоўны арыенцір набліжэння аўтарскай думкі да ісціны. Праглядваецца тут і яшчэ адзін важны момант. У сваіх працах аўтар пераканальна даказвае, што наша грамадства вельмі зацікаўлена сёння ў смелых і аператыўна-прынцыповых рашэннях. І крытыка, як жанр, не можа не выканаць самою прыродаю прызначанага ёй гэтай адказнай і пачэснай грамадскай місіі.

М. Мушынскі быў у ліку першых, хто даў сапраўдны бой вульгарна-сацыялагічнай крытыцы ў названых тут кнігах пра крытыку і літаратуразнаўства. Працягвае ён гэта змаганне і сёння. На яго думку, многае тут яшчэ застаецца «белай плямай», пра што трэба сказаць адкрыта і на ўвесь голас.

Лепшай дапінай крытыкаў і літаратуразнаўцаў надзённым запатрабаванням грамадства ў цэласным і сістэмным вытлумачэнні законаў і працэсаў развіцця нашага прыгожага пісьменства магла б стаць, паводле цвёрдых перакананняў М. Мушынскага, новая Гісторыя беларускай літаратуры. Актыўны аўтар ранейшай Гісторыі літаратуры, ён і сёння знаходзіцца ў самых першых радах тых, хто *адначасна распрацоўвае тэарэтыка-метадалагічныя* асновы і закладвае першыя цаглінкі ў падмурак праекта самой пабудовы.

Чытачу запомніліся і выклікалі ў яго зацікаўленую рэакцыю такія артыкулы і выступленні М. Мушынскага, як «Ці быў Міхал Тварыцкі ворагам народа?», «Рэабілітацыя героя», «Кніга з абпаленымі старонкамі (раман М. Зарэцкага «Крывічы»)», «Наш неаплатны доўг» (даклад на пленуме саюза пісьменнікаў БССР, 1988 г.) і інш. Цікавыя, праблемныя, неардынарныя ідэі, звязаныя «са спасціжэннем дыялектыкі фарміравання нацыянальнага аблічча беларускай літаратуры», з няпростымі пытаннямі яе перыядызацыі, прапанаваны («як рабочая мадэль») М. Мушынскім у яго новай кнізе «І нічога, апроч праўды. Якой быць «Гісторыі беларускай літаратуры» (1990).

Асобнай размовы заслугоўвае, напрыклад, яго чынны ўдзел ў навукова-камендіраваных выданнях твораў нашых пісьменнікаў — Я. Коласа, Я. Купалы, І. Мележа, М. Лынькова, М. Гарэцкага, П. Пестрака, М. Зарэцкага, З. Бядулі, П. Броўкі. А наперадзе трохтомнае выданне твораў М. Багдановіча, найбольш поўнае ў параўнанні з усімі іншымі.

З імем М. Мушынскага звязана таксама пашырэнне абсягаў і паглыбленне тэарэтычных асноў тэксталагічнай навукі. *Ён з'яўляецца адным з аўтараў кнігі* «Пытанні тэксталогіі беларускай літаратуры» (1980).

Руплівы і таленавіты крытык і літаратуразнаўца, загадчык аддзела выданняў і тэксталогіі, доктар філалагічных навук, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі БССР і проста чалавек-грамадзянін — такім бачыцца сёння М. Мушынскі ўсім, хто яго ведае і чытае.

Васіль ЖУРАЎЛЕЎ.

НАШ КАЛЯНДАР

●

Заслужанаму артысту БССР Юрыю Лазоўскаму — 60 гадоў. Адзін з пачынальнікаў Дзяржаўнага тэатра музычнай камедыі БССР, ён вядомы гледачам як майстар камедыйнага вобраза (Крыніцкі ў «Паўлінцы», Скамарох у «Несцерку», князь Валяпюк у «Сільве», Дулітл у «Маёй цудоўнай лэдзі» і інш.).

●

100 гадоў споўнілася з дня нараджэння беларускага кампазітара Сяргея Аксакава. Музычную адукацыю паводле кансерваторскай праграмы ён набыў прыватным шляхам (фартэпіяна — К. Ігумнаў, *кампазіцыя* — А. Грачанінаў, тэорыя і гісторыя музыкі — Ю. Энгель). Працаваў упаўнаважаным Таварыства Чырвонага Крыжа ў Полацку, Харбіне і інш. З 1923 г. — педагог Вышэйшай музычнай школы імя А. Глазунова ў Харбіне, затым прафесар Шанхайскай кансерваторыі. З 1955 г. у Мінску. Сярод твораў — сімфанічная паэма «У Тураўскай пушчы» паводле верша У. Дубоўкі, «Лясная казка» па матывах твораў Я. Коласа, фантазія для фартэпіяна з аркестрам «Над Нёманам», рамансы і хоры на вершы беларускіх паэтаў. Памёр у 1968 г.

З ВЕРАЙ І НАДЗЕЯЙ

Ужо які год нарады маладых літаратараў адбываюцца ў прасторным і фешэнебельным Доме творчасці «Іслач». Яны чымсьці падобныя на тыя, што былі раней у цесных, але ўтульных Каралішчавічах і праз якія прайшла пераважная частка сучасных прафесійных сіл беларускай літаратуры. Але чымсьці цяперашні семінар, што адбыўся ў канцы снежня мінулага года, значна адрозніваўся ад ранейшых.

Здаецца, раней маладыя творцы з усіх куткоў Беларусі былі ў большасці вельмі ж сціплыя, сарамлівыя, з трапяткім пачуццём да мастацкага слова, да яго майстроў, уважліва слухалі «выкладчыкаў» і настройваліся на цярплівую мужную працу. І многія дбайна працавалі, працуюць на карысць роднай літаратуры. Цяпер час, новыя жыццёвыя *павевы* кладуць на многіх крыху іншы след — калі, скажам, той-сёй з Віцебшчыны ды Магілёўшчыны і цяпер ціхмяны, нерашучы (адчуваецца, што Іван Аношкін і Алег Салтук мала ўдзяляюць ім увагі), то іншыя *маладыя — смелыя,* разліковыя не прымаюць ніякай крытыкі, не прызнаюць ніякіх аўтарытэтаў, патрабуюць надрукаваць усё, што яны напісалі. Да слова, дэлегацыя ад літаб'яднання пры «Чырвонай змене» на чале з Алесем Масарэнкам дружна нападала на «чужых» і абараняла толькі «сваіх», знайшоўся свой «Сабчак» (небарака, так уходаўся за нараду, што ехаў з яе ледзь жывы), а нашы маладыя калегі з Гродзеншчыны прыехалі з настроем граміць усё і ўсіх: Саюз пісьменнікаў, выдавецтвы і літвыданні, бачачы там сонм заўзятых ворагаў роднага слова. Адзін сталы гродзенскі «вундэркінд», які «прежде всего уважает русскую и *польскую* литературы», палічыў сябе «на три головы выше всех белорусских писателей» і фанабэрыста пакінуў нараду...

Безумоўна, добра, што маладыя творцы неабыякавыя да лёсу нашай нацыі, яе гісторыі і культуры, задзірыстыя, але пры вядзенні дыскусій, пры звычайнай размове ўсё ж трэба аддаваць перавагу не абразам і прысудам правінцыяльнай загатоўкі, а рэчам больш высокага ўзроўню. Бадай, зусім невыпадкова нават Янку Брылю, які ласкава згадзіўся сустрэцца з творчай моладдзю, прыйшлося цярпліва тлумачыць некаторым, што станаўленне пісьменніка ідзе нялёгка, што трэба вучыцца, напрыклад, адрозніваць неабходную рэдактарскую заўвагу, праўку ад рэдактарскага свавolля, што трэба найперш *самому карпець* над кожным сваім радком, шмат чытаць, мець перад сабой высокія ўзоры, але заставацца самім сабою.

Я нічога не перабольшваю, свядома падкрэсліваю існыя рэаліі. Нават больш — на пэўным этапе семінар увогуле ледзь не развaліўся, калі на яго самачынна заявіўся Анатоль Сыс са «збраяносцамі» і пачаў выпрабоўваць семінарыстаў: маўляў, да яго заяўлення ў паэзіі, лічы, не было сапраўднай літаратуры, яе пачаў ствараць ён з «Тутэйшымі», адпаведна, вы, малодшыя, нікога тут не слухайце, хто хоча памагчы — *гайда за ім! Да* гонару ўдзельнікаў нарады, яны хутка разабраліся, што Анатоль дазваляе сабе пазёрства, не прызналі яго за куміра, а калі той учыніў дэбош і вывесіў падрыхтаваную яшчэ ў Мінску пахабную газетку, змусілі яго пакінуць Дом творчасці. Такім чынам, семінар не сарваўся, даволі паспяхова працягнуў *працу па секцыях:* заняткамі паэтаў кіраваў Кастусь Цвірка, празаікаў — Уладзімір Дамашэвіч і аўтар гэтых радкоў. Само па сабе зразумела, заняткі ў паэтаў праходзілі эмацыянальна, бурна, у празаікаў усё ішло ўраўнаважана, без абраз і крыўд — можа, і таму некаторыя паэты «перабягалі» сюды.

У рэшце рэшт *выявілася:* і сярод гэтай кагорты маладых, у тым ліку і сярод самалюбівых чырвоназменаўцаў ды гарачых гродзенцаў, ёсць здольныя людзі, якія разумеюць, што трэба рабіць, у стане належна ацаніць сваё і сябрава, настроены на сур'ёзную працу. Што ўласна да твораў маладых аўтараў, то выявілася пэўная тэндэнцыя: некаторая частка паэтаў і празаікаў працуе ў традыцыйнай плыні беларускай літаратуры, а некаторая намацвае іншы шлях — разумовы і рацыяналістычны, *у пэўнай ступені* ў адрыве ад жыццёвых рэалій, нацыянальных рыс і праблем, часамі спрабуючы стварыць літаратуру з літаратуры. З дзесятак маладых маюць добры голас і могуць, як захоплена адзначалі Алена Васілевіч і Алесь Савіцкі, з поспехам працаваць у жанры бардаўскай песні на беларускай мове.

Безумоўна, час, праца, творы пакажуць, якія плыні, жанры болей плённыя. Прыемна, што многія гараджане адчулі патрэбу пісаць якраз па-беларуску, разумеючы, што мысленне рыхтуе слова, а тое, гэта значыць мова, — найважнейшы інструмент кожнай літаратуры. Праўда, на агульную думку кіраўнікоў семінара, многім нашым маладым наступнікам трэба яшчэ належна вывучаць беларускую мову, навучыцца не механічна *перакладаць з рускай мовы*, а адчуць беларускі лад, не захапляцца інфармацыяй, пераказам, а намагацца паказваць, маляваць, заглыбляючыся ў апісанні падзей і стварэнні вобразаў герояў — адным словам, ступаць, крочыць, плесціся, цягнуцца да ўяўна блізкіх, але на самай справе далёкіх вяршынь сапраўднай паэзіі і прозы.

У сувязі з апошнім па просьбе семінарыстаў выказваю адну трывогу, што ўзнікла ў многіх пасля выступлення на семінары Анатоля Сідарэвіча — супрацоўніка часопіса «Крыніца». У прыватнасці, ён заявіў, што іхняя рэдакцыя бярэ ад маладых толькі высокамастацкія творы, «рабіць пісьменнікаў не збіраецца», «калі ж такіх арыгінальных вершаў і апавяданняў не будзе, то часопіс выйдзе і без іх». Безумоўна, кожнаму выданню хацелася б друкаваць толькі шэдэўры, але ўсё ж нашым маладзёжным часопісам трэба весці і пэўную работу з маладымі аўтарамі, бо часамі, як паказвае жыццё, нават і здольным людзям патрэбна некаторая дапамога, асабліва тым, хто не мае *філалагічнай падрыхтоўкі, спрабуе* ў такой цяжкай моўнай сітуацыі ў рэспубліцы авалодаць родным словам.

Увазе чытачоў «ЛіМа» *прапануюцца* творы ўдзельнікаў нядаўняй нарады маладых літаратараў.

Генрых ДАЛІДОВІЧ,
старшыня камісіі Саюза пісьменнікаў Беларусі па рабоце з маладымі.

даць, звязана са складанымі, нярэдка крызіснымі з'явамі ва ўсім нашым жыцці. *Цяжка папракнуць* пісьменнікаў за згушчэнне фарбаў, аднак мастацкая літаратура ўсё ж не можа спыняцца на адлюстраванні, хай сабе і праўдзівым, дакладным, толькі побыту (характэрны прыклад — вялікае апавяданне Т. Гарэлікавай «Скразнякі між будынін»).

Галоўны клопат літаратуры — духоўны свет асобы, яе гуманістычны патэнцыял.

Іван ЧАРОТА:
«НАШ ГАДЗІННІК ЗАВЕДЗЕНЫ РАНЕЙ»

Відаць, на такія анкеты трэба было б настройвацца як на рытуал, захаваны ад самых глыбіняў нашага радаводу і данесены менавіта тымі, хто непарушна верыў у сілу слова: пры нагодзе не забывайся шчыра ўславіць усё добрае — *і яно памножыцца, а таксама шчыра ад*цурацца ад былога — і яно прападзе навек.

У разумнейшых, напэўна, ёсць іншыя меркаванні, а я лічу найбольш важным асэнсаваць тое, што непакоіць. Шчыра кажучы, не *самыя радасныя* пачуцці пераважалі ў мяне, так ці інакш дачыннага да літаратурных спраў, альбо, як прынята казаць, працэсу. І гэта — хоць і не дае, натуральна, падстаў абсалютызаваць свае ўражанні — вымушае-такі спыніцца на пэўных з'явах, па меншай меры супярэчлівых.

Зрэшты, усе мы непакоімся, жывём клопатамі грамадства, якое апынулася ў цяжкім крызісе, жахаемся дэвальвацыі праклятага (ды такога неабходнага) рубля. Аднак рубель ратаваць, *калі гэта магчыма*, будуць эканамісты. А вось на вачах нашых і, як ні дзіўна, пры самым актыўным нашым удзеле абясцэньваецца Слова.

І як тут не папытацца ў сябе саміх: якое ж слова бярэ верх і мае стаць канвертабельным? Апошнім часам уздымаўся курс слова-крыку, -здзеку, -папроку, -выроку, -праклёну. А мы ж блаславіяліся іншым: «Напачатку было Слова, і Слова было ў Бога, і Слова было Бог». Дык чаму спакойна сочым, як выходзяць з ужытку Слова-дабраваленне, -спагада, -пакаянне, -дараванне, калі ўжо самі не набраліся духу на Слова-адкрыццё?

Чаго мы так носімся са словамі-лозунгамі, -эмблемамі, -цэшкамі, якія не стасуюцца з дзеямі нашымі? Вось ухапіліся за *лозунг: «Галоснасць!»* А за гэтым ужо гады стаіць хіба што бясконцае галасаванне і галашэнне. Ды яшчэ ўсталяваны прынцып: хто галаснейшы, той праўдзівейшы, разумнейшы, «перадавейшы» і ўпаўнаважаны сіламі найвышэйшымі. Як і ўсе, хто далучае сябе да ліку інтэлігенцыі, я жадаю, каб ствараліся ўмовы для большай магчымасці выказвацца ўголас, адкрыта перад шануемай грамадой; і мне таксама народаўладдзя хочацца больш за сяўружыну з хрэнам, хоць і не даводзілася яшчэ каштаваць ні таго, ні другога. Але пры ўсім гэтым непакоюся з-за паспешлівасці, апантанасці раздаваць кесарава, не дбаючы пра астатняе. Не дае спакою таксама тое, што законы палітычнай барацьбы, з усёй іхняй катэгарычнасцю, *уносяцца ў жыццё літаратурнае*, што непазбежна вядзе да канфрантацыі ў нашай пісьменніцкай суполцы, якая павінна толькі аб'ядноўваць і шанаваць творчыя прынцыпы.

Адказваючы на другое пытанне, я згадаю наш з'езд, які запомніўся больш за ўсе публікацыі ды прэзентацыі. Шкадую, што гэтай падзеі ні ў свой час, ні потым належнай увагі мы не надалі.

У сувязі з мінулагоднімі і цяперашнімі праблемамі прыгадваю Сент-Бёва, які раіў лічыць крытыкам таго, чый гадзіннік ідзе на некалькі хвілін уперад. Вось каб гэта ўнеслі ў наш супольны (СП) розум і крытычна азірнуцца з верагоднай перспектывы! Інакш бы выглядалі і структурна-статутныя клопаты, і «заваёвы», і намечаныя планы. Я ўжо не кажу пра зайздросную ўвішнасць рэгістраваць у творах «сваіх» прастытутак, наркаманаў, рэкеціраў, гэтаксама як і герояў паскарэння, перадавікоў падраду і арэнды, змагароў за немаведама які рынак... Наш гадзіннік заведзены раней і па іншым часе зверaны.

Не магу не выказаць непакой ў сувязі з сітуацыяй, у якую заведзены перакладчыкі. «Гвалт!» — крычаць трэба. Заўсёды з комплексам «недапісьменнікаў», *а цяпер яшчэ* і без магчымасці друкавацца, падтрымліваць сувязь роднай літаратуры з іншымі — прападаюць нават «Далягляды» і «Братэрства», надзея на свой часопіс канае ў зародку.

Дык радаснага нічога? Чаму ж. Радавалі многія захады па збіранні і асэнсаванні спадчыны — і публікатарскія, і даследчыцкія, і шэраг мастацкіх твораў, прысвечаных гісторыі, як даўняй, так і бліжэйшай. Канкрэтна — перавыданні Ф. Скарыны і выданне твораў аб ім, збор У. Караткевіча, выбранае С. *Полацкага, зборнік заходне-беларускай* паэзіі, нізкі аўтараў беларускага замежжа. Радуюся за новых лаўрэатаў Дзяржаўнай прэміі і віншую іх з заслужанымі ўзнагародамі.

Калі згадваць дэбюты, не адважуся *даваць прагнозы, але* магу звярнуць увагу на розных, неаднолькава блізкіх мне І. Бабкова, Я. Конева, Л. Сільнову. Пра выніki гаварыць рана, ды ёсць надзея, што за гэтых аўтараў можна будзе парадавацца ў наступным годзе.

Юры ІВАНОЎСКІ

●

Мой дзень, даспелы у бядзе,
Звініць нядоляю-тугою.
То дождж атрутны ападзе
З крывава-чорнаю смугою;

То здані сталінскай жуды
Злавесным рэхам пагражаюць;
То Курапаты — праз гады —
З пары далёкай ажываюць;

То пахкія смярдзючым тлом
Сялібы родныя знікаюць,
Людзей чарнобыльскіх жытло
Магільным жвірам засыпаюць...

Мой дзед шыбуе спакваля,
З мінулым зводзячы рахунак.
Ды толькі цвёрда веру я,
Што ў тым сляза, як паратунак.

г.Віцебск.

Ігар СІДАРУК

●

Горад. Вуліца. Пераход.
Веліч гмахаў. Затхласць скляпенняў.
Абыходзіць маўкліва народ
Жабрака, што стаіць на каленях.

Побач мыліцы... Медзякі
Глуха звякаюць па газеце.
«Дзякуй вам, мае дочкі, сынкі,
Людзі добрыя ёсць шчэ на свеце».

«Людзі добрыя»! Бы прысуд,
Той бязгучны голас старога.
За рэкламным шчытом «Транссельбуд»—
Твар усімі забытага Бога.

г. Кобрын.

Юры КАРЭЙВА

●

...І паўстаюць перад вачыма
З крыжоў маіх зямных дарог
Надзея вечная — Айчына
І найсвятая вера — БОГ.

Ралля,
Не дай нам задыхнуцца!
Зямля,
Дапамажы ўзысці:
Глянь,
Жылы рвуцца,
Скібы гнуцца... —
Пусці да сонца нас,
Пусці!..
Мы — зерне,
Мы магутным плёнам
На роднай глебе
Прагнем стаць:
З яе паўстанем —
Больш праклёнам
Ніякім будзе не дастаць.
Насустрач чорным зграям хіжым
Усе мы выйдзем як адзін!
Вось толькі б выйсці,
Толькі б — выжыць,
А там, нарэшце, —
Паглядзім!..

г. Ліда.

Мікола КАСЦЮКЕВІЧ

●

Спазнаўшы гаротнага свету
Адзіна-спрадвечны боль,
Душа не канае ў паэта,
Бо ёю валодае Бог.
Скуголіць яна і сівее,
Бы вецер між стромкіх хваін...
Назад паглядзі — пасталееш
Яшчэ на адзін успамін...

г. Мінск.

Юры ГУМЯНЮК

●

Акрываўлены крыж пацалую
І ўваскрэсну, як некалі, зноў.
Сто анёлаў на ноч намалюю,
Буду славіць Езусаву кроў.

Як заўсёды, паду на калені
І заплачу, малое дзіця.
Праз вякі прыйдуць зноў пакаленні,
Каб адкрыць свае душы, як я.

Голас мой узнясецца да неба,
Каб адтуль прагучаць на ўвесь свет.
Больш нічога ў жыцці мне не трэба,
Дзякуй Богу, шчаслівы паэт!

г. Гродна.

Уладзімір ДУКТАЎ

ПРАЎДЗІКАЎ

АПАВЯДАННЕ

КАЛІ ў маладыя гады адарвешся ад дому, міжволі пачынаеш сумаваць па родных мясцінах, па ўсіх знаёмых людзях. Каб супакоіцца, пачынаеш пісаць лісты. Бацькам, сёстрам, цёткам і дзядзькам, дзяўчатам...

Зведаў пачуццё суму і я. На першым годзе службы. Як і ўсе, нямала напісаў лістоў. Нават і чалавеку, Праўдзікаву, якога зусім мала ведаў, але які вельмі часта мне ўспамінаўся...

...У абласную бальніцу мяне паслала прызыўная камісія ваенкамата. Раней я хварэў на грып, дык урачы ўчулі ў маім сэрцы падазроны шум.

Мае суседзі па палаце спачатку спачувалі, а потым, уведаўшы, што я вучуся ў будаўнічым прафтэхвучылішчы, пачалі кпіць:

— Дарэмна спадзяешся адкруціцца, з тваёй спецыяльнасцю — толькі дарога ў будбат! Так што, хлопча, не марнуй час, усё роўна рыдлёўкі альбо малатка не абмінеш.

Сказаць шчыра, я не адмаўляўся ісці ў армію, бо ў нашай сям'і ўсе служылі — бацька, мае старэйшыя браты,— але мне не зусім хацелася трапляць якраз у будаўнічы батальён. Я, як і іншыя, лічыў: сюды бяруць найперш не зусім здаровых ды ўдалых. Малады, я гарачыўся, апраўдваўся, што не хітрую, што зусім здаровы, толькі вось урачы чагосьці прычапіліся. Але чым болей я даказваў сваё, тым дружней бывалыя мужчыны стаялі на сваім. Маўляў, сам твой лёс за тое. каб ты служыў у будбаце!

Не ведаю, колькі яшчэ жартавалі б, пасміхоўваліся з мяне, каб не з'явіўся ў палаце яшчэ адзін хворы. Малады, на гадоў тры старэйшы за мяне, высокі і тонкі рыжаваты хлопец. Канечне, усе адразу скіравалі позіркі на новага чалавека.

Ведаючы, якія ў нашай палаце гаваркія ды бойкія, да нас зайшоў сам загадчык тэрапеўтычнага аддзялення і перасцярог, каб не чапляліся да навічка: ён слабы і яму трэба акрыяць. Хворыя паслухаліся, абыходзілі таго, але — цікаўныя — пайшлі да медсястры і ад яе ўведалі, што іхняга новага суседа завуць Васілём, што ён студэнт будтэхнікума, а сюды, у бальніцу трапіў з-за двухбаковага запалення лёгкіх.

Гэты Васіль першыя дні ляжаў ціха, мала падымаўся і ні з кім не загаворваў, а потым, набіраючыся моцы. пачаў падымацца часцей і чытаць кнігі, што прынеслі яму аднакурснікі. Гаварыць яму, мусіць, было цяжкавата, дык ён па-ранейшаму маўчаў, толькі, калі мужчыны расказвалі штосьці цікавае, адкладваў кнігу і ўважліва слухаў альбо спрабаваў смяяцца

Іван СЫЧЫК

ЗА БРАМАЙ МАЎЧАННЯ

АПАВЯДАННЕ

1

— ДЫК добра зарабіў? — запытаў чарнявы Арцём, седзячы наперадзе і, здаецца, зусім лёгка веслуючы.

— Добра, — адказаў Прохар, лежачы на сене на дне лодкі і паўз аднавяскоўца прагна пазіраючы ўдалечыню: воддаль, за цьмянай і трошкі падружоўленай гладдзю вячэрняга возера, за пясчаным берагам чакала яго яшчэ сцішаная пасля дзённай спякоты родная вёска. У ёй ён ужо не быў паўгода.

Прохар намагаўся быць спакойным, нават важным перад сваім даўнім сябруком, але ўсё ж яму было нялёгка ўтаймаваць сваё, як кажуць, «гарачае» сэрца: у вёсцы чакалі яго хата, Аксана з сынам.

— Ну, а што тут у вас чуваць?

— Мала чаго новага, — прамовіў Арцём і чамусьці адвёў вочы, пачаў веславаць шпарчэй.

— Мая не ўзяла сабе за гэты час прымака?

— Чакае, — не пазіраючы ў вочы, сказаў Арцём. — Здаецца, ужо не рада, што адпусціла цябе надоўга па вялікія грошы...

Прохар усцешыўся, што Аксана сумуе па ім. Ён змаўчаў, апусціў галаву і, пазіраючы ўжо на празрыста-зеленаватую ваду ўзбоч лодкі, намагаўся ўявіць Аксану. Нейкае дзіва, зусім не помніў яе тую, якой пакідаў паўгода, а нібы бачыў тую, якую ўгледзеў у вясковым клубе гады чатыры таму. Тады ён вярнуўся з войска, адлежваўся ў бацькоў, збіраючыся падацца на працу ў горад. Калі служыў, перапісваўся з аднакласніцай, з Кацярынай, якая цяпер працавала паштаркай. Калі ён з ёю прыйшоў аднаго вечара ў клуб, правёў позіркам па моладзі, адразу зразумеў: не, Кацярыну не кахае. З дзявочага гаразнага гурту яму тут жа кінулася ў вочы танклявае, у белай сукенцы і з яшчэ невысокімі, але пругкімі грудзьмі смуглявае дзяўчо. Ён спачатку не мог разабрацца, хто гэта, толькі праз нейкі час здагадаўся: ды гэта ж Сцяпанава дачка, Аксана. Яна, здаецца, хадзіла ў восьмы клас, калі ён адыходзіў служыць. А цяпер глядзі, прынцэса! Яна ж, адчуўшы яго позірк, неяк адразу збянтэжылася, пачырванела і пачала адводзіць вочы.

«Прохарка, — прызнавалася пазней, — як убачыла цябе, высокага, стройнага ў вайсковай форме, дык адразу ўпадабала... Але аж сэрца забалела: ты не будзеш мой, а Кацярынін...»

Карацей, аднойчы ён мусіў папрасіць выбачэння ў Кацярыны і адысці ад яе. Тая плакала, папікала яго, абы-што гаварыла пра Аксану, доўга нудзілася, але пазней, пасля яго вяселля, нібы паспакайнела і неяк хутка выйшла замуж за іхняга аднакласніка, во гэтага рослага і ціхага Арцёма.

— Маеш на машыну? — зноў праз доўгі перапынак падаў голас сябрук.

— Маю.

— Ну то і добра, — прамовіў той, здаецца, па-ранейшаму адносячыся да яго з павагай. — Так што твая Аксана не дарма тут марнела без цябе.

— Давай налета паедзем на шабашку разам. Заробім і табе на «Жыгулі».

— Паглядзім, — буркнуў Арцём.

— Не адкладай. Бо, кажуць, машыны будуць хутка даражэйшыя.

Паволі лодка ткнулася да берага. Арцём падняўся, пералез цераз лодку і падцягнуў яе далей на мель і пачаў навязваць ланцужком да тоўстага жалезнага колца ў тоўстым дубовым слупку. Прохар лёгка скокнуў ужо на сухі жоўты пясок.

— Ну, дзякуй, Арцём. Заходзь увечар, аддзячу, — падкінуў на плечуку руказак. — Каньяком пачастую.

— А ты спяшаешся?

— Хіба не ведаеш, чаго спяшаюцца да жонкі пасля доўгай ростані?

— Яе яшчэ не будзе дома. Возьмем па чарцы-другой маёй — тады пойдзеш.

Прохар згадзіўся. Неўзабаве яны, курачы, падышлі ўжо да новага цаглянага Прохаравага дома з новым плотам, з гародчыкам, дзе буялі белыя і бурачковага колеру півоні. У двары ўбачылі гаспадыню, Кацярыну. Босую, у выцвілай кароткай сукенцы, з аголенымі поўнымі рукамі. Тая, нарадзіўшы двое дзяцей, не толькі паправілася, але і стала мажная.

— Госць... — Молада зачырванелася яна і, здаецца, не ведала, дзе дзець абярэмак травы з рук. Потым апусціла яго каля плоту, што адгароджваў грады ад двара. — Змяніўся...

— Пахарашэў? — усміхнуўся ён.

— Пасталеў. Мужчына ўжо.

«Здаецца, усё яшчэ кахае...» — усцешыўся Прохар, але не збянтэжыўся і не засаромеўся, наадварот, змусіў страціць раўнавагу былую сваю сяброўку. Арцём, здаецца, адчуваў, што робіцца зараз у жончынай душы, але не раўнаваў, вычакаў хвіліну і загадаў:

— Збяры нам чаго на стол.

— Добра-добра, — замітусілася тая.

Неўзабаве ўжо стол у лепшай хаце быў засланы белым абрусам, а на ім вабілі вока талеркі з салёнымі гуркамі, з тонка нарэзанай паляндвіцай, з ружаватым салам. Арцём паставіў паўтарачку самагонкі.

— Давайце паспрабуем маё, — сказаў Прохар і дастаў з руказака пляшку каньяку.

— Адразу відаць: багаты! — пазайздросціла Кацярына, якая незаўважна паспела пераапрануцца ў чорную спадніцу і белую блузку, абуцца ў белыя басаножкі і нават прычасацца. Цяпер яна аж спадабалася Прохару, і ён, бачачы, што гаспадар не завіхаецца брацца за яго пляшку, сам адкаркаваў, наліў у чаркі каньяку.

— Давайце за мір і за перабудову! — пажартаваў.

— За здароўе, — прамовіў Арцём.

— За ўсіх нас, — усміхнулася Кацярына і тут жа нараўне з імі кульнула з чаркі.

— Нічога ў ім смачнага, — зморшчыўся гаспадар, чапляючы відэльцам скрылік агурка. — Мне свая лепшая.

— Нічога ты не бачыў, дык не разбіраешся, — шпільнула яго жонка. — Людзі, бачыш, разбіраюцца.

Арцём моўчкі зажаваў, а Прохар міжволі заглядзеўся на Кацярыну. Можа, і ад таго, што засумаваў без сваёй Аксаны, што хацелася хатняй утульнасці, адпаведнага, трошкі гуллівага настрою.

— Як у нас казалі, дзевятнаццаць секунд прайшло ўжо, дык трэба паўтарыць, — павёў рэй Прохар. — А гэта азначае, што ў нас высокая алкагольная культура...

Усе зразумелі, што гэтых слоў Прохар нахапаўся там, на шабашцы, Арцём здзіўлена падняў на яго вочы, а Кацярына пазірала з захапленнем: вось гэта мужчына!

Калі яшчэ выпілі, Прохар пахваліў яе:

— Паправілася ты, Каця!

— А твая пахудзела...

— Сумавала без мяне?

— Ага, сумавала...—Адказала тая, але з нейкім выклікам. У гэтую ж хвіліну Арцём стрэльнуў па жонцы незадаволеным позіркам — маўляў, прыкусі, дурніца, язык. — Плачаплача...

Пакуль Арцём апаражняў пляшку каньяку, Прохар пільна пазіраў у Кацярыніны вочы: што — яна нешта недагаворвае? Адчуў: устрапянулася сэрца, пыхнула кроў у скроні. Недарэмна ж кажуць, што ён як порах: толькі паднясі запаленую запалку — адразу пых!

— Што-небудзь тут не тое? — спахмурнеў ён.

— Нічога ніякага, — умяшаўся Арцём. — Давай дап'ём тваё хвалёнае пітво. Каб хутка на тваёй машыне пакаталіся.

— Людзі, не хітруйце! — запатрабаваў ён. Трымаў чарку ў руцэ, і

разам з усімі. Усміхаўся, нават, здаецца, ззяў вачыма, калі аднаго дня жартуны зноў успомнілі пра маю долю служыць у будбаце. Калі я старэйшым дароўваў, як мог, адбіваўся ад іхніх пацешак, дык на Васіля пакрыўдзіўся. Нават зазлаваў на яго. Былі хвіліны, калі мне да прыкрасці не падабаліся яго адтапыраныя вушы, густое рабаціннне на твары, шырокі ў ноздрах нос — здавалася, ён не толькі непрыгожы, але зламысны, мала што ў яго такое добрае прозвішча — Праўдзікаў.

Васіль, можа, душой адчуў маю непрыязь да яго — мае пахмурныя позіркі, адрывістыя непрыхільныя словы ў адказ, адным словам, маю адчужанасць, якую цяжка схаваць і лёгка заўважыць. Аднойчы ён падышоў, сеў на край майго ложка і нечакана ашаламіў мяне:

— А, ведаеш, я служыў у будбаце.

Веселуны загарэзавалі:

— Сябры!

— Аднапалчане!

— Прызнаюся,— не зважаючы на жарты, сказаў Праўдзікаў, і я адчуў, што ён гадамі яшчэ малады, але сталы ўжо чалавек,— я таксама не хацеў ісці служыць у будбат. Адчуваў нейкі мужчынскі сорам. Думаў: ну, хіба там служаць здаровыя і спраўныя? Хіба там сапраўдная служба? Не супакоіўся і тады, калі апрануў вайсковую форму. Сапраўды, нямала было сярод нас хворых, няўдалых, мала было армейскай службы і шмат усякай чорнай работы. Перажываў, ныў, часамі ледзь не плакаў. А потым пачаў пакрыху браць сябе ў рукі: хто я? Хлюпік альбо мужчына? Калі мне трэба быць якраз тут, будаваць дарогу альбо мост, рыць канаву ці класці рэйкі, дык трэба. Нават больш — гэта мой воінскі абавязак...

— Ого!— ужо з Праўдзікава пакпіў самы ядавіты гаварун, чарнавалосы таўстун Пліска.— Ідэйны стаў!

— Ідэйным ці не ідэйным—не ведаю...— Не збянтэжыўся Праўдзікаў.— Але кожны рана-позна павінен паставіць перад сабой мэту, супакоіцца і настроіцца на работу... І, прызнаюся, хутка мне стала лягчэй, я перастаў лічыць, што праца — прымус, нялюбая справа, я пачаў лічыць яе, кажу, абавязкам... Мне было прыемна, калі бачыў наладжаную дарогу ці пабудаваны дом: гэта ж не гульня, не пустое, а патрэбнае для людзей. Падругое, грошай крыху зарабіў, цяпер вось магу вучыцца і ў маці не прасіць на пражытак ці адзенне і абутак...

Слухаючы гэта, бачачы натхнёны Васілёў твар, я міжволі пачаў лагаднець. Я здзіўляўся: у хлопца вушы як вушы, і вяснушкі, і шыракаваты ўнізе нос дарэчы — як кажуць, мужчына як мужчына. Васіль жа, бачачы, што я пазіраю на яго іншымі, можа, нават захопленымі, вачыма, нечакана разгубіўся і ляпнуў мне па плячы:

— Не бойся. Не прападзеш. Абы характар меў, сілу ўтаймаваць самога сябе...

Загартаваны Васіль на вачах перамагаў сваю хваробу. Праз тыдзень ён ужо хадзіў разам з іншымі ў сталоўку і ў фае да тэлевізара. Яго даволі часта наведвалі сябры-студэнты (а сярод іх была і блакітнавокая Ганначка, на якую ён пазіраў вельмі ж закахана), прыносілі кнігі, ласункі, расказвалі яму пра тэхнікумаўскія навіны. Слухаючы іх, Васіль жвавеў, на яго худаватых шчоках з'яўлялася чырвань, а па вуснах блукала лагодная ўсмешка.

Калі госці адыходзілі, мы з Васілём бавілі час удвух. Ходзячы па калідоры, ці запыніўшыся каля акна, ён расказваў мне пра сябе. Я даведаўся, што ў яго няма бацькі (загінуў у аварыі), маці працуе даяркай на ферме, жыве з меншым сынам.

«Маме не даю весткі, што я тут,— гаварыў ён. — Яна захоча прыехаць, для яе гэта вялікі клопат... Вылечуся — сам пад'еду, дроў ёй прывязу...»

Але выйшла не па ім: ён выпадкова трапіў у бальніцы на вочы землякам. Адзін з іх неўзабаве выпісаўся, вярнуўся ў вёску і расказаў маці пра яго.

Тая адразу ж прыехала ў бальніцу. Хоць пасярод тыдня наведвальнікаў у палаты да хворых не пускалі, але для жанчыны з далёкай вёскі зрабілі палёгку, і вось яна—невысокая, у валёнках, у доўгай цёмнай спадніцы і сіняй кофце, у хустцы, з-пад якой відаць былі раннія сівыя валасы, трымаючы на каленях гаспадарчую сумку, — сядзела на табурэце каля сынавага ложка. Ён, канечне, не чакаў маці, быў узрушаны.

— Мама, — дакараў, — ну, чаго ты прыехала?

— Як жа я магла не прыехаць, сынок? — адказала яна. — Вось табе каўбаскі свежанькай, сальца прасоленага прывязла. Еш, набірай сілу. Тут жа харч казённы...

— Ды кормяць няблага, мама.

— Добра-добра, — гаварыла маладая, можа, яшчэ толькі пад сорак гадоў, удава, выкладвала са сваёй сумкі і клала ў сынаву тумбачку вясковыя прысмакі. — Але з'еш і свайго. Людзей пачастуй. Я ж ляжала ў бальніцы, ведаю, як часамі хочацца якраз свайго...

Васіль бурчэў на маці, але лагодна. Як сталы ўжо мужчына.

— Скажу цяпер, а то яшчэ забудуся, — пераняла размову ў іншую плынь жанчына. — Калі пачуў, што еду ў горад, зайшоў да нас старшыня. Просіць, сынок, каб ты пасля вучобы вярнуўся дадому, стаў у нас прарабам. Хоча многа новых дамоў паставіць, даць іх маладым сем'ям.

Васіль дасюль слухаў маці седзячы на ложку. Цяпер жа лёг на спіну, падклаў пад галаву рукі і зірнуў у столь.

— Цяпер дык спатрэбіўся я яму... — Прамовіў. — А некалі, колькі ні прасіў яго, не даў накіравання ў тэхнікум.

Яго маці, як бачна было, захвалявалася: здаецца, ёй дужа даспадобы была старшынёва просьба.

— Кажа: першы дом вам на сям'ю дам, — сказала яна. — Ваша ж хата ўжо старая... І, праўда, хата наша струхлелая ўжо. Нябожчык хацеў новую ставіць, але не паспеў...

Васіль змаўчаў. Я, здаецца, зразумеў і яго гэтае маўчанне, і яго задуменны позірк у столь: ён адчувае, што яго абранніца, модная і прыгожая Ганначка, можа не паехаць з ім у вёску, зажадаць застацца ў горадзе.

— Дык што мне сказаць, сынок, Прышчэпу? — асцярожна запытала жанчына.

— Я падумаю, мама.

— Канечне, падумай, Васілёк, — замітусілася маці. — Ты ж у нас гаспадар...

Неўзабаве яна заспяшалася, каб не спазніцца на аўтобус, цёпла і ласкава развіталася з намі; Васіль яе праводзіў. Потым ён доўга стаяў каля акна, пазіраў на ўжо зімовы двор, на маці, што недзе адыходзіла, азіралася і махала яму рукой. Цяпер я не падыходзіў да яго — трэба было, каб ён пабыў адзін, падумаў пра тое, пра што пачуў, які яму належыць зрабіць выбар.

Пакрыху мужчын пачалі выпісваць з палаты. Усе яны па-сяброўску развітваліся з Праўдзікавым, падбадзёрвалі мяне:

— Не апускай нос, не прападзеш і ў будбаце...

...Ужо сапраўды цягнучы лямку ў будбаце, я ўведаў: Праўдзікаў пасля вучобы вярнуўся ў родную вёску. Клікаў з сабой Ганначку, але яна не паслухала, змушала яго застацца ў горадзе, неўзабаве выскачыла замуж за іншага.

Я палічыў патрэбным напісаць з арміі Праўдзікаву ліст, а цяпер вось расказаць пра яго...

г. Магілёў.

яна, чарка, дробна трымцела. — Я ж не дзіця, адчуваю: штосьці тут не так...

— Усё добра, — зноў паспяшаўся супакоіць яго Арцём.

— Каця, ты скажы! Чэсна!

— Нічога я не ведаю, — апусціла галаву тая. — Але людзі кажуць...

— Не перабірай плёткі! — накінуўся на жонку Арцём. Яго гэта ўзрушэнне яшчэ болей насцярожыла Прохара.

— Можа, і плёткі гэта, Прохарка... — Прамовіла Кацярына, пакручваючы на стале напоўненую чарку.

— Якія? Гавары! Я павінен усё ведаць.

— Тут у нас працуюць электрыкі, мяняюць лінію. Дык вось кажуць, што з адным з іх у Аксаны любоў...

— Мана! — махнуў рукой Арцём. — Уся любоў у тым, што ён з лесу машыну дроў прывёз... Не зважай, Прохар. Бяры, выпі і выкінь усё дурное з галавы.

Ён моўчкі, намагаючыся суцішыць дрыготкую руку, падняў чарку, глытнуў і палез у кішэню па цыгарэту.

«Няўжо Аксана здрадзіла? За нейкае паўгода? Я ж мог за гэты час нават прыжаніцца, але не пасмеў...»

2

Дадому Прохар прыйшоў, калі з Арцёмам выпіў яшчэ паўтарачку моцнай самагонкі (Кацярына пакінула іх, падалася ўхаджацца), калі паватнелі ногі ды памутнела ў галаве. Гэты стан яшчэ болей паддаў крыўды і злосці.

Аксана была ў хаце адна, чысціла маладую бульбу. Убачыла яго і не то здзівілася, не то спалохалася. Хоць быў нецвярозы, з болем убачыў: цяпер яна не такая тоненькая, як была да замужжа, але не папаўнела, як паправіліся некаторыя жанчыны пасля родаў, стройная. Спрытна зачасаная галоўка, высокая шыя і аголеныя вяршкі тугіх грудзей у выразе блузкі літаральна паласнулі яму па сэрцы: гэтае яе хараство не толькі берaглося для яго, а было і для некага іншага, чужога...

— Прохарка! — усклікнула яна, падняла, паглядзела на свае мокрыя і бруднаватыя ад шалупіння рукі, а пасля хуценька выцерла іх аб фартушок. — Які ты п'яненькі!

Памкнулася да яго, каб зняць з плечука рукзак, распрануць яго і пасадзіць за стол альбо нават завесці на ложак.

— Дзе сын? — астудзіў яе парыў.

— У мамы.

— Чаму — у мамы? Замінае?

Яна затрымалася, неяк мігам сцялася і спахмурнела — зразумела, што перш, чым прыйсці дадому, ён некуды заходзіў і там пачуў пра тое, што гавораць у вёсцы. Яе раптоўная бледнасць яшчэ болей упрыгожыла яе.

— Пачуў плётку?

— Пачуў.

— Верыш?

— А ты? За што табе дровы прывезлі? За так?

— Прохар, калі ты будзеш так гаварыць са мной, я пайду з хаты, — падняла галаву, зірнула горда.

— Да яго?

— Да яго!

— Сволач! Ды я цябе!... — Ён, не помнячы нічога, разлютаваны, кінуўся ў другі пакой, схапіў за шафай зачахленую стрэльбу, на ходу дастаў яе з чахла. — Застрэлю!

Падняў, навёў на яе рулю:

— Прызнавайся! Кажы ўсю праўду!

— Што ж мне гаварыць, калі ты ўжо ўсё «ведаеш»!

— Дык праўда?

— «Праўда»! — з выклікам адказала яна. Як і ён, была не з ціхіх ды спакойных.

— Я... Я... — Захліпаў ён, адвёў дужку, націснуў на спускавы кручок і... раптоўна з рулі выскачыў агонь, бабахнуў стрэл. Адкуль там, у ствале, аказаўся патрон?

Аксана спачатку ўскінула рукі, нібы хацела засланіцца імі ад агню, ад стрэлу, ад болю, што пранізваў яе, а пасля хутка прыклала рукі да жывата і, зусім бялеючы, пачала апускацца...

— Прохарка, саколік мой, што ж ты нарабіў?

Спачатку ён нібы скамянеў, не мог нават паварушыцца, а потым шпурнуў убок стрэльбу, кінуўся да яе і адхапіў ад яе жывата яе рукі: яны былі ў крыві...

3

Раніцай звар'яцелага ад гора, бязвольнага Прохара міліцэйская машына павезла ў раён. Сын яго застаўся ў бабулі, змалку сіратою...

4

Аксана ляжала ў труне маладая і прыгожая ў сваім новым, яшчэ ні разу не апрананым адзенні. Здаецца, яна прыснула на нейкую хвіліну, вось-вось прачнецца. Праўда, была ненатуральна белая.

Усе яе таямніцы засталіся за брамай гордага маўчання.

Васіль АНДРЫЕЎСКІ

ПАЛЕСКІ КРАЙ

Вясёлы і сумны палескі мой край,
Ты сэрцу і родны і блізкі.
Самотна задумны дубовы твой гай,
І гнёзды маўчаць, і калыскі.

Маўчаць аксамітныя ў росах лугі
І Прыпяці жоўтыя плёсы,
І сумна бягуць і бягуць у стагі
Зялёныя стужкі пракосаў.

Ды верыцца: вечна палеткам квітнець,
Матулям дзяцей сваіх гушкаць.
Вось толькі баліць — сталі рэчкі мялець,
І гнёздаў цураюцца птушкі.

г. Мазыр.

Ігар ПРАКАПОВІЧ

●

Свечкі гараць у храме.
Там людзі прыйшлі да святла.
А я са сваёю свечкай
іду ў змрок.

Дрыжыць і трапечацца ў далонях
жывы агеньчык.
Чыстыя водбліскі
парушаюць цемру
і даюць магчымасць бачыць.

Я рады, што ёсць людзі,
якія ўвайшлі ў храм.
Я скрушны, бо многа людзей
яшчэ блукае ў цемры.
Вось таму я выйшаў з храма,
каб сваёю свечкай
высвеціць змрок...

г. Паставы.

Уладзімір ЦІШУРОЎ

У АПУСЦЕЛАЙ ВЁСЦЫ

Ахае ўночы бярвенне,
чуюць сцены старэчы стогн.
Ноч цягучая і здранцвенне
бяруць хату старую ў палон.

На світанні у рэдкі змрок
выйдзе з хаты старая жанчына,
пераважа спіну хусцінай,
па двары зробіць першы крок.

Рэдкі голас у вёсцы і пешы.
Вецер лашчыцца сабачанём.
А на гэта глядзець нават грэшна:
За плугам ідзе жанчына,
а плуг — за канём.

Недзе ў горадзе сын-асілак,
і стаў рэдкім дачушын прыход.
Толькі ж дзе узяць тае сілы,
каб хоць як абрабіць агарод.
І глядзяць саслязела вокны,
нібы вочы старых жанчын.
Крэкчуць ноччу старыя кроквы,
быццам голас памерлых мужчын.

г. Круглае.

Вера БАРОДЗІЧ

●

Кажуць, птушка ў клетцы
не пяе,
Сэрца птушкі, кажуць,
зацугляна...
Проста мы не чуем спеў яе —
Нам глухімі быць наканавана.

А яна пяе, усё ж пяе
Шчыра і бездапаможна глуха...
Многіх нам пачуццяў не стае,
Каб птушыны голас
сэрцам слухаць.

г. Лепель.

Міхась МІРАНОВІЧ

ЖАРТЫ

Слава

У славы заўсёды
Законы свае —
Ні на ранг, ні на чын
Не зважае.
Але часам яна
Чалавека псуе:
Ганарліўцаў — свая,
А зайздросным — чужая.

Чужыя парады

Парады слухаць
Міла,
Ды, людцы
Дарагія!
Замест сваіх
Памылак
Пачнеш рабіць
Чужыя.

Сямейны тэатр

Сямейны тэатр
Назіраючы ўволю,
Ты зможаш урэшце
Дайсці да высноў:
Дзе жонка выконвае
Першую ролю,
Там мужу адводзіцца
Роля без слоў.

Яшчэ горш

— З усіх гісторый
Ні адна, здаецца,
Не мае больш
Сумнейшага канца,
Калі разумны ў дурнях
Застаецца...
— Горш, калі з дурня
робіць мудраца.

г. Віцебск.

ДУМКА ЧЫТАЧА

УХВАЛЬНАЕ СЛОВА — ПРЫСТАСАВАНСТВУ?..

Наста Пабягунская: Я з пэўных крыніц ведаю, што беларусы падатлівы народ.
Янка КУПАЛА. «Тутэйшыя».

Магчыма, у мяне зусім няма пачуцця гумару.

Дый жа ёсць рэчы, пра якія гаварыць **толькі** з гумарам нельга. Радзіма, нацыянальная самасвядомасць, гістарычная спадчына, народныя традыцыі, звычаі — гэта спрадвеку было святым. І нават у наш бурны супярэчлівы час «стрэсаў і страсцей», калі, здаецца, усё можна і ўсё дазволена, размова пра гэта не можа адбывацца, калі праз гумар і смех не чутно крыўды і болю...

Пра гэта думала, глядзеўшы спектакль тэатра імя Янкі Купалы «Тутэйшыя» па аднайменнай Купалавай п'есе. А яшчэ прыгадвала сябра, які перакананы:

— Вам, белорусам, только и удалось выжить потому, что всем, кто приходил на вашу землю, вы кланялись да угождали. Это ваша национальная черта....

Мы пастаянна спрачаемся, бо не магу пагадзіцца, што наш народ — бесхрыбетны, пазбаўлены пачуцця ўласнай годнасці, гатовы падлашчвацца ды паддобрывацца. Ды калі сябар паглядзіць «Тутэйшых», усе мае аргументы пацерпяць фіяска...

...На спектакль я ішла, падрыхтаваная захапляцца: знаёмыя, што былі на прэм'еры, не шкадавалі эпітэтаў у найвышэйшай ступені, клічнікаў, уздыханняў-вохканняў. І сапраўды, захапляцца ёсць чым. Цудоўныя дэкарацыі (мастак Б. Герлаван), тонка прадуманая музычная афарбоўка (кампазітар У. Кур'ян), шэраг цікавых акторскіх работ (а галоўны герой Зносак у выкананні В. Манаева — гэта, паверце, трэба бачыць!). Дый сама пастаноўка спектакля Мікалаем Пінігіным зроблена па-майстэрску, тут шмат рэжысёрскіх прыдумак, здаецца, знойдзена ўдалая лубачная, крыху гратэскная форма ўвасаблення Купалавай п'есы (трагікамічныя сцэны — так вызначана ў праграмцы).

Атрымалася яркае, захапляючае відовішча — чым, пагодзімся, не заўсёды радуе сучасны тэатр.

Гэта што да формы. Але ж — прабачце банальнасць — мы ідзём у тэатр не толькі па яркае відовішча. Таму давайце пакінем убаку ўсе вонкавыя знаходкі і пагаворым **пра канцэптуальную трактоўку спектакля.**

Калежскі рэгістратар Мікіта Зносак — менавіта той тып беларуса, пра якога любіць разважаць мой сябрук. Гэта, гаворачы па-сучаснаму, палітычная прастытутка: які б акупант ні ступаў па беларускай зямлі, Зносак заўсёды «мяняе скуру», стараючыся падладзіцца пад кожную новую ўладу. Мікіту супрацьпастаўляецца Янка Здольнік — так бы мовіць, «свядомы беларус». Ён шчыра робіць сваю настаўніцкую справу, а да ўсіх захопнікаў ставіцца не інакш як да акупантаў. Гэтыя персанажы, відаць, задуманы Купалам як разнаполюсавыя, праз іх увасабляецца галоўная аўтарская думка. Канфлікт між Мікітам і Янкам утвараецца на фоне нямецкай, польскай акупацый, на фоне ўсталявання савецкай улады. Побач — шмат іншых дзейных асоб, якія дапамагаюць «ствараць» гэтых «каралёў».

У канцы спектакля гінуць і праведнікі, і грэшнікі (празрысты намёк на Курапаты), але не гіне надзея на адраджэнне: разам з дзіцяняткавай калыскай узнімаецца ўгору бел-чырвона-белае палотнішча — мабыць, як сімвал чысціні і цнатлівасці, шматпакутнасці нашага народа.

Толькі вось, зыходзячы з трактоўкі галоўных дзейных асоб, незразумелым застаецца, на **якое іменна** адраджэнне спадзяецца тэатр, да якога адраджэння заклікае.

Адказ, здавалася б, на паверхні: гэта надзея на адраджэнне культурнага, адукаванага, «свядомага» беларуса, сімвалам якога з'яўляецца настаўнік Янка Здольнік. Але... Бог ты мой! Гэтая ж «свядомасць» пададзена ў спектаклі ледзь не як ідыятызм!

Задуманы Купалам як станоўчы герой, Здольнік у выкананні А. Лабуша ўспрымаецца *гледачом то з насмешкай*, а то і з адкрытым рогатам. Ды і як інакш можна ўспрымаць тыя правільныя словы, што актор багата «выдае на-гара» з зусім незразумелым бязмежным патэтызмам, які часам даходзіць амаль да істэрыкі. Колькі тут нацягнутых, ненатуральных, штучных інтанацый!

Хіба гэта той тып беларуса, з якім звязваюцца надзеі на адраджэнне?

Хіба гэта той адукаваны культурны беларус, якога выпісаў Янка Купала?..

Спецыяльна пайшла ў Ленінскую бібліятэку, для большай дакладнасці ўзяла часопіс «Полымя» за 1924 год, дзе ўпершыню друкаваліся «Тутэйшыя», — каб пераканацца (і супакоіць сябе), што ў Купалы Янка Здольнік не такі. І сапраўды. Аўтар вызначыў п'есу як трагічна-смяшлівыя сцэны з менскага нядаўняга жыцця, але фігура Здольніка тут

Спектакль «Тутэйшыя», безумоўна, стаўся неадназначнай падзеяй тэатральнага і грамадскага жыцця Беларусі. Падаўшы ўжо на сваіх старонках непасрэдныя пасляпрэм'ерныя ўражанні крытыкаў Б. Бур'яна і А. Сідарэвіча, рэдакцыя палічыла неабходным падаць і іншыя меркаванні пра спектакль. Да думкі чытача мы б хацелі далучыць меркаванні літаратурных і тэатральных крытыкаў, даследчыкаў, пісьменнікаў, мастака. Далучыць, а не супрацьпаставіць допісу Т. Падаляк.

Ці ж завершыць гэтая публікацыя гаворку пра Купалавых «Тутэйшых» і пра рэжысёрскае трактаванне спектакля М. Пінігіным? З цягам часу спектр меркаванняў, несумненна, пашырыцца. Аддзел тэатра, кіно і тэлебачання гатовы паспрыяць «высвятленню ісціны», але просіць чытачоў згадаць банальную думку пра тое, што адзінай мастацкай ісціны няма: іх столькі, колькі мастакоў. І, відавочна, гледачоў, — гэта, прынамсі, даводзіць сённяшняя падборка іхніх меркаванняў. Мы наўмысна не вызначалі, так бы мовіць, прафесійную прыналежнасць удзельнікаў падборкі (маючы на ўвазе, што тэатральныя крытыкі таксама найперш гледачы), бо ў нашым выпадку прыналежнасць не мае вялікага значэння. Спектакль М. Пінігіна сваёй адметнай таленавітасцю даў магчымасць ці не кожнаму з нас угледзець на сцэне штосьці сваё, асабістае, і цалкам верагодна, што кожны з нас, як піша П. Васючэнка, сумуе па сваіх «Тутэйшых»...

«СУМУЮ ПА СВАІХ «ТУТЭЙШЫХ»

Адам МАЛЬДЗІС. Яшчэ ў 1982 годзе, на адкрыцці Дзён беларускай літаратуры ў Польшчы, вядомы празаік Ежы Путрамант гаварыў пра тое, што Беларусь прайшла ўжо шлях «ад тутэйшосьці да народавосьці» — ад тутэйшасці да нацыянальнасці. Аднак яшчэ сёння, калі адбыліся сапраўды вялікія змены ў нашай нацыянальнай свядомасці, словы польскага сябра, цяпер ужо нябожчыка, гучаць не як канстатацыя факта, а як аванс, добрае пажаданне на будучыню. Бо «тутэйшасць» жыве (пра гэта добра пісаў у «ЛіМе» В. Жыбуль). І, мусіць, цяпер наступае яе апагей, бо на магутную хвалю русіфікаванай «тутэйшасці» накладваецца імклівая хваля паланізаванай «тутэйшасці»: дастаткова пачытаць, што пішуць сёння «ўсходнія» і «заходнія» вучоныя, так яскрава паказаныя Купалам. Для іх нічога не значыць, што прыняты і нават уступіў у дзеянне закон аб дзяржаўнасці беларускай мовы. Абвесткі пра спектакль «Тутэйшыя» патанаюць на рэкламных стэндах у моры абвестак рускамоўных. Пра выкладанне польскай мовы на Гродзеншчыне праяўляюцца куды больш чулыя клопаты, чым пра выкладанне мовы беларускай. Ды што там абвесткі і што вучні... 7 лістапада мінулага года на афіцыйным мітынгу ў Мінску з чатырох прамоўцаў на дзяржаўнай мове не выступіў ніводзін. «Недомыслие здешних» гэта ці свядомая правакацыя?! А потым яшчэ здзіўляемся, калі ўдзельнікі «альтэрнатыўнага» мітынгу таксама ідуць на «правакацыю»...

Пра ўсё гэта думалася мне, калі глядзеў у перапоўненай зале «Тутэйшых» Купалы, спектакль па п'есе, напісанай прарочa, нібы пра сённяшні дзень. Купала прадбачыў, што ўсё зноў паўторыцца: «усходнія» і «заходнія», засілле чыноўніцкага «аратарства», «свабодны гандаль» і нават крызіс з прадуктамі, з гарэлкай. І зноў беларусы стануць перад выбарам: кім быць ім — зноскамі ці здольнікамі. Уся бяда ў тым, што першых у нас занадта многа, што не разумеюць яны і не хочуць разумець трагікамічнасці сваёй пазіцыі, а другіх — занадта мала. Між тым, вяшчуе нам Купала, толькі здольнікі ў стане «зрабіць самі сябе гаспадарамі»; не будзе іх, мудрых настаўнікаў-рупліўцаў, адціснуць іх — і не будзе ў нас свайго «я», зноў станем губэрнямі ці ваяводствамі.

Пра сам жа спектакль скажу коратка: настаўлены ён выдатна. Рэжысёр Мікалай Пінігін знайшоў якраз той «батлейкава-бутафорскі» ключ да пастаноўкі, які адпавядае нашай нацыянальнай гісторыі, даў нам у канцы спектакля сімвалічны прамень надзеі. Таленавіта ігралі і В. Манаеў, і М. Захарэвіч, і У. Кін-Камінскі, і Г. Давыдзька, і... амаль усе ўдзельнікі гэтага тэатральнага свята. Няхай запозненага ў часе гадоў...

Мне падалося, што пасля спектакля, у чарзе да гардэроба, беларуская мова гучала часцей, чым перад спектаклем у чарзе да буфета (з кааператыўнай гарэлкай, але без бутэрбродаў)... Што ж, калі пасля спектакля хаця б адным зноскам стала меней, а хоць адным здольнікам — болей, дык мэта дасягнута!

Ванкарэм НІКІФАРОВІЧ. Успамінаю, як дваццаць гадоў таму даводзіў М. Стральцову і В. Раеўскаму, якія стварылі тэлеспектакль «Па шчасце, па сонца» па матывах дарэвалюцыйнага Купалы, што трэба прадоўжыць працу — зняць другую частку па ягоных творах перыяду 1917—1942 гг. Цяжка было тады згадзіцца з аргументацыяй сяброў, якія, штучна падзяляючы творчасць паэта на «да» і «пасля», не надавалі такой жа ўвагі надзвычай выключнаму ўнутранаму драматызму ў купалаўскіх творах «пасля», у тым ліку і ў «Тутэйшых». Пазней мы з В. Карпілавым паспрабавалі нанова прачытаць паслярэвалюцыйнага Купалу ў тэлеспектаклі «Безназоўнае». Але тады быў яшчэ толькі 1982 год...

Рэжысёр М. Пінігін сваёй цікавай пастаноўкай на купалаўскай сцэне паспрабаваў давесці, што вось, глядзіце — надышоў час і для «Тутэйшых». Але, мне здаецца, нельга ні на хвіліну забываць, ані рэжысёру, ані акцёрам пад час «пракату», «тыражу» гэтага эфектнага спектакля, што «Тутэйшыя» — п'еса і на ўсе часы, як бы ні прывязалі мы яе да нашай канкрэтна-гістарычнай беларускай сітуацыі. Яна — як «Дзядзька Ваня», як «Тры сястры» А. Чэхава. Як хацелася б убачыць генеральную рэпетыцыю «Тутэйшых» у 1926 годзе ў БДТ-1 (рэжысёр М. Папоў); спектакль тады ж назаўсёды закрылі! Як хочацца цяпер пабачыць новыя і новыя тэатральныя версіі, іншыя рэжысёрскія трактоўкі «Тутэйшых»!

У гэтай п'есе Я. Купалы найважнейшы, на маю думку, шэкспіраўскі матыў адвечнага трагізму чалавечага існавання, які ў падтэксце абрываецца глабальным пытаннем: «Людцы, што гэта будзе з намі, з народам, з нашым краем? Што?» Пытаннем, на якое няма адказу. Пытаннем, сугучным таму, якое ў славутым вершы, напісаным — я перакананы ў гэтым — з адчайнай запытальнай інтанацыяй. Прачытайце яго зноў, не зважаючы на аўтарскія (можа, рэдактарскія) знакі прыпынку: «О так... Я — пралетар(?) Яшчэ ўчора раб пакутны, сягоння я зямлі ўладар і над царамі цар магутны (? — няўжо?). Мне бацькаўшчынай цэлы свет... (? — гэтага ж быць не можа!). І таму толькі: «Адно... не збыў яшчэ ўсіх бед: мне сняцца сны аб Беларусі!»

А. Лабуш, які іграе Янку Здольніка, добра перадае дынаміку развіцця персанажа, сталення яго як асобы. Але мне асабіста шкада, што пры чытанні верша «О так... Я — пралетар» знікла запытальная інтанацыя, хоць мы папярэдне і гаварылі з рэжысёрам пра гэта.

Фелікс ЯНУШКЕВІЧ. На маю думку, спектакля, задуманага Купалам, не адбылося. І вось з якое прычыны: роля Генрыка Мотавіча Спічыні (нягледзячы на вабнае ўвасабленне В. Філатава) не набыла важкасці ў рэжысёрскім прачытанні. Па сутнасці, Генрык Мотавіч — патаемная спружына ўсіх пераўтварэнняў і пераўвасабленняў Зносака, гэткі ідэолаг, дакладней, ваўкалака тутэйшае ідэалогіі, што «кіруе і накіроўвае» тутэйшых, перакідаючыся па дваццаць разоў на дню. Толькі «лінію» асабістае выгоды ён трымае нязменна. А ў спектаклі М. Пінігіна беларуса дзяруць-раздзіраюць... рэлігійныя канфесіі, — прынамсі, гэтую думку колькі разоў падкрэсліцьназоласцэнаграфія шматлікімі перасоўкамі макетаў і «рыштаванняў» касцёла і царквы. Дый потым... Прыкра мне са спектакля ў спектакль назіраць адны і тыя самыя акцёрскія «прыстасаванні» да роляў, нібыта ў традыцыях, але ў традыцыях акцёрскіх штампаў...

Ала САВІЦКАЯ. Што праўда, то праўда: «Тутэйшыя» ў купалаўцаў выклікаюць самыя непасрэдныя аналогіі з сённяшнімі праблемамі ў грамадстве. Дакладныя паралелі ўзнікаюць імгненна. І ўсё ж пастаноўка М. Пінігіна далёка не публіцыстыка, што асабіста мяне больш за ўсё і захапляе. Гэта мастацкі твор, у якім адчуваецца свабодны погляд на людзей і падзеі. Сама «політычна-эканомічная сытуацыя» паўстае мастацкім аргументам, які надзіва выразна скарыстоўвае У. Кін-Камінскі, увасабляючы ўладароў-гвалтоўнікаў.

Спектакль мае адмысловыя эстэтычныя каардынаты. Батлейка як пастановачны прынцып вызначае функцыяніраванне сцэнаграфіі, пабудову мізансцэн, раскрыццё характараў. Скразны прыём з адной вобразнай структуры пераліваецца ў другую, становячыся дзе метафарай, дзе алегорыяй, дзе сімвалам. І ўжо спакусліва зазначыць, што толькі так і трэба і можна прачытаць п'есу Янкі Купалы на сцэне...

Вобразы Зноска і Здольніка набываюць адметнае асэнсаванне, а батлеечны спосаб сцэнічнага існавання гэтых персанажаў дазваляе паразумецца з іх «говорящими фамилиями». На трактоўцы гэтых вобразаў адбіваецца пэўны позірк наперад сённяшняй «сытуацыі». Тым не менш праблема Часу параўнальна скора стане перад спектаклем. Але гэта ўжо драма жанру...

не смешная, а трагічная. Так, Купала крыху пасміхаецца з максімалісцкіх планаў настаўніка, але ж іронія гэтая не злосная, як у спектаклі, а мяккая, паблажлівая. Так ставіцца бацька да свайго сына, што не спасціг яшчэ жыццёвай мудрасці. Зазначым: у п'есе менавіта так ставяцца да ідэі Здольніка стары селянін Гарошка і маці Мікіты Зноска Ганулі.

«Гэты настаўнік добры й дужа разумны чалавек, але трохі галава яго нечым заведзена, бо... носіцца, як кот з салам, з усялякімі мудрымі думкамі...» — гаворыць Гарошка Ганулі, а тая заступаецца за Янку: маўляў, маладое піва заўсёды шуміць. Вось так, паблажліва — але з разуменнем таго, што пэўная рацыя ў словах настаўніка ёсць.

Дый сам Здольнік у Купалы — жывы чалавек, не пазбаўлены гумару і весялосці, а не той манекен, «рупар аўтарскіх ідэй», якога мы бачым на сцэне. У п'есе Янка спраўна грае на балалайцы «вальца», ён часам патэтычны, часам — іранічны. Вось хоць бы адзін прыклад. Сваёй былой вучаніцы Аленцы ён раіць ехаць на вёску, і тая згаджаецца: «Нават хоць у пекла, калі вы параіце...». Дарэчы, Купала, звернем увагу, ставіць не клічнік, а шматкроп'е: дзяўчына ўсё ж крыху разгубленая ад гэтай прапановы. І Янка прымушае яе ўсміхнуцца, жартуе наконт «пекла»: «О, там вельмі горача!» Падобных прыкладаў дакладна выпісанага псіхалагізму можна прывесці багата.

А на сцэне? Кожная фраза Янкі прасякнута нежывым крыклівым пафасам, ды і сам ён... нежывы? Мо А. Лабуш не здолеў справіцца з роляй Купалавага настаўніка? Выглядае даволі бляклa, ігра ягоная непераканаўчая, няшчырая.

...Але... Можа, тэатр наўмысна змясціў акцэнты?..

Калі персанаж А. Лабуша разглядаць як пародыю на ваяўніча настроенага, гатовага ўсё рушыць да заснавання нефармала... У такім выпадку актор пацэліў, што называецца, «у яблычак». Атрымалася, прынамсі, вельмі трапная пародыя (толькі вось бяда: спектакль жа пастаўлены **не па матывах** п'есы Купалы).

...Ці, можа, хацелі сказаць нам у тэатры: вось яны, нашы «свядомыя» беларусы, — такія рафініраваныя, «высока лятаючыя», што выклікаюць пачуцці яшчэ больш непрыемныя, чым звычайныя прыстасаванцы?

Але ж тады сама ідэя адраджэння ў канцы спектакля ўспрымаецца... як здзек: з КАГО ж адраджацца, калі лепшыя прадстаўнікі народа... толькі смеху вартыя?

Зусім іншая справа — В. Манаеў у ролі Мікіты Зноска, беларуса «з пароды рэнегатаў і дэгенератаў» (словы Купалы). Персанаж адмоўны, але — вось дзіва! — глядач ставіцца да яго з большай сімпатыяй, чым да «правільнага» настаўніка. Сакрэт, думаецца, у бліскучай, проста фантастычнай ігры актора, ды ў той шчырасці, з якой ён аддаецца ролі.

В. Манаеў здолеў зрабіць тое, што не ўдалося А. Лабушу, — стварыць тып, вобраз, характар. І менавіта яго героя мы ўспрымаем як **тыповага беларуса**. Мікіта — вось ён: жвавы, цікавы, каларытны, тэмпераментны. Хай прабачаць мне выканаўцы маленькіх роляў, але ў Купалавым тэатры адбыўся... тэатр аднаго актора — Віктара Манаева: цудоўны, майстэрскі, высокапрафесійны.

Прыемна і радасна ўсведамляць, што ёсць у нас такія таленавітыя акторы, і ў той самы час горка і крыўдна ад думкі, на якую наводзіць вобраз Зноска: а можа, і на самай справе наша беларуская «парода» такая — «рэнегацка-дэгенерацкая»?..

Гэтую думку, дарэчы, падмацоўваюць і жаночыя ролі, з якімі выйшла не менш дзіўная метамарфоза. Нявеста і былая Янкава вучаніца Аленка (З. Белахвосцік)... ніякая, цень ад вобраза. У Купалы Аленка «крыху жвавая і вясёлая дзяўчына», але дзе гэтая дзяўчына на сцэне? Атрымалася — «ні богу свечка, ні чорту качарга» (словы Ганулі пра Мікітку). Затое прыяцелька Мікіты Наста Пабягунская, дзяўчына няведамых заняткаў (А. Сідарава) — гэта ўжо тып. Актрыса літаральна некалькімі штрышкамі стварыла характар.

У чым рэч? Можа, мае рацыю той, хто сцвярджае, быццам адмоўныя ролі іграць прасцей? Так што мы маем альбо проста акторскую няўдачу, альбо адлюстраванасць рэжысёрскай трактоўкі «свядомых» беларусаў. Ад Купалавай канцэпцыі адышлі, сваёй не набылі?..

Відаць, прэтэнзіі на стварэнне «публіцыстычнага тэатра» негатыўна адбіліся на спектаклі. Намёкі на Курапаты, бел-чырвона-белы сцяг — гэтым ужо нікога не здзівіш, дый ці трэба? Жаданне патрапіць «у плынь» — хіба галоўнае для мастацтва?

Магчыма, трэ было б заглыбіцца ў трактоўку вобразаў, каб фінальны рэфрэн наконт адраджэння не гучаў абстрактна, а быў напоўнены канкрэтным зместам, дакладнай думкай. Каб перад гледачом **не гэткая** дылема паўставала— да якой, маўляў, спадчыны імкнуцца: да прыстасаванства ці да псеўдапатэтыкі?..

«Перадрук і пастаноўка на сцэне без згоды аўтара забараняецца», — папярэдзіў Янка Купала яшчэ ў 1924 годзе, калі ўпершыню друкавалася п'еса. Ці да душы прыйшлося б аўтару прапанаванае тэатрам? Ці пагадзіўся б ён з гэтым гімнам бесхрыбетнасці і рэнегацтва беларусаў?..

Таццяна ПАДАЛЯК,
аспірантка БДУ імя У. І. Леніна.

Пятро ВАСЮЧЭНКА. Паглядзеўшы «Тутэйшых» на сцэне купалаўскага тэатра, зразумеў: Купала сапраўды напісаў класічны твор. І не таму, што пастаноўка М. Пінігіна мяне задаволіла. Хутчэй наадварот. Бо толькі класіку можна трактаваць і так, і гэтак — адпаведна «палітычнай сытуацыі» або — густу тэатральных гурманаў, або — рэжысёрскай задуме, або — патрэбам натоўпу, або... І яна, жывая класіка, не пакрыўдзіцца і не стане горай. У адрозненне ад класікі акамянелай, да якой мы ставімся з трапяткім піэтэтам, але чытаем яе ўсяго адзін раз...

Купала некалі дазволіў уставіць у «Паўлінку» «Песню пра буравесніка». Змірыўся б, я мяркую, і з тым, што «Тутэйшыя» з трагічна-смяшлівых сцэнаў ператварыліся ў фарс. Або ў трагіфарс, як лічыць крытык А. Сідарэвіч. Пасмяяўся б разам з намі з ультрасучасных «перабудовачных» рэаліяў, шчодра рассыпаных у спектаклі. Наконт ператварэння палкіх «маналёгаў» Янкі Здольніка ў шарж — не ведаю, не ведаю... З аднаго боку, рэчы, пра якія кажа «праўдзівы беларус» — святыня: незалежная Беларусь, лёс Бацькаўшчыны. З іншага — фарс ёсць фарс, у яго свае законы.

Што я асабіста прымаю ў спектаклі цалкам, без агаворак — дык гэта вобраз Мікіты Зноска, створаны В. Манаевым. Бачу «трагіфарсавае» аблічча беларуса, якога розныя спічыні, усходнія ды заходнія вучоныя перараблялі на «тутэйшага».

Што мяне бянтэжыць — ці не зарана эксперыментаваць з «Тутэйшымі»? Эксперымент звычайна адштурхоўваецца ад кананічнай тэатральнай версіі, а ў нас яна ці ёсць? Як і большасць тутэйшых гледачоў, я не паспеў паглядзець «Тутэйшых», пастаўленых В. Маслюком на сцэне магілёўскага тэатра. Ведаю, што спектакль спыніла тутэйшае чыноўніцтва, і што ў фінале там гучаў беларускі (дзяржаўны) гімн. А ў сучасных «Тутэйшых» разгортваецца бел-чырвона-белае палотнішча. Тое што трэба. Але я сумую па сваіх, нікім не пастаўленых «Тутэйшых».

Тамара ГАРОБЧАНКА. Пастаноўшчык М. Пінігін літаральна абрушвае на гледача каскад эксцэнтрыкі, гратэску, свабодных і вострых рэжысёрскіх асацыяцый. У гэтым буйстве разняволенай, захапляюча кідкай тэатральнай формы амаль кожная рэпліка п'есы, напісанай напачатку 20-х, трагічна адбіваецца ў нашай свядомасці, уражваючы геніяльнай прадбачлівасцю беларускага класіка,

Яшчэ пад час дзеяння я адчула, што рэакцыя на спектакль будзе неадназначнай. І не памылілася. Пасля грамадскага прагляду давялося пачуць: «Выдатна! Цудоўна!» і... «Гэта ж здзек з Купалы». Я асабіста ўспрыняла «Тутэйшых» як буйную перамогу тэатра і, магчыма, самую таленавітую работу М. Пінігіна.

Раней у мяне не ўзнікала пытання, супраць каго скіраваны гнеў і іронія купалаўскага твора. Вядома ж, супраць Мікіты Зноска, гэтага нікчэмнага прыстасаванца, ганебнай пачвары і г. д. На спектаклі М. Пінігіна, які акумуляваў і па-мастацку асэнсаваў наша сённяшняе **веданне** пра гісторыю народа і драму жыцця самога паэта, я адчула іншае. Мікіта Зносак, таленавіта сыграны В. Манаевым, саркастычнага абурэння зусім не выклікаў. Зрэшты, а кім бы ён быў сёння, калі б дажыў да нашых дзён? Мільёншчыкам-кааператарам, што бессаромна абірае сваіх суайчыннікаў? Палітычным ваўкалакам, якіх шмат выкінуў на паверхню наш скрутны час? Ці, можа, блукаў бы па замежных краінах у пошуках каўбаснага раю? Якое ўжо тут абурэнне!

Спектакль «Тутэйшыя» — гэта не жыццяпіс Мікіты Зноска, а, хутчэй, гісторыя самой Беларусі, гісторыя трагічная, крывавая. Напэўна, таму феерверк эксцэнтрыкі па волі рэжысёра часам перапыняецца сцішанымі, да болю тужлівымі паўзамі-сцэнкамі, калі Ганулля Зношчыха (М. Захарэвіч), а за ёй і Аленка (З. Белахвосцік) губляюць абрысы канкрэтных асоб і ператвараюцца ў сімвал шматпакутнай Беларусі, зведаўшай здзек і гвалтаванне, атруту злачыннага вынішчэння нацыянальнай свядомасці і народнай годнасці.

У такім кантэксце мяне вельмі прывабіла інтэрпрэтацыя вобразаў Аленкі і Янкі Здольніка (А. Лабуш), хоць напачатку яны, шчыра кажучы, крыху бянтэжылі. Іх пластычнае вырашэнне вельмі ўжо нагадвала торганне батлеечных Пана, Спраўніка, Папа і Дамы, толькі ў больш спагадлівым, добразычлівым варыянце. Да таго ж сялянская дзяўчына з'яўлялася на сцэне ў шыкоўным святочным нацыянальным строі. Падумалася — навошта? І раптам... дык гэта ж ажыўшы глянцава-рэкламны, лубочны малюнак, які сёння на Беларусі застаўся бадай што адзіна прызнанай прыкметай **нацыянальнага.** Рэжысёр быццам бы ўжывае кінематаграфічны прыём «кадансу» і шляхам адваротнага руху паказвае —вось што ад нас засталося. Але паступова героі скідаюць канцэртныя ўборы, пазбаўляюцца марыянетачных рухаў і ператвараюцца ў сапраўдных беларусаў-інтэлігентаў.

Асабліва хочацца адзначыць бліскучы акцёрскі ансамбль, дзе кожная, нават эпізадычная роля, распрацавана з найтанчэйшай прадуманасцю і імпэтам. У спалучэнні з рэжысёрскай фантазіяй, вобразна-вынаходлівай сцэнаграфіяй гэта пакідае незабыўнае ўражанне. Спектакль выклікае смех, нават рогат да слёз. І часам незразумела — гэта слёзы скрозь смех ці смех скрозь слёзы.

Георгій КОЛАС. Таго, што спектакль Мікалая Пінігіна «выбухне» такою яркаю формаю і такім змястоўным увасабленнем, кажу па шчырасці, не чакаў. Колісь мне здавалася, што «Тутэйшых» варта і можна рабіць сродкамі агіттэатра; Пінігін угледзеў у Купалавай п'есе інтэрмедыйны пачатак. Ды вось прыкрасць: інтэрмедыя ніколі не ставала трагедыяй; таму з усяго трагізму, што меўся быць, атрымаўся, прабачце, пшык. Вы папытаеце, што ж выйшла замест трагедыі? Мне здаецца, на праблематыку (не на форму, не на ўвасабленне) «Тутэйшых» цудоўна «кладуцца» Купалавы радкі з паэмы «Сон на кургане»:

Ходзім, блудзім, снуем без прыстанішча,
Адпраўляем старыя малітвы
На забытым самымі курганішчы,
Дзе спяць сведкі нявыйграных бітваў.

І калі меркаваць пра сённяшні грамадскі рэзананс спектакля, хацелася, каб мы дачулі не заклік да пераваёў і перайграння т ы х бітваў (а гэтую небяспеку я выразна адчуў па рэакцыі залы),—каб жа мы зноўку іх не прайгралі... Каб жа зноўку не заблудзілі... Каб праз нязздзейсненасць намераў т ы х не страцілі намераў сённяшніх! У «спрэчцы» Салжаніцына—Алейніка я на баку Салжаніцына: толькі праз ідэю агульнага славянства можна далучыцца да агульнаеўрапейскай ідэі. Нагадаю ізноў Купалу, твор «Рэлігія і нацыянальнасць», дзе гаворыцца: не трэба нам шукаць адрозненні; мы, беларусы — славяне, мы — за еднасць!

Пры ўсім маім захапленні Зноскам В. Манаева (вельмі таленавітым: дзякуй Богу, вырас такі акцёр) я хацеў бы, каб на ягонай ролі была адзнака: Зносак — гэта мы. Мы — гэта Зносак! Не іншы хто! Нездарма такі дэкларатыўны і «тэзісны» Здольнік; няма трагедыі ў ягонай асобе. А мо... няма трагедыі і ў п'есе? І я не ўпэўнены, што «Тутэйшыя» — гэта твор Купалы-паэта. Гэта — праграмная дэкларацыя, якую «Купала -нарастанях» не паспеў ператварыць у мастацкі твор... Але... пінігінская работа супярэчыць маім словам. Ён, Пінігін, знайшоў дарогу да ўвасаблення п'есы-твора, мастацкага твора...

ПА СТАРОНКАХ ДРУКУ

Сяргей ЗАЛЫГІН:

З НАТАТАК МІНУЛАГА ГОДА

Дзённікі мала хто вядзе сёння, няма калі, хвіліны на працягу дня ні ў кога вольнай — а гэта вялікая страта. У нашых жа, такіх бурных, трагічных і перанасычаных падзеямі часінах дзённікі сталі б неацэннымі дакументамі.

Але мяне вось на што ўсё яшчэ хапае: у канцы года, у самым пачатку наступнага я выбіраю дзень-другі, гадзінку-другую і прыгадваю: у мінулым годзе пра што я думаў? Што прыходзіла ў галаву, што з таго, што прыходзіла, у галаве засталося! Такім вось чынам ужо некалькі гадоў я і пішу «нататкі мінулага года» і друкую іх у газетах.

У 1989-м годзе Першаму з'езду народных дэпутатаў было невядома нічога, нават тыя пытанні, якія ён, сабраўшыся, павінен вырашаць, усе рыхтавала ўсё тая ж КПСС, якая разглядала з'езд як уласны сродак уласнага абнаўлення. І прынцып быў партыйны, даўно вядомы: рухацца і рухацца, у руху вызначаючы: куды, у які бок, да якой мэты і дзеля чаго? Калі што было вядома, дык не больш за тое, што «ад горшага — да лепшага», ад «цёмнай мінуўшчыны» да «светлай будучыні», і ўсё гэта «дзеля шчасця народа» (сацыялістычнага).

Зараз — з'езд ужо Чацвёрты, а што стала больш ясным, больш пэўным?

Бадай, адзінае, што акрэслілася досыць выразна, дык гэта — хто супраць каго, але ніводнай праграмы ні ў кога няма, нават у тых, хто гатовы галаву пакласці за «незалежнасць». Але незалежнасць — гэта рыса чалавечага характару, гэта — мэта, аднак ні характар, ні мэта яшчэ ніколі і самі па сабе не становіліся рэальнай праграмай, якая ўлічвае рэальныя магчымасці дасягнення мэты.

Мы ўсё яшчэ не дайшлі да парадку дня (хай нязздзейсненага) Устаноўчага сходу, які меў на ўвазе прыняцце ці адхіленне той ці іншай праграмы. У нас праграм няма, а ўсе спробы іх стварыць не былі паспяховымі, мы спрачаемся не больш, чым пра магчымыя накірункі нашага руху: аб руху да рынку і супраць, аб прыватнай уласнасці і супраць, аб нацыянальнай незалежнасці і супраць. Мы спрачаемся пра паняцці для цывілізаванага свету бясспрэчныя, і раз пораз не можам зразумець, хто ўсё ж такі ўсе мы беспраграмныя — сацыялісты, камуністы, дэмакраты, нацыяналісты, інтэрнацыяналісты, гуманісты, а то і прыхільнікі дыктатуры?

Не можам яшчэ і таму, што самі гэтыя паняцці страцілі ў нашых розумах свой сапраўдны сэнс, здабыты ў духоўным жыцці нашых дзядоў і прадзедаў, тое, што было зразумела многім пакаленням, для нас загадка і містыка.

Гісторыя, навука, мараль і маральнасць, самі ўяўленні пра чалавека і чалавецтва ў нас такія, што ні Пушкін, ні Талстой, ні Чэхаў не маглі б, напэўна, штосьці пра іх сказаць — здаровы сэнс схільны да ўсяго таго, што рухаецца ўперад, развіваецца, тэарэтычна і практычна ўзбагачаецца, але паняцці, адкінутыя назад, знявечаныя, абылганыя, прымітызаваныя, але і амбіцыёзныя — гэта такая трагікамедыя, такое кашчунства, што для розумаў светлых назаўсёды застанецца недаступнай загадкай.

Вось ужо гісторыя, дык гісторыя! Нікому не даступная — ні гісторыкам, ні футуролагам.

Трэба вярнуцца да сэнсу слоў. Вернемся — будзем жыць. Усё-такі не верыцца, што такое вяртанне для нас ужо утопія.

●

Чаму гэта самымі дэмакратычнымі, устойліва і спакойна дэмакратычнымі дзяржавамі, з'яўляюцца якраз тыя, у якіх дагэтуль існуюць манархіі?

Швецыя, Нарвегія, Данія, Бельгія? Нідэрланды? Англія? І вось яшчэ Іспанія? Японія?

Ці не таму, што дэмакратыі неабходна яшчэ і нейкая сімволіка ўлады — пастаяннай, незалежнай ад перыпетый народаўладдзя?

У 1917-м годзе Часовы Урад вырашыў склікаць Устаноўчы сход — вось ён і павінен быў вызначыць і дзяржаўнае ўпарадкаванне Расіі, і яе накірунак у руху да будучыні.

Сход гэты бальшавікі разагналі, ён быў ім не патрэбен: і дзяржаўнае ўпарадкаванне, і мэты, і спосаб, і накірунак руху ім былі вядомы дасканала, як нікому іншаму.

Дэмакратыі неабходны не адзін, а два працэсы: уласнага наступальнага станаўлення і адступаючага гістарычнага мінулага.

Пэўна, менавіта гэты стан наступлення-адступлення больш за ўсё і адпавядае сапраўднаму духу дэмакратыі?

●

Наш цяперашні парламент быў столькі ж жаданы, колькі і нечаканы, ні еўрапейскага, ні азіяцкага працэсу яго фарміравання ў нас раней не было, і зараз самім фактам свайго існавання ён выклікае да жыцця гэтулькі праблем і загадак, што вырашыць іх аніяк не можа.

Мы ўяўляем сабой той амаль небывалы ў гісторыі выпадак, калі форма кіравання ўзнікае раней, чым яго змест, аб'ём будучай дзейнасці яшчэ не вызначаны, пра методыку вырашэння праблем і вопыт у гэтым накірунку і гаворкі няма, а форма кіравання ўжо вось яна, з агню-полымя.

У гэтым сэнсе наш парламент прамы працяг савецкай і партыйнай улады, вынікі якой ён імкнецца ліквідаваць, сам будучы яе вынікам, як і ў 17-м годзе вызначаючы форму ўлады, у той час калі змест яе ўсё яшчэ не больш чым фантазія.

І вось ужо дзейнасць нашага парламента зводзіцца да адкрыцця і пастаноўкі ўсё новых і новых праблем, пры адсутнасці методыкі іх вырашэння. І гэта ў той час, калі задача парламента — зводзіць да мінімуму колькасць дзяржаўных праблем. Але здаецца, позна ўжо пачынаць перабудову перабудовы, мяняць усе чатыры колы на хаду. Прыпынак немагчымы, хіба толькі павароты — крутыя і неапрабаваныя.

●

Для чалавека, які думае пра чалавека і чалавецтва, існуе, уласна, толькі адна ісціна: усе мы памром.

Усё астатняе, усё, што вакол гэтага, толькі здагадка, толькі фармуліроўка, але ніяк не ісціна.

Калі так, ці можа быць ісціна смерці прадуктыўная ў сэнсе развіцця думкі, тым больш — самога жыцця?

Я не сумняваюся — можа.

Чалавецтва само па сабе не бясконцае, яно — канечнае, таму і думка яго — канечная, таму і прадметам яго думкі могуць быць з'явы толькі канечныя, якія маюць пачатак і канец, у тым ліку (у вяршыні мыслення) і думка аб жыцці наогул.

З'явы бясконцыя і вечныя, такія, як прастора і час, для нас назаўсёды застаюцца неймавернымі, тым больш — неасэнсаванымі.

Навука праявіла легкадумнасць, калі заявіла аб адсутнасці для яе перашкод, аб сваёй здольнасці спазнаваць свет ва ўсіх яго праявах.

Рэлігія, якая ўзнікла раней, чым навука, і таму, напэўна, мудрэйшая, адразу ж устанавіла абмежаванасць чалавечага спазнання. У жыцці было, ёсць і заўсёды будзе нешта неспазнавальнае, сцвярджае яна, яго і трэба прыняць, як нешта боскае, можа быць, як самога Бога, а непрыняцце рэальнай неспазнавальнасці ёсць большая ірэальнасць, чым якая-небудзь іншая. Ірэальныя велічыні — таксама велічыні, таму параўнанні іх «больш-менш» зусім дапушчальныя. Вось мы і з'яўляемся сведкамі таго, як рэлігія заваёўвае розумы і асобы, як адцясняе яна сёння навуку, у значнай меры скампраметаваную.

Думка ж пра жыццё, як з'яву канечную, нам зусім даступная. Калі і як, па якой такой прычыне, што раней, а што пазней памрэ? — гэта і навуковая, і паўсядзённая думка, больш за тое — гэта прычына і вынік ці не любой думкі, дзеяння і адкрыцця яшчэ і таму, што ісціна смерці гукае да нашага жыцця: трэба паспець!

●

Калі б у нас не было прычын спяшацца жыць, не было б і самога жыцця. Жыццё — працэс, кожнаму працэсу адведзены свой тэрмін і свая ступень актыўнасці.

Руская думка гэта заўсёды не толькі нешта супрацьлеглае, але і альтэрнатыўнае, і антаганістычнае з'яве рускага жыцця.

Немец гэтак жа не ведае сваіх філосафаў, як рускі сваіх, хіба крышачку больш, англічанін не ведае іх зусім, і Сатурн яму бліжэй, чым Берклі, але жыццё немцаў і англічан само па сабе бліжэй да іх нацыянальных філасофій, бо іх філосафы былі людзьмі сваёй нацыянальнасці. Рускія ж філосафы наднацыянальныя, асабліва ў тых выпадках, калі яны кідаліся ў развагі аб Расіі, аб яе гістарычным прадназначэнні, аб рускім характары, галоўнай рысай якога з'яўляецца няўменне жыць, г. зн. няўменне сумясціць думку аб жыцці з жыццём. Невыпадковы той факт, напрыклад, што ў амерыканцаў не такая багатая літаратура, але вельмі шмат прамоўцаў (увесь без выключэння кангрэс), а ў нас пры высокай культуры пісьма ніхто не ўмее гаварыць коратка, выразна і пераканаўча.

Прычына тая ж: вусная мова бліжэй да паўсядзённага жыцця, чым да літаратуры, а пісьмовая — бліжэй да літаратуры і далей ад паўсядзённасці.

Мы лепш адлюстроўваем жыццё, чым жывём. Паказам рэальнасці мы ўзбагачаем і замяняем самую рэальнасць.

Сапраўдны сэнс слоў у значнай ступені страчаны нашым грамадствам дзякуючы сацыялістычнай сістэме, у якой знаходзілася некалькі пакаленняў савецкіх людзей.

Такія словы, як «святасць», як «народаўладдзе» і «народ», «дзяржава», «грамадская думка», «свабода» і многія іншыя, аказаліся прыстасаванымі сацыяльнай нашай сістэмай да ўласных патрэб, да свайго ўласнага утылітарнага разумення і страцілі свой гістарычны і агульначалавечы сэнс.

На першым плане аказаліся не назоўнікі, а прыметнікі да іх: эканоміка ў нас сацыялістычная, праца — ударная, народы — савецкія, дзяржаўныя дзеячы — выдатныя і вялікія і г. д., і г. д. А калі прыйшоў час уласна эканомікі, сапраўднага самавызначэння народаў, рэальнай уласнасці, высветлілася, што мы не ведаем, што гэта такое. І разважаем аб тым, якой павінна быць наша эканоміка, не маючы яе ў руках, гаворым аб якасці прадмета, не бачачы і не валодаючы гэтым прадметам.

Уся наша мысліцельная дзейнасць, такім чынам, скажоная, пераключаная з сутнасці справы, з назоўнікаў на прыметнікі.

Мы ўсё яшчэ грамадзяне таго сацыялістычнага грамадства, якога ніколі не было, а быў толькі яго сурагат, была пародыя на яго, зараз няма і гэтага сурагату, і мы ў разгубленасці.

Тэорыя марксізму-ленінізму, з якой мы непахісна зыходзілі, засталася тэорыяй, але не стала надзейнай практыкай толькі таму, што яна не прадугледжвала адступленняў. (Спроба такога роду Леніна памерла разам з ім).

У працэс развіцця капіталізму лёгка ўключаюцца элементы сацыялізму: нацыяналізацыя вытворчасці, удасканальванне сацыяльна-бытавых умоў працоўных, грамадзянскіх правоў і грамадскіх інстытутаў, і, скажам, тая ж Швецыя аказалася бліжэй да сацыялізму, чым Саюз Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік; але наш сацыялізм не прадугледжваў «адступленняў», ён ішоў толькі ўперад, ён быў «развітым» па адзінай прычыне сваёй незвычайнай прывязанасці да прыметнікаў, да той велізарнай скажальналінгвістычнай работы, якая прывяла да скажэння слоў і паняццяў. Вось мы і выхоўваліся прыметнікамі без назоўнікаў і не ведаем, што такое эканоміка сама па сабе, калі яна не «сацыялістычная», што такое грамадства, калі яно не «перадавое», што такое чалавек, калі ён не «савецкі». А ведаць усё гэта трэба. Інакш — не пражывём.

Артыкул С. Залыгіна «З нататак мінулага года» друкаваўся ў «Комсомольской правде» 11 і 12 студзеня гг. Адрасуем увазе лімаўскага чытача пераклад першай часткі артыкула. Мяркуем, што думкі выдатнага рускага пісьменніка варты таго.

ПРАГЛЯДВАЮЧЫ і вывучаючы папкі з архівам Антона Луцкевіча, я неяк вырашыў для сябе: справы 221—226 глядзець не буду. Я займаюся палітычнай гісторыяй, а там — пераклад «Кнігі джунгляў» Рэдзьярда Кіплінга, белетрыстыка. Калі вывучыў каля сотні спраў, пачало грызці сумленне: усё-ткі «Кнігу джунгляў» А. Луцкевіч перакладаў у славутым астрозе — Лукішках, куды яго кінулі ў кастрычніку 1927 года ў сувязі са справай Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады. І я папрасіў бібліятэкарку, шаноўную пані Зіту, прынесці тыя папкі.

Чорныя агульныя сшыткі. Акуратны, каліграфічны почырк А. Луцкевіча. Хоць сёння аддавай рукапіс машыністцы, а то і ў набор. Тэкст перакладу займае няцотныя старонкі; цотныя — чыстыя. Трэба высветліць, з якое мовы перакладаў А. Луцкевіч «Кнігу джунгляў». Што ён ведаў лаціну, рускую, польскую, французскую, нямецкую — факт вядомы: у паперах захоўвюцца тэксты на гэтых мовах, пісаныя рукою А. Луцкевіча. У копіі пашпарта (спр. 320, аркушы 2—3) напісана, што ён размаўляе па-польску, французску і па-нямецку. І толькі ў адной паперы я прачытаў назвы англійскіх гравюр і прозвішчы мастакоў, напісаныя Луцкевічам па-англійску. Ці ведаў ён англійскую настолькі добра, каб перакладаць мастацкія кнігі? Вось пытанне.

Але вернемся да сшыткаў. Усюды цотныя старонкі чыстыя. І толькі ў справе 224 яны спісаны дробным, хуткім почыркам і не заўсёды разборліва. Учытваючыся ў гэтыя запісы, я зразумеў: перада мною — своеасаблівы астрожны дзённік Антона Луцкевіча.

●

Мне ўжо даводзілася пісаць, што А. Луцкевіч не быў членам БСРГ. Я ўжо тлумачыў, чаму ён не стаў паплечнікам сваіх таварышаў па Беларускай сацыял-дэмакратычнай партыі Браніслава Тарашкевіча і Сымона Рак-Міхайлоўскага — лідэраў Грамады. Знойдзеныя мною матэрыялы ды некаторыя публікацыі, пра якія я дасюль не ведаў, дазваляюць больш дакладна высветліць адносіны А. Луцкевіча да БСРГ.

Вядома, што ў 1922 годзе А. Луцкевіч узначаліў Беларускі Цэнтральны Выбарчы Камітэт (БЦВК). Дзякуючы добра наладжанай працы ў сойм і сенат Польскай Рэспублікі ўдалося правесці 11 паслоў і трох сенатараў. Беларускі пасольскі клуб (БПК) складаўся з сацыял-дэмакратаў, сацыялістаў-рэвалюцыянераў, хрысціянскіх дэмакратаў і беспартыйных. Дакументы (спр. 320, аркушы 86—88, 162—163) сведчаць, што платформу клуба, яго тактыку, унутраную арганізацыю і рэгламент распрацаваў А. Луцкевіч. Аснову платформы склалі тэзісы БЦВК. Тактыка ж была такая:

«Ідучы ў Сойм дзеля абароны правоў беларускага нясяленьня, БПК займае становішча безадказнае апазіцыі ў польскай дзяржаўнай палітыцы.

Салідарнасьць з другімі нацыянальным меншасьцямі ў справах нацыянальных.

Салідарнасьць з дэмакратыямі Польшчы ў справах сацыяльных.

Вольная рука ўва ўсіх іншых справах».

Рукою А. Луцкевіча напісана таксама, што старшынёю БПК павінен стаць Тарас — Браніслаў Тарашкевіч.

Была наладжана больш-менш згодная праца паслоў і сенатараў, бо ўсе яны выступалі за перадачу зямлі сялянам, за ліквідацыю асадніцтва, за беларускую школу...

Была ў Заходняй Беларусі яшчэ адна сіла — камуністы. Праўда, напачатку камуністычныя арганізацыі, раскіданыя па гарадах, з'яўляліся хутчэй сектамі, бо як жа інакш назваць гурткі, якія не валодалі моваю беларускага народа і былі адарваныя ад яго. Партыяй камуністы сталі пасля таго, як да іх далучыліся колішнія левыя беларускія эсэры — Беларуская Рэвалюцыйная Арганізацыя (Язэп Лагіновіч, Леапольд Родзевіч, Арсень Канчэўскі ды інш.). Дзякуючы ім камуністы маглі пачаць размову з народам. Апроч таго, КПЗБ была падмацавана кадрамі з Савецкай Беларусі. Сярод гэтых кадраў і Міхась Гурын-Маразоўскі — паплечнік Усевалада Ігнатоўскага, Міхася Чарота, Сцяпана Булата па Беларускай Камуністычнай Арганізацыі, адзін з рэдактараў «Савецкай Беларусі». Родзевіч і Гурын паспрабавалі стварыць самастойную КПЗБ, не падпарадкаваную Кампартыі Польшчы (гэтак званая сэцэсія), але пад націскам КПП, КП(б)Б, Камінтэрна і кіраўніцтва КПЗБ вымушаныя былі адмовіцца ад сваіх намераў. Няўдача сэцэсіі відавочна паўплывала на пазнейшыя паводзіны Гурына-Маразоўскага.

(Працяг. Пачатак у № 3).

Анатоль СІДАРЭВІЧ

З жыцця Антона Луцкевіча

Артыкул другі

Астрожныя запісы

Карыстаючыся з незадаволенасці беларускага народа сваім становішчам, спекулюючы на поспехах нэпа і беларусізацыі ў Савецкай Беларусі, КПЗБ пры падтрымцы КП(б)Б і Камінтэрна вырашыла стварыць масавую арганізацыю, якая б была шырмаю, экспазітураю партыі. Паколькі ў КПЗБ было мала такіх асоб, якіх ведала б і паважала ўся Заходняя Беларусь і Польшча, камуністы пачалі апрацоўваць беларускіх паслоў. Гэтую работу праводзіў Гурын-Маразоўскі. Кантакты з пасламі падтрымліваў і намеснік савецкага паўпрэда ў Варшаве Ульянаў. Ён не спыняўся і перад подкупам. Як сведчыў у сваіх мемуарах пасол, а потым сенатар Васіль Рагуля, Ульянаў прапанаваў яму кругленькую суму на антыдзяржаўную дзейнасць. На працягу года (з лета 1924-га па лета 1925-га) камуністам удалося раскалоць Беларускі пасольскі клуб. 25 чэрвеня 1925 года з БПК вылучыўся клуб Беларуская Сялянска-Работніцкая Грамада.

Быў яшчэ адзін аўтарытэтны чалавек, якога хацелі выкарыстаць камуністы. Гэта Антон Луцкевіч — кіраўнік Беларускага Нацыянальнага Камітэта, Беларускага навуковага таварыства, дырэктар Беларускага музея імя Івана Луцкевіча, выкладчык Віленскай беларускай гімназіі, былы прэм'ер-міністр БНР. Яго камуністы запрасілі на таемную канферэнцыю ў Сопат, дзе абгаворваліся ўмовы стварэння масавай арганізацыі, але Луцкевіч туды не паехаў. Ён, відаць, памятаў усе прыкрасці, якія чынілі беларускаму руху бальшавікі. Ён, мабыць, здагадваўся, што грошы для КПЗБ ідуць не толькі праз рукі Ульянава, але і праз Беларускі кааператыўны банк, узначалены Радаславам Астроўскім, праз Міжнародны банк у Рызе. Ён не надта захапляўся нэпам і беларусізацыяй, бо ведаў, што «камуністы ў грунце рэчы варожы беларускай сялянскай стыхіі і нашай нацыянальнай ідэі». Ён ведаў: «Усё, што робіцца ў Менску (а ня столькі той работы, як галасу), ёсьць ня ласка, а ўступка з бою». Ён ведаў пра «жаданне бел. камуністаў манапалізаваць беларускі рух». Так пісаў у адным лісце да А. Луцкевіча Уладзімір Жылка (спр. 763, арк. 10). Адносіны А. Луцкевіча да БСРГ паказваюць, што гэтыя думкі свайго вучня і малодшага таварыша ён падзяляў.

Тарашкевіч склаў праграму БСРГ. Першы пункт яе не мог не насцярожыць А. Луцкевіча. Мэтаю масавай арганізацыі было аб'яднанне беларускіх земляў у адзіную незалежную рэспубліку пад уладаю сялян і рабочых. Тарашкевіч (а праз яго камуністы) адкінуў галоўны пункт праграмы БЦВК — аб краёвай аўтаноміі для Заходняй Беларусі. Вонкава прыгожы і прывабны, першы пункт праграмы БСРГ быў у сваёй істоце авантурны і дэмагагічны. Увесь свет прызнаў Рыжскі трактат 1921 года. Дасягнуць поўнага вызвалення Заходняй Беларусі можна было толькі шляхам плебісцыту або праз паўстанне, падтрыманае вонкавымі сіламі. Першае было нерэальным, другое вяло да еўрапейскай вайны. Не выключаю, што Б. Тарашкевіч добра гэта разумеў, але ён, мусіць, надта быў захоплены поспехамі нэпа і беларусізацыі ў ССРБ і таму падпаў пад уплыў КПЗБ і КП(б)Б, ВКП(б).

Што-што, а авантурызм не пасаваў А. Луцкевічу. Стаць членам БСРГ ён не мог: пад удар трапілі б усе іншыя беларускія арганізацыі, увесь беларускі рух. Паколькі ж у праграме БСРГ былі і агульнадэмакратычныя, агульнанацыянальныя моманты, А. Луцкевіч (пасля таго, як яго запрасіў Рак-Міхайлоўскі) стаў супрацоўнікам рэдакцыйнага камітэта грамадаўскіх газет. Пры гэтым ён не браў на сябе ніякіх абавязацельстваў, не падпарадкоўваўся партыйнай дысцыпліне.

Студзеньская (1927) хваля арыштаў не закранула А. Луцкевіча. Польскія ўлады спахапіліся ўвосень. Арыштаваўшы А. Луцкевіча можна было закрыць грамадаўскія газеты, на чале якіх ён стаў. Арыштаваўшы А. Луцкевіча, можна было нанесці ўдар па тых беларускіх арганізацыях і ўстановах, якія ён узначальваў і з якімі супрацоўнічаў. І трэцяе: арыштаваўшы А. Луцкевіча, можна было адпомсціць яму за ўсю яго папярэднюю «антыпольскую» дзейнасць. Што гэта так, сведчаць астрожныя запісы А. Луцкевіча.

●

Польская дэфензіва і пракуратура ведалі, што Грамадою кіруюць камуністы, якія атрымліваюць грошы з Масквы. Ім пра гэта паведаміў Гурын-Маразоўскі. Пасля таго, як яму не ўдалося стварыць самастойную КПЗБ, Гурын, як відаць, вырашыў расквітацца з партыяй, аддаць яе на расправу. Што ім кіравала? Абражанае самалюбства ці нежаданне, каб КПЗБ была прыладаю ў руках КПП і ВКП(б)?. Мабыць, і адно і другое. З маральнага пункту гледжання ягоны ўчынак апраўдаць нельга: гэта быў усё ж такі здрадніцкі акт. Апроч таго, Гурын-Маразоўскі ставіў пад удар не фактычных інспіратараў БСРГ, а тых, хто паддаўся дэмагогіі, паддаўся настрою і звязаўся з палітычнымі экстрэмістамі. Па-другое, ён ставіў пад удар увесь беларускі рух, нават тых дзеячаў, якія не падзялялі радыкалізму КПЗБ і вярхушкі БСРГ, але супрацоўнічалі з ёю на агульнадэмакратычным грунце. Сярод апошніх быў і А. Луцкевіч.

Быламу прэм'ер-міністру БНР інкрымінавалі таемны ўдзел у ЦК БСРГ і фактычнае рэдагаванне яе газет. Самую ж Грамаду на падставе паказанняў Гурына-Маразоўскага вінавацілі ў тым, што яна знаходзілася пад ідэйным кіраўніцтвам камуністаў і рыхтавала паўстанне на вясну 1927 года, калі павінна была пачацца вайна з Расіяй. Такім чынам А. Луцкевіча аўтаматычна заносілі ў спіс змоўшчыкаў. Ён павінен быў таксама растлумачыць, адкуль браліся грошы на выданне грамадаўскіх газет.

Выбару ў А. Луцкевіча не было: бароначы сябе, ён мусіў бараніць БСРГ.

Пасля таго, як быў прад'яўлены абвінаваўчы акт, былы прэм'ер-міністр БНР складае 12 студзеня 1928 года праект прашэння аб выкліку сведкаў. У прыватнасці, ён просіць заслухаць ваеннага міністра і міністра замежных спраў, каб яны сказалі, **«ці сапраўды ў момант арыштаў у студзені 1927 г. існавала небяспека выбуху вайны з Расіяй...»** Ад іх адказу залежала шмат: прызнаць БСРГ змоўніцкай арганізацыяй ці не. Апрача таго, А. Луцкевічу дапамаглі паказанні Гурына і польскай адміністрацыі аб грамадаўскіх газетах. Адміністрацыя цвердзіла, што газетамі кіраваў рэдакцыйны камітэт, а Гурын-Маразоўскі — што яшчэ і камісар, прыстаўлены ў камітэт. Луцкевіч просіць паклікаць у якасці сведкі чалавека, чыё прозвішча напісана неразборліва, «дзеля ўстанаўлення маёй адказнасці за кірунак газет у такіх варунках (рэдакцыйны к-т+«камісар»)». І дадае: «У заканадаўстве такая адказнасць не існуе». У абвінаваўцаў, праўда, быў запасны варыянт. Яны сцвярджалі, што А. Луцкевіч з'яўляўся фактычным рэдактарам перад «змоваю». На гэта ён меў контраргумент: «У 1924-5 гг. газеты змяшчалі і прамовы ўсіх беларускіх паслоў і былі органамі Беларускага (пасольскага) клуба». Далей, А. Луцкевіч выявіў супярэчнасці ў паказаннях нейкага Бабіча і ў дакументах следства. Бабіч настойваў, што на выданне газет штотыдзень траціласа 15000 злотых, следства — што менш як 5000. Такім чынам хоць бы часткова адводзіўся тэзіс пра тое, што БСРГ атрымлівала грошы з-за мяжы.

А. Луцкевіч патрабуе паклікаць за сведку прэзідэнта Лодзі Браніслава Зяменцкага, які мог бы пацвердзіць, што грамадаўскі лозунг «рабоча-сялянскі ўрад» не новы — ён быў вылучаны Польскай сацыялістычнай партыяй «за некалькі гадоў да Камінтэрна», што «беларускі палітычны рух ужо ў 1903 г. быў аднолькава як за працу сярод сялян, гэтак і сярод рабочых». Ён патрабуе паклікаць таксама міністра Леана Васілеўскага, які насуперак абвінаваўчаму акту мог бы сказаць, што «лозунгі БСРГ не выніклі пасля рашэння Камінтэрна.., а з'яўляюцца далейшым этапам у развіцці беларускага руху і звязаны з ранейшай дзейнасцю».

Вось такая інфармацыя для тых, хто спрабуе бяздоказна даводзіць, што А. Луцкевіч прадаў Грамаду. Нявыгадна яму было прадаваць БСРГ. Адначасна яму было нявыгадна і нагаворваць на сябе. Таму ён просіць паклікаць сведкаў Янку Станкевіча ды Аляксандра Уласава, каб яны яшчэ раз сцвердзілі той неаспрэчны факт, што А. Луцкевіч не належаў ні да ЦК БСРГ, ні да самой БСРГ.

Вядома, што пасля таго, як савецкі дыпламат Ульянаў паспрабаваў падкупіць пасла Васіля Рагулю, той разам з паслом Фабіянам Ярэмічам стварыў Беларускі Сялянскі Саюз і пачаў выдаваць газету «Сялянская Ніва». Атакуючы раскольнікаў — пасольскі клуб Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады,— «Сялянская Ніва» не шкадавала памыяў і для А. Луцкевіча, што, між іншым, адзначала і «Савецкая Беларусь» (9 верасня 1927 года). Былы сацыял-дэмакрат Ярэміч не шкадаваў свайго былога таварыша па партыі. А што ж БСРГ, а што ж былыя сацыял-дэмакраты Тарашкевіч і Рак-Міхайлоўскі? «Грамада,— чытаем мы ў запісах А. Луцкевіча,— не рэагавала на тое, што яе палітычныя праціўнікі абліваюць мяне, бо я не належаў да арганізацыі, і сваё імя ёй не даваў».

●

Апроч агульных, былі і прыватныя, датычныя толькі А. Луцкевіча абвінавачанні. Абвінавачанні палітычныя, сур'ёзныя, і абвінавачанні дробязныя. Зрэшты, і тыя і другія сведчаць аб помслівасці, злапомнасці польскіх уладаў.

Сведка абвінавачання — паліцыянт Навакоўскі — даводзіў, што А. Луцкевіч — ніякі не беларус, а паляк, што беларусам ён зрабіўся ў час нямецкай акупацыі. Дзеля чаго спатрэбілася такое «пераманенне»? Луцкевіч стаў у той час агентам акупацыйных уладаў, цвердзіў абвінаваўчы акт, і пачаў весці антыпольскую палітыку. Адной з праяў антыпольскасці А. Луцкевіча следства ўважала ягоны ўдзел у Канфедэрацыі Вялікага княства Літоўскага. Дакументы гэтай арганізацыі апублікаваны ў «ЛіМе» за 23 лістапада 1990 года. Той, хто чытаў іх, ведае, што Канфедэрацыя мела на мэце дасягненне незалежнасці былога Вялікага княства Літоўскага. Польскім шавіністам нават думка пра незалежную Беларусь і Літву была як воцат на язык. Назваўшы А. Луцкевіча нямецкім агентам, абвінаваўцы сцвярджалі, што ён імкнуўся стварыць псеўда-беларуска-літоўскую дзяржаву, якая на самай справе была б марыянеткаю Нямеччыны.

Каб абвергнуць гэтыя абвінавачанні, А. Луцкевіч патрабаваў паклікаць прэзідэнта Лодзі Браніслава Зямнецкага, міністра Леана Васілеўскага, ветэрана беларускага руху — прафесара Варшаўскага політэхнічнага інстытута Вацлава Іваноўскага і ксяндза Уладзіслава Талочку.

Польскаму ўраду мала было назваць А. Луцкевіча нямецкім агентам. Трэба было паказаць, што ён быў «сваім чалавекам» і ў бальшавікоў. Але і тут следства сутыкнулася з непрыемнай неспадзяванкай: А. Луцкевіч запатрабаваў, каб паклікалі інжынера Вацлава Макоўскага, «які пацвердзіць, што ў час савецкай улады ў Вільні ў 1920 г. я быў разам з ім зняволены». І наогул, чуецца ў запісах А. Луцкевіча, не трэба рабіць з мяне паланафоба. Ён піша, што «ў пасляваенны перыяд... заняў прыхільную пазіцыю ў дачыненні да Польскай дзяржавы і вёў перагаворы ў Варшаве аб згодным суіснаванні польскага і беларускага народаў». Нагадаю: перамовы адбыліся ў кастрычніку 1919 года. Пілсудскі і слухаць не хацеў пра беларускую дзяржаўнасць, але Луцкевіч стаяў на сваім. Калі ж Польшча захапіла Беларусь, калі ў Рызе «нас падзялілі» (Якуб Колас), Луцкевіч і яго аднадумцы хацелі дабіцца аўтаноміі Заходняй Беларусі ў складзе Польскай Рэспублікі, што і была запісана ў праграме Беларускага Цэнтральнага Выбарчага Камітэта. Гэта, на думку А. Луцкевіча, мог пацвердзіць верны пахолак Пілсудскага — ваявода Уладзіслаў Рачкевіч.

Пракуратура заўжды памятала, што БСРГ паўстала дзякуючы і А. Луцкевічу: калі б не было БЦВК, калі б у сойм не трапілі Тарашкевіч, Рак-Міхайлоўскі ды інш., не з'явілася б і фракцыя Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады. Следства прыпісвала А. Луцкевічу тое, што ён хаваўся «за плячыма іншых асоб» і праз іх вёў антыдзяржаўную палітыку. Каб абвергнуць гэтае абвінавачанне, былы прэм'ер-міністр БНР патрабуе паклікаць за сведку былога шэфа службы бяспекі ў Віленскім ваяводстве Дваракоўскага, які насуперак абвінаваўчаму акту мог паказаць, што ў 1922 годзе ён, Луцкевіч, «адкрыта стаў на чале Беларускага Цэнтральнага Выбарчага Камітэта», а ў выбарчай акцыі, якою ён кіраваў, «не было антыдзяржаўных момантаў». Тое ж мог пацвердзіць і міністр Л. Васілеўскі.

Што ж да дробных абвінавачанняў — нават не абвінавачанняў, а нагавораў,— дык яны паходзілі ад вядомага германафіла і беларусафоба Уладзіслава Студніцкага-Гізберга (другую частку свайго прозвішча ён не афішаваў). Студніцкі-Гізберг даводзіў, што А. Луцкевіч быў археолагам, гандляром, які спецыялізаваўся на продажы антыкварыяту. Паказанні Студніцкага-Гізберга А. Луцкевіч называе злаславa-фальшывымі і просіць паклікаць за сведкаў адвакатаў Зыгмунта Юндзіла, Ігнацы Загурскага, доктара Чаркоўскага, доктара Янку Станкевіча ды міністра Леана Васілеўскага. Васілеўскі, піша А. Луцкевіч, можа пацвердзіць, што «зборы майго нябожчыка брата Івана Луцкевіча, якія сведка Студніцкі называе «антыкварным тварам» і якія складаюць цяпер Беларускі музей, маюць высокую навуковую вартасць». Што ні кажы, Васілеўскі быў культурны чалавек і ведаў, што мае навуковую каштоўнасць: у 1926 годзе ён падарыў Беларускаму музею бібліяграфічную рэдкасць — другі нумар часопіса «Гомон» (спр. 339, арк. 18).

Нават тое, што А. Луцкевіч пераклаў на беларускую мову чатыры Евангеллі, нават тое было ягонаю віною, бо, даводзіла абвінавачанне, пашырэнне Евангелля ляжыць у рэчышчы камуністычных акцый.

Чаму пашырэнне слова Божага ляжала, на думку польскай пракуратуры, у рэчышчы камуністычных акцый? Ды таму, што Святое Пісанне распаўсюджвалася ў беларускай мове. А ўсё беларускае польскія шавіністы падносілі як праяву бальшавіцкіх падкопаў. Следства прадэманстравала сваё самае звычайнае невуцтва: яно зблытала метадыстаў з баптыстамі, яно лічыла, што ў пратэстантаў нейкае асобнае Евангелле. Луцкевіч прасіў паклікаць за сведкаў ксяндза Уладзіслава Талочку і працаўніка баптысцкага выдавецтва ў Лодзі «Компас» Уладзіміра Гучэ, каб яны папулярна растлумачылі следчым, што тэкст Евангелляў — «адзін для ўсіх хрысціянскіх вызнанняў», што метадыстаў і баптыстаў атаясамліваць нельга, што ён, Луцкевіч, супрацоўнічае з баптыстамі, а не метадыстамі.

А. Луцкевіч актыўна бараніў сябе і БСРГ, з якою ён звязаўся толькі як супрацоўнік рэдакцыйнага камітэта грамадаўскіх газет. Ён складае чарговы дакумент (не ведаю, як такая папера называецца ў нашым працэсуальным праве, а па-польску гэта «skárga incydentalna»). Паказваючы беспадстаўнасць абвінавачванняў, супярэчлівасць у сведчаннях, ён піша пра «так званую антыдзяржаўную змову» БСРГ і «выдуманага «палітычнага камісара» ў рэдакцыйным камітэце газет БСРГ, ён патрабуе, каб яго выпусцілі да суда на парукі ці пад залог. Яму вельмі трэба было быць дома: там наспявала драма...

Акруговы суд у Вільні не задаволіў ягоную просьбу.

●

Частку часу на Лукішках А. Луцкевіч правёў у лазарэце. Той час, які ён праводзіў у камеры, быў запоўнены інтэнсіўнай працаю. Луцкевіч напісаў кніжку ўспамінаў «За дваццаць пяць гадоў» (у турэмным дзённіку мы бачым нататкі да гэтае кніжкі), ён пісаў тэзісы артыкулаў «Абдзіраловіч і Барыка» (пра галоўных герояў аповесці Максіма Гарэцкага «Дзве душы» і рамана Стэфана Жаромскага «Прадвесне»), пераклаў чатырохрадкоўе Авідзія Назона і сам напісаў двухрадкоўе:

Белы кужаль — на ім вузкая палоска крыві.
Гэта — сьцяг паняволенае Беларусі.

Тут, у астрогу, ён сустрэў 10-годдзе незалежнасці БНР і 25 сакавіка 1928 года напісаў:

«Сягоньня — роўна 10 год ад абвяшчэньня ў Менску Радай Рэспублікі незалежнасці Беларусі. Гэтыя ўгодкі праводжу ў вастрозе разам з лепшымі Сынамі маей Бацькаўшчыны, дык толькі гэтымі радкамі магу памянуць акт, тварцом якога мне давялося быць.

І сягоньня, як 25 сакавіка 1918 года, лічу гэты акт вельмі правільным палітычным крокам. Ён вывеў беларускую справу на шырэйшы прастор, прымусіў самых заклятых ворагаў нашых прызнаць нашае права на нацыянальную самастойнасьць і свой уласны дзяржаўны быт. І рукамі нашых сялян і работнікаў гэтае права рэалізуецца: будуецца Беларусь — хоць і часткова, хоць не на ўсім прасторы, хоць і не зусім незалежная — далёка не зусім».

Тут, у астрогу, ён склаў план чарговых працаў:

«1) Пераглядзець, паглыбіць ст(ацьцю) **аб творчасці Натальлі Арсеньневай** і дадаць уступленьне (аб паэзіі Зах. Беларусі)

2) Апрацаваць: **лірыку Купалы і драму Купалы** (паводле гатовага пляну)

3) Апрацаваць: Абдзіраловіч і Барыка (новае)

4) Пераглядзець і дапоўніць. За 25 гадоў

5)Перакласці 2-гую кнігу джунгляў Кіплінга

6) Перакласці Acta apostolorum [1].

Адшукаць мэмуары Альгерда Абуховіча».

Чацвёрты і шосты пункт у гэтым плане перакрэсленыя. Значыць, успаміны і пераклад Дзеяў апосталаў былі зробленыя ў турме. У астрозе перакладзены таксама «Аповесць слана Газі» і «Помста «Маўглі» з другое часткі «Кнігі джунгляў».

Сшыткі з перакладам «Кнігі джунгляў» занумараваны не па парадку. Самы першы з іх (спр. 221) фактычна з'яўляецца самым апошнім. У ім мы чытаем дату: 21/V.28.

Праз некалькі дзён А. Луцкевіч будзе судом апраўданы і выйдзе на волю. Там яго чакала новая бяда.

---

[1] Дзеі апосталаў (лац.) — пятая кніга Новага Запавету. З гэтага запісу вынікае, што А. Луцкевіч перакладаў з лацінскай мовы.

Уладзімір ВАСІЛЕВІЧ, Ігар КАРАШЧАНКА

ДА ЗЕМЛЯКОЎ, ЗА 4000 КІЛАМЕТРАЎ...

Сібірскі дзённік

...ДВА невялічкія «ПАЗікі» коцяць на чыгуначную станцыю Чаны, з якой мы сюды прыехалі. Нейкую гадзіну чакаем на вакзале цягніка. Білеты, аказалася, можна ўзяць без чаргі, ды яшчэ ў плацкартны, з пасцеллю, вагон — не так, як ехалі з Новасібірска. І штурмаваць вагон не давялося, усё адпаведна месцам. Адчуваем, што адвыклі мы трошкі ад цывілізацыі. Займаем свае паліцы. З намі толькі адзін чалавек. Пачуўшы нашу гаворку, перапытаў: беларусы? І далейшую дарогу гаварыў з намі па-ўкраінску. Жыве ў Львоўскай вобласці, а працуе тут па вярбоўцы пад Барабінскам. Мы расказалі пра сваю работу, пра сустрэчы з беларусамі. Пацікавіліся, ці ёсць там, куды ён едзе, яго землякі — перасяленцы з Украіны. Махнуў толькі рукою: «Ат, такія, што саромеюцца назвацца ўкраінцамі». Напэўна, і нашых паўднёвых суседзяў спасцігла ў гэтым чужым краі такое ж нацыянальнае выраджэнне, як і іншых народаў, што засяліліся сюды.

У даўнейшай Барабінскай акрузе, дзе сышоў наш папутчык, у пасёлку Медзякоўскім, працавала некалі ў б е л а р у с к а й школе пісьменніца Зінаіда Бандарына. Што сталася з той школаю пасля яе ад'езду? Ці жыве яшчэ хто з дзетак-перасяленцаў, якія памятаюць сёння тую далёкую настаўніцу? Якая ў Медзякове сёння школа і якія там людзі? Вось бы дабрацца калі ў той куток... Але імчым далей.

Зноў апынуліся мы ў Новасібірску. Адсюль накіроўваемся ў Акадэмгарадок (гадзіна язды на аўтобусе) і там, кінуўшы якар у гасцініцы «Залатая даліна», будзем планаваць нашы раз'езды па ўсходняй ужо частцы Новасібірскай вобласці. У гэты дзень адзін з нас пасля ўладкавання спяшаецца ў абласны архіў, другі звязваецца з прадстаўніком таварыства «Беларусы Сібіры» А. А. Мітарам. Яшчэ за некалькі месяцаў да сваёй экспедыцыі мы накіравалі ліст на адрас сібірскіх землякоў, задалі шэраг папярэдніх пытанняў, што цікавілі нас. Аднак з адказу зразумелі, што таварыства фактычна толькі назвалася, а на ногі ж як след яшчэ не стала і да стратэгічных планаў справа пакуль не дайшла.

Альберт Антонавіч Мітар аказаўся вельмі цікавым чалавекам, добра дасведчаным ва ўсіх нацыянальных пытаннях. Атрымлівае багата беларускай перыёдыкі, амаль штогод бывае на радзіме, пад Баранавічамі. Па прафесіі ён эканаміст. Расказаў, што ў таварыства «Беларусы Сібіры» ўваходзяць людзі розных спецыяльнасцей і ўзростаў. Небагата іх — нешта 25-30 чалавек. На лета работа спыняецца — адпачынкі, дачы... Па неафіцыйных падліках у Сібір некалі выехала каля двух мільёнаў беларусаў. Дагукайся да іх цяпер, тым больш запісаных рускімі, калі прайшло столькі часу. Але ж трымаюцца сваёй культуры і мовы маленечкія астраўкі эстонскіх пасяленняў (100-годдзе адзначыла толькі што эстонская вёска Нікалаеўка ў Кыштоўскім раёне, паўз якую мы праязджалі). Актыўна ўзялося і ўкраінскае зямляцтва за адраджэнне нацыянальнай традыцыі. Разумее і Мітар, разумеем і мы, наколькі позна, ой як позна надумаліся мы ўсе склікаць сваіх суайчыннікаў, якіх у розныя часы пагублялі па ўсёй планеце і пераважную большасць якіх, напэўна, ужо страцілі назаўсёды. Ці спрацуе ў гэтым нашым выпадку так званы «сіндром трэцяга пакалення», калі ўнукі пачынаюць вяртацца да тых нацыянальных традыцый, якія адмаўляліся іх бацькамі? Каб жа ж «трэцяе пакаленне» — тут ужо гаворка вядзецца пра пятае і шостае, цалкам дэнацыяналізаванае...

У параўнанні з амаль недасяжнай Кыштоўкай Машкоўскі і Балоцінскі раёны па карце здаваліся зусім блізкімі. Аднак не ўсё так гладка, як мроілася. Электрычкі ходзяць у Машкова і тым больш у аддаленае Балотнае рэдка (не так, як з Мінска ў Маладзечна), і мы, выехаўшы раніцой з Акадэмгарадка на Новасібірскі вакзал, у Машкова прыбываем толькі пад канец рабочага дня. Ні на адно з нашых пытанняў сімпатычная жанчына — інструктар аддзела культуры — не магла даць адказ. Начальства ў адпачынку, выканкомаўская машына на рамонце. У вёскі, якімі мы зацікаўлены, сёння нам ніяк не дабрацца (у дадатак лупянуў лівень сцяной). Добрую гадзіну інструктар круціла тэлефонны дыск, так нікуды і не дазваніўшыся. Адсутнасць тэлефоннай сувязі — з'ява тут даволі частая. Калі стала ясна, што нікуды ў гэты дзень мы больш не трапім, пацікавіліся мясцовымі краязнаўцамі. Жанчына назвала нам імя чалавека, які зараз збірае экспанаты для будучага Машкоўскага музея. Пайшлі да яго са спадзяваннем выйсці на цікавыя адрасы.

Гасцінная сям'я, незнаёмых людзей адразу пасадзілі за стол. Стары гаспадар аказаўся напалову беларусам (па маці), але лічыць сябе рускім. Згадвае матчыну радню, якая да смерці дажыла са сваім нявыпраўленым вымаўленнем, а родныя цёткі нават песні спявалі беларускія. Нікога з іх ужо няма на свеце... Музей жа будучы збіраюцца прысвяціць слаўнаму рэвалюцыйнаму мінуламу гэтага краю. Глыбей наш краязнаўца не капаў і, як мы зразумелі, капаць не будзе.

У гасцініцы аднаго з нас адмовіліся размясціць, паколькі без забытага пашпарта, а толькі са службовым пасведчаннем і камандзіроўкаю — «не положено». Давялося другому ўдзельніку экспедыцыі ўзяць калегу пад сваю адказнасць на гэту ноч. А пільная супрацоўніца на ўсякі выпадак папярэдзіла міліцыю пра такі выключны і падазроны, на яе погляд, выпадак. А 6-ай гадзіне раніцы мы пакінулі гэту негасцінную гасцініцу.

Улову ў той дзень таксама не атрымалася. Прыехалі ў адну нараеную мясціну, вельмі маляўнічую, на высокім беразе велічнай Обі. Ды, пахадзіўшы па зялёных, досыць акуратных вуліцах шырока раскінутага пасёлка, у якім ніхто нічога ні пра кога не ведаў, тым больш пра нейкіх там беларусаў, мы выбраліся зноў да чыгункі, на станцыю Аяш. Доўга і беспаспяхова лавілі папутку на Балотнае, у выніку чаго адзін, страціўшы надзею, вярнуўся ў Акадэмгарадок, а другі пастаяў-пастаяў яшчэ колькі часу і неяк уціснуўся ў праезджую машыну. Ён нацэліўся на вёску Бальшарэчка. У 20-я — пачатку 30-х гадоў наваколле Бальшарэчкі (ці як даўней казалі — пасёлка Бальшарэчанскага, згаданага, дарэчы, Максімам Гарэцкім у «Сібірскіх абразках») уяўляла сабою дзівосную беларускую «выспу». Мяркуйце самі: з дзесяці беларускіх школ, што існавалі ў 1928 годзе ў Сібіры, тут знаходзілася чатыры. У Бальшарэчцы была беларуская 7-гадовая школа, а ў суседніх Бярозаўцы, Аляксандраўцы, Верхатураўцы працавалі беларускія пачатковыя школы. Настаўнікаў для гэтых школ прысылалі з Беларусі, адтуль жа прыходзілі пасылкі з падручнікамі, дапаможнікамі, мастацкай літаратурай.

Раніцай этнограф пазваніў у гасцініцу і паведаміў фалькларысту пра месца свайго знаходжання. Гарадок Балотнае выразна адрозніваўся ад папярэдне бачаных безаблічных станцый. Ён меў свой непаўторны воблік, дзякуючы старой сібірскай архітэктуры. Дамы з пацямнелых ад часу бярвенняў былі скрозь упрыгожаны карункавымі ліштвамі, і кожны раз са сваім малюнкам. Можна было заўважыць, што месцамі на новы, але збудаваны ў старой традыцыі дом пераносіліся старыя, зробленыя, напэўна, яшчэ ў мінулым стагоддзі ліштвы.

Аўтастанцыя аказалася ўсяго толькі... шчытом з раскладам прыгарадных аўтобусаў. Патрэбны аўтобус павінен быў адправіцца, аказваецца, не ў 5, а ў 6 (летні час...). Зноў пад'ехаў знаёмы караван «ПАЗікаў» і строга па раскладзе рушыў у патрэбным напрамку. Колькі ўжо дарог праехалі мы за гэты месяц! Але гэтая здалася нейкай асабліва беларускай. Праўду казалі новасібірскія фалькларысты, што беларусы знайшлі ў Сібіры ўсе, якія толькі ёсць, балоцістыя мясціны.

Шукаць калегу ў незнаёмай Бальшарэчцы не давялося, праз акно аўтобуса відно было, як ён мільгнуў у адным з двароў — развешваў вышываныя ручнікі і абрусы на плоце, каб зафатаграфаваць. Гаспадыня таго дома і падворка аказалася з чарнігаўскіх беларусаў, з выдатнай беларускай мовай. Пасля здымкаў заходзім у хату, распытваем. Еўдакія Аляксандраўна Гарэленка (1916 года) расказвае пра сябе. З адзінаццаці яе дзяцей жывых засталося пяцёра. У вайну атрымала пахаронку на мужа і — жыццё ёсць жыццё — «зайшла» за другога. Пачалі весці новую сям'ю. А тут скончылася вайна, і вярнуўся першы муж, жывы і здаровы. Але ж назад ужо нічога не павернеш. Неўзабаве і той ажаніўся. А куды дзенешся?.. Час ад часу жанчына пераказвае нам песні, перабірае ў руках дарагі матчын ручнік, зроблены, як яна кажа, «у жучкі і бабачкі».

З гэтага дома ідзём у другі бок сяла, да настаўніцы, якая, збірае матэрыялы пра Бальшарэцкую школу. Тое, што цікавіць нас (а менавіта беларуская накіраванасць гэтай школы ў пэўны перыяд яе гісторыі), ёй невядома. Праўда, на гэту тэму сёе-тое высветлілася, калі давялося наведаць яшчэ аднаго земляка — Антона Захаравіча Голуба. Тое, што ім было сказана, выклікала самыя розныя пачуцці. Вучыўся Голуб у Томскім педагагічным тэхнікуме на беларускім аддзяленні, якое існавала з пачатку 1930 года (больш падрабязна мы раскажам пра яго ніжэй). Разам з ім вучыліся беларусы не толькі з Балоцінскага, але і Купінскага раёна, што на Барабіншчыне. Горка толькі стала ад размовы, калі з вуснаў гэтага чалавека прагучала нечаканая трактоўка тагачаснага развіцця беларусчыны ў гэтым краі: «Прыехалі з Беларусі вучыцеля — Бабіновіч (першы дырэктар, стары афіцэр), Веракса... І сталі здзесь б е л а р у с ы кругом. Н а ц ы я н а л ь н а с ц ю сталі, знаеце, захацелі беларускую мо-о-ову!.. Паставілі пытанне адкрыць беларускае аддзяленне ў Томскім педтэхнікуме, пачалі будаваць школу ў Бальшарэчцы капітальна. Ну і што, ні па-руску, ні па-беларуску толкам не знаю і цяпер...» І з такімі поглядамі давялося сустрэцца...

Па цёмнаму вяртаемся ў дом, дзе адзін з нас ужо пераначаваў. Сям'я, можна сказаць, у самым лепшым веку: Мікалаю і Тані Слугіным абодвум па 40. Дачцэ Ніне 17 год, на алімпіядзе па хіміі нядаўна заняла першае месца, праз год трэба будзе паступаць кудынебудзь. Сыну Сяргею — 10, прынёс паказаць нам знойдзены ў падручніку малюнак украінца ў сініх шараварах: «Такіх вы шукаеце?» Не, шукаем, братка, беларусаў... Прыехалі яны сюды нядаўна з Хакасіі, хоць гаспадар адсюль родам. Гады тры назад выклікалі яго ў ваенкамат і адправілі разам з іншымі маладымі мужчынамі ў Чарнобыль. І вось прайшло колькі часу, і тыя хлопцы, што ездзілі з ім, пачалі цяжка хварэць, некаторых сталі кідаць жонкі. Міжволі згадалася народнае: «Муж любіць жонку здаровую, а брат сястру багатую». А жонка — якога яна любіць мужа? Семдзесят дзён у Чарнобылі «хапіла» Мікалаю, каб страціць здароўе: схуднеў на 15 кілаграмаў, упаў ціск, мучае галаўны боль, ломіць цела, баліць пячонка, селязёнка, горшае аналіз крыві... Дактары наказалі развітацца з шафёрскай справай, дазволіўшы вадзіць толькі свайго «Запарожца», і то не больш як тры гадзіны запар. І калі пачуў Мікалай, што сябры-выратавальнікі пасля таго чарнобыльскага ліха пачалі сыходзіць у магілу, прыняў ён рашэнне вярнуцца з усёй сям'ёю з той далёкай Хакасіі на радзіму, у Бальшарэчку: паміраць, дык хоць там, дзе нарадзіўся. Цяпер ён вартуе аўтапарк, а Таццяна верна пры ім дзеліць усе яго пакуты. Мікалай таксама нашчадак (праўнук) беларусаў. І вось — такое драматычнае наведванне зямлі сваіх продкаў. Так злавеснай пачварай распаўзаецца па ўсёй зямлі чарнобыльская пляма...

Бальшарэчка стаіць на трох прыгожых ставах — Магільнікавым (пазней названы Школьным, ад навейшага арыенціра), Сярэднім (Паштовым) і Вясковым. Даведваемся, што Бальшарэчку засялялі беларусы з трох губерняў — Магілёўскай, Мінскай і Гродзенскай (апошніх было куды менш і засяляліся яны пазней, толькі дзесьці перад першай сусветнай вайной). Спачатку прыехалі «мігілеўцы», але праз год ці два, калі тут пачалі засяляцца і «мінцы», першыя адчулі нібыта прыцясненне сваіх правоў. Напэўна, з-за тэрытарыяльных прэтэнзій і ўзнікла між землякамі варажнеча, якая працягвалася ажно на працягу некалькіх пакаленняў. Кожная губерня захоўвала свае моўныя асаблівасці (і пры гэтым перадражнівала адна адну), свой песенны рэпертуар і асаблівасці быту. Па размяшчэнні хат можна было пазнаць, якія выхадцы ў іх жывуць. У «мінцаў» акон на вуліцу не было, а толькі ў двор. Яны казалі: «Што нам там глядзець — усё дабро ў двары». Ну, а калі абвастраліся адносіны, то лепш тады ворагу было не ступаць на суседаву тэрыторыю. Час сцёр не толькі дыялектныя асаблівасці іх гаворкі, але і, дзякаваць Богу, даўні зацяты разлад між сабою, прымірыў землякоў.

Да паўдня наш рабочы дзень выдаецца зусім не фальклорным, а выключна этнаграфічным. Лепшую спявачку «мінскага» канца павезлі на аперацыю, а без яе песня тут не заладзіцца. Распытваем жанчын на вуліцы пра старыя рэчы — ручнікі, строі, абрусы, посцілкі. З розных двароў выносяць нам тое, што засталося ад матак, цётак, бабуль. Большасць людзей аддае рэчы для нашага Музея старажытнага мастацтва без шкадавання і пры гэтым нам яшчэ дзякуюць, што хоць бабіна работа не загіне, а нехта будзе ёю любавацца. А пакінь, і што з таго? Унукі папаляць, як непатрэбшчыну, — кажуць яны. Проста не верылася, як адна адну падгаворвалі: «Нясі і ты свой стары ручнік, чаго ён у цябе далежыцца? А так хоць некаму памяць застанецца!» Прымаем дары, тут жа робім дакладную пашпартызацыю: хто і калі вышыў ці выткаў, адкуль тыя майстрыхі з Беларусі прыехалі (г. зн. якую традыцыю панеслі з сабою ў Сібір). Нярэдка паведамляюць, што зроблена тая ці іншая рэч яшчэ «ў Расеі», да пераезду сюды. Вылічваем, колькі прайшло год, як памерла ткалля, у якім яна была веку, вызначаем год яе нараджэння, накідваем 20 гадоў (сярэдні век замужжа, да якога ткалі і вышывалі) і такім чынам хоць прыблізна высвятляем год стварэння вырабу. Самыя познія работы — перадваенныя, іх перадаюць самі стваральніцы. Найбольш жа старым творам перавеліла за сотню.

Перадала бацькаву кашулю, вышытую яе маткаю, настаўніца мясцовай школы Надзея Халіпава. З самой жа вышывальшчыцай, якая ў дадатак аказалася і лепшай у Бальшарэчцы знаўцай беларускіх песень (праўду кажуць: калі чалавек таленавіты дык ва ўсім), мы пазнаёміліся пасля абеду. Ад старой потым мы і даведаліся пра гісторыю кашулі. Вышывала яна яе для свайго жаніха перад шлюбам, і муж доўга потым любіў надзяваць кашулю ў асабліва ўрачыстыя моманты. А потым — як адрэзаў: ці здалося яму, што выйшаў той даўні дарунак з моды, ці з гадамі цяжкавата было ў тую кашулю ўлезці — пра тое можна толькі меркаваць. Але ляжала яна сабе спакойна ў шафе. І неяк незадоўга да дзедавай смерці папрасіў у бабы ўнук дзесьці выступіць у той святочнай кашулі. Перадаючы, баба наказала, каб хлопец абавязкова вярнуў, таму што па спрадвечным звычаі менавіта ў шлюбнай кашулі дзеда трэба будзе пахаваць, як прыйдзе час. Пачуўшы жончыны словы, дзед прыгразіў: «Толькі надзень, то з таго свету прыду і задушу!» Вось ужо і дзеда няма, а кашуля засталася. І дарагая, як памяць, і нікому ўжо непатрэбная, амаль што праклятая тым, для каго была некалі пашыта... Дык няхай жа бабіна работа не гіне — павязём яе з сабою.

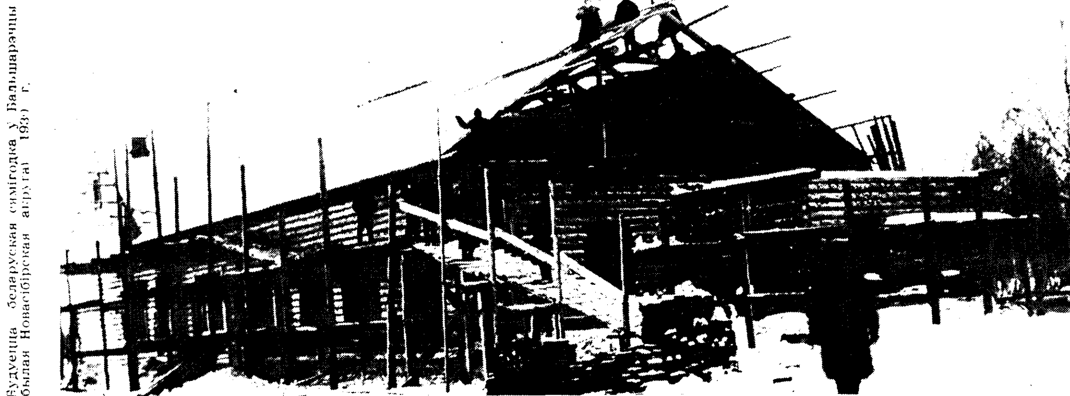
Жанчына з мінскага канца перадае ручнікі, вышываныя яшчэ свякроўчынай маткай, якая звалася Саламея Ятчанка. На такую мастацкую вышыўку цяпер ужо, відаць, ніхто не здатны ў Бальшарэчцы. Тое ўмельства даўно ўжо адышло з Саламеяй у магілу. Знайшоўся і вышываны стары фрагмент ручніка, перароблены на хвартушок, у якім унучка жанчыны (каторае пакаленне ад Саламеі?) мые цяпер посуд. Усё бяром. Тлумачым: на радзіме вашых дзядоў усё гэта не загіне, усё хараство будзе добра захоўвацца, у Беларусі яшчэ не ведаюць майстэрства сібірскіх беларусаў.

...Перад тым, як зайсці ў наступны

(Заканчэнне. Пачатак у нумарах 2 і 3).

двор, нас папярэджваюць: гэтыя вышіваюць, асабліва гаспадыня. Муж сядзіць цвярозы, а жонка — як і казалі. Па-свойму няшчасная сям'я. Дзяцей Бог не даў, узялі прыёмнага хлопца, выгадавалі, а ён іх кінуў. Ці ад таго, што пілі, кінуў, ці запілі пасля таго, як засталіся зноў у адзіноце, аддаўшы яму ласку, на якую былі здольны? Глядзіш на гэтую не старую яшчэ, высахшую жанчыну з пачырванелымі вачыма, якая, акрамя двух-трох слоў з кожнай песні, нічога не ў стане ўспомніць («Я танцаваць не ўмею, а песні — душа мая» — прызнаецца яна), і толькі ў думках дазваляеш сабе пашкадаваць яе. Куды падзеліся ўсе песні, якія яна ведала? Якім туманам заслала ёй памяць? Калі яна страціла сваё ўмельства ткаць і вышываць? А была ж майстрыха! У гэтым мы пераконваемся, калі яна выносіць на двор свае даўнейшыя вырабы. Яе мудрагеліста вытканую посцілку хаваем у сваю торбу.

Муж жанчыны пераказаў нам «жорсткі раманс», пасцёбваючы па зямлі даўжэзнай пугай, сплеценай ім гэтак адмыслова, што яна таксама магла б заняць пачэснае месца ў любой экспазіцыі народнага побыту. Шкадуем цяпер, што не выпрасілі яе тады ў дзядзькі... Заходзім з гаспадыняй у прыбудову, якая выконвае функцыі склада і майстэрні адначасова. Якой тут толькі «этнаграфіі» няма! Прылады ці не на ўсе спецыяльнасці, якія можна сустрэць у вёсцы. Ёсць нават калодкі для вырабу абутку. Цяпер бы самы час у наш разуты век вярнуцца гаспадару да закінутага рамяства. Уверсе, каля бэлькі, вісяць пучкі хвашчу. «Посуд шараваць?» — пытаемся. «Не, — не разумеючы нас, адказвае гаспадыня. — Ад хваробы». І праз нейкі момант, нешта згадаўшы, ажыццяўляецца: «Вой, а я ж забылася! Гэта ж праўда, баба чыгуны хвашчом заўсёды шаравала. Глядзіце, усё пазабывала...» Так, скардзячыся на сваю няспамятнасць, гаспадыня праводзіць нас з двара.

Будуецца беларуская сямігодка ў Бальшарэчцы (былая Новасібірская акруга) 1931 г.

Другая палова дня выдаецца «фальклорнай». Ідзём да Вольгі Цітаўны Цубатавай — той самай, якая вышывала дзеду кашулю. Рэдкая для збіральнікаў народнай паэзіі ўдача, скарб! Бабуля не наракае на гады (яна з 1914 года), на хваробы, на памяць, нічога не ўтойвае. Калі толькі нешта чула ці бачыла за сваё жыццё з таго, пра што мы распытваем, расказвае ці спявае. Вясельныя песні падае такія, якіх нідзе папярэдне, нават дома, мы не пісалі. Але катэгарычна адмаўляецца падзяліцца «клетнымі» песнямі: «Не перад вамі, маладымі, мне, старой, іх спяваць». Выдатна памятае ўсе даўнейшыя абрады, звычаі на розныя святы і прысвяткі, варажбу, прыкметы, забабоны. На апошнія глядзіць вельмі скептычна.

Расказваючы пра зробленае (сатканае і вышыванае сваімі рукамі), Вольга Цітаўна ўдакладняе: «Паясы ткалі перш за ўсё бабкі, што бабілі дзяцей. Прыйдзе, перабабе (пуп адрэжа, завяжа лёнам), тады дзіця спавіваюць паясочкам на 6—7 тыдняў. Каб ножкі былі не крывыя, роўненькія. Пасля ўжо не спавіваюць — так уверчуюць». І працягвае ўспамінаць: «У нас жанчына дзелае ўсё да апошняга дня, было, што і ў полі родзіць. І на стагу. Шчэ мужык дакарае: стог не дакідала — нарадзіла... Казалі, калі родзіцца дзіця ў пятніцу — нешчасліваe, калі ў панядзелак — гордае. Імёны давала бабка, як прымала роды, гледзячы ў кніжку. Давалі тое імя, што выпадала на святы: на святую Аўдакею — Аўдакея, на святую Ганну — Ганна. Хоць два разы выпадае на Івана — два сыны будуць у хаце Іваны...» Цяжка, вельмі цяжка давалася даўней кожнай маці не толькі гадаванне, але і само захаванне жыцця дзіцяці (у яе свякроўкі, напрыклад, з 16-ці жывым засталося толькі адно). Таму мясцовыя жанчыны амаль рытуальна дбалі пра захаванне кожнай абрадава-звычаёвай драбніцы. Нават у адведкі да парадзіхі бальшарэчанкі ішлі з адмысловым ручніком-«радзільнікам». Гэты унікат, што захоўваўся дагэтуль у 80-гадовай Цубатавай Анталены Цімафееўны, нам пашчасціла вярнуць на радзіму.

Прыгадала Вольга Цітаўна, як у 1926 годзе ездзіла адсюль на Амур (станцыя Завітая) некалькі сем'яў: «Прадалі ўсё і паехалі туды паспытаць лепшага. Жылі ўсяго адзін год. Вакол горы, сопкі. Памерла там адна наша цётка. То як хавалі, ішлі па ступцах. Не ўжыліся, вярнуліся назад». Па тым часе ўжо Сібір была іх родным домам...

У астатні дзень нашых палявых даследаванняў Мікалай і Таня вязуць нас на сваім «Запарожцы» ў Аляксандраўку, каб адтуль падкінуць у суседнюю вёску на аўтобус, які давязе да Балотнага, да электрычкі на Новасібірск. У першай рэкамендаванай хаце з фальклорам выходзіць асечка, а этнаграфія (праўда, не надта зайздросная) — толькі напаказ.

І тут на вуліцу выходзіць чалавек, які з выгляду і па характары мог бы камандаваць арміяй — не меней. Умомант уваходзіць у нашы справы, выяўляе поўную дасведчанасць у пытаннях засялення беларусамі (і не толькі імі) гэтага краю і пры гэтым чамусьці скептычна выказваецца пра тутэйшага старога настаўніка, які піша гісторыю мясцовасці і лічыцца жыхарамі Аляксандраўкі аўтарытэтам («Ён там усё пераблытае і набрэша!»). Даведаўшыся пра нашу цікаўнасць да народнага мастацтва, «генерал» Мікалай Пятровіч Мурашкін (раней у раду ўсе былі проста Мурашкі — удакладняе ён) абяцае ў сябе дома знайсці старадаўні арнамент з вышыванай кашулі і ручнікі. А тым часам вядзе да свайго стрыечнага брата, у якога таксама ад маткі ды бабы сёе-тое засталося. Без лішніх цырымоній загадвае таму раскрыць стары куфар, і ў ім мы бачым найвыдатнейшыя саматканыя ручнікі. На абразах вісяць вышываныя набожнікі, ад якіх вачэй не адвесці. А якім абрусам прыкінуты сняданак на абедзенным стале! Вочы разбягаюцца! Мацаем адно, дрыжачымі рукамі хапаемся за другое, літаральна сцягваем са стала абрус з незвычайнай чырвонай прошвай. Бог сведка, мы сабе гэтага не пакінем і таму просім гаспадара паверыць і зразумець нашы шчырыя намеры! Усё будзе перададзена ў музей. Дзядзька яўна незадаволены нашым шалам. Ён не разлічваў расставацца з памятнымі рэчамі. Але стрыечны брат грыміць на ўсю хату: «Каму ты гэта хаваеш?! Сыну?! Унукам?! Ім гэта патрэбна?! Аддавай усё, не шкадуй! Паедзе на Беларусь!» Ну, усё — не ўсё, але абрус і адзін з ручнікоў выносім-такі з хаты.

Правадыр-«генерал» распараджаецца праз жонку (яна лепш ведае, дзе што ляжыць) перадаць абяцаныя рэчы, і наша паходная торба яшчэ больш напаўняецца вельмі старымі, але выдатна захаванымі, па-сапраўднаму мастацкімі прадметамі. Сам Мурашкін — ці не адзіны з усіх, каго мы сустрэлі на сібірскай зямлі — бываў у Мінску і ў Хатыні. Запрашаем яго і на будучае. Хай бы прыехаў і ўжо ў экспазіцыі музея пабачыў тое, чым падзялілася з намі Аляксандраўка.

На вуліцы ўдаецца запісаць некалькі песень і нават «выменяць» замову (Круціхінскія набыткі пайшлі ў ход!). Да адыходу аўтобуса застаецца зусім мала часу, і Таня з машыны паказвае на гадзіннік. Цёпла, але неяк вельмі журботна развітваемся мы з Мікалаем і Таняй каля аўтобуснага прыпынку. Якімі словамі маліць і прасіць Бога, каб паслаў гэтаму маладому яшчэ мужыку здароўя і сілы на доўгія гады?..

Тым часам, калі адзін з нас кіраваўся ў бок Новасібірска, другі затрымаўся на некалькі гадзін у Аляксандраўцы, каб сустрэцца з тым самым настаўнікам-«летапісцам» — Паўлам Герасімавічам Гаўрыленкам. Дома гаспадара не засталі, і каб пабачыць яго, пашыбавалі да блізкага бярозавага гаю, дзе знаходзіцца калгасная пасека, на якой, як высветлілася, дзесяткі гадоў працаваў і дагэтуль часцяком «знікае» Павел Герасімавіч. Гаўрыленкі здаўна вядомыя ў наваколлі перш за ўсё як выдатныя пчаляры. Цяперашняя пасека вырасла з 30-ці вулляў (пчоласем'яў), якія меў да калектывізацыі Герасім Андрэевіч, бацька настаўніка. Ён жа паклаў тут пачатак пчалярству шасцю перавезенымі раямі пры перасяленні з Беларусі (вёска Задуб'е Рагачоўскага павета — цяпер Кармяншчына). У пасечным дамку і адбылася гутарка з Паўлам Герасімавічам, якая працягвалася некалькі гадзін. Раз-пораз папіскваў слыхавы апарат субяседніка — не жартачкі, летась пайшло на дзевяты дзесятак.

Нетаропкая размова пра гэту зямлю, што стала роднай для нашых суайчыннікаў, выявіла Паўла Герасімавіча як сапраўднага нашага земляка, хоць беларускай мовай, у адрозненне ад сваёй жонкі, «віцебскай» Пелагеі Макараўны, ён не карыстаўся. Шмат гадоў вядзе ён назіранні за прыродаю, да яго парад прыслухоўваюцца нават у раёне. Перш за ўсё дзякуючы яго выдатнай памяці нам удалося высветліць старонкі гісторыі мясцовай Беларусчыны і яе сувязі з Бацькаўшчынай. Выйсці на гэту тэму падштурхоўвала знойдзеная ў Новасібірскім архіве копія ліста беларускіх пісьменнікаў Алеся Дудара і Анатоля Вольнага, якія ў ліпені-жніўні 1927 года прыязджалі ў камандзіроўку ў Сібір і сярод іншых мясцін наведалі менавіта наваколлі Бальшарэчкі. Мэта ў іх была тая ж, што і ў нас: азнаёміцца з бытам беларусаў-перасяленцаў.

Ай ды Дудар! Ай ды Вольны! Такою была наша рэакцыя на ліст, з якім звярнуліся маладыя пісьменнікі да старшыні Цэнтральнага Выканаўчага Камітэта Беларусі, да тагачаснага генеральнага сакратара ЦК ВКП(б), у органы савецкай улады і народнай асветы пасля свайго вяртання з Сібіры. На месцах (у тым ліку і ў Бальшарэчцы) яны пабачылі, што «беларусізацыя» школ, сельсаветаў, пра якую расказвалі ўлады, часцяком адбывалася толькі на паперы. Вельмі верагодна, што ў выніку гэтага іх і іншых захадаў адбыўся пералом у стаўленні ўладаў да культурных патрэб беларусаў. Дудар і Вольны лічылі неабходным арганізаваць у Новасібірску беларускую сялянскую газету, прапанoўвалі паслаць па некаторых раёнах Сібіры Беларускі вандроўны тэатр, арганізаваць беларускае аддзяленне пры тэхнікуме і рабфаку ў Новасібірску. Да гэтага перакanання яны прыйшлі, сутыкнуўшыся ў Сібіры з выдатнай захаванасцю мовы, звычаяў, адзежы беларусаў-перасяленцаў (тады іх адарванасць ад радзімы вымяралася ўсяго яшчэ двума-трыма дзесяцігоддзямі...). Сёння думаеш, што тая вандроўка маладых беларускіх літаратараў і іх меркаванні, выказаныя ў высокія ўстановы, напэўна ж, адыгралі сваю чорную ролю ў абвінавачванні іх ва ўсіх магчымых грахах, у тым ліку ў «нацдэмаўшчыне» і «нацыянал-фашызме». Але гэта сталася пазней...

Павел Герасімавіч Гаўрыленка ўспамінае, як у тым самым 1927 годзе ён ездзіў на Балоцінскім раёне і «вербаваў» студэнтаў на беларускае аддзяленне, якое мелася распачаць сваю дзейнасць пры Томскім педагагічным тэхнікуме. Уліліся ў кагорту навучэнцаў і беларусы з Барабінскага раёна: Мікалай Вежнавец, Сяргей Курдзюкоў, Іван Юшкевіч, дзяўчаты Петрусевіч і Барсукова. Тэхнікум месціўся ў манастыры, дзе захоўвалася добрая бібліятэка. Раз на месяц моладдзю выпускалася газета на беларускай мове «За вучобу». Палітычных пытанняў у ёй не закраналі, а толькі пісалі пра заняткі, пра прагульшчыкаў, змяшчалі вершы, апавяданні. Была і свая «паэтка» — Ніна Кісялёва. Будучы рэдактарам, Павел Герасімавіч сам маляваў для газеты партрэт Янкі Купалы. Навучэнцы рыхтаваліся стаць беларускімі настаўнікамі. У тэхнікуме па-беларуску выкладалі Хахлоў (гісторыя), Міхайлаў — ён жа загадчык аддзялення (родная мова і літаратура), Францаў (матэматыка). Але ў 1932 годзе беларускае аддзяленне ліквідавалі, і тэхнікум давялося канчаць ужо ў рускіх групах. Шмат змянілася. На сваёй мове размаўляць баяліся. Толькі адзін са студэнтаў, Філіп Кавалёў, здолеў пасля заканчэння працаваць па сваім прамым прызначэнні — паехаў улетку 1934 года на Беларусь выкладаць беларускую мову. Папрацаваўшы да восені наступнага года, вярнуўся назад..

«Ліквідавалі за Бацькаўшчыну» — некалькі разоў выразна паўтарыў Гаўрыленка. На наша пытанне, што значыць «за Бацькаўшчыну», ён адказаў: «Калі зачынялі аддзяленне, а пасля і школы, улады тлумачылі, нібыта Беларусь ці Бацькаўшчына хацела выдзеліцца. Каб не даць Беларусі выйсці са складу Саюза, у Сібіры сталі арганізоўваць беларускія школы. Атрымалася ж так, што ў іх пайшлі вучыцца не толькі беларусы, але і рускія. І каб не дапусціць «беларусізацыі» Сібіры, зачынілі і аддзяленне, і школы».

Такім вось чынам давялося сустрэцца з нашай старой знаёмай «беларусізацыяй». Яна, тая, што выклікала розныя сантыменты і замаліванасць у час працы ў архіве, на справе далучалася да ліквідацыі нацыянальных асаблівасцей нашых сібірскіх землякоў. Так, пабыла, пасляпіла вочы сваім знешнім бляскам, як і кожная наша «ізацыя» ці «ізм» і... уся выйшла.

З вялікай сімпатыяй распавядаў Павел Герасімавіч пра беларускага настаўніка Стася Алісевіча, што доўга жыў у іх у хаце. Ён меў шмат кніг і быў адзіны ў вёсцы, хто выпісваў беларускія газеты, якія раз у тыдзень прыносіў балоцінскі паштальён («Калі ў Беларусі газета выходзіла 1-га чысла, дык сюды трапляла на 20-ты дзень»). Жывучы ў Аляксандраўцы, Алісевіч запісваў ад старых людзей беларускія песні, казкі, прыказкі, прымаўкі. Разам з настаўнікам верхатураўскай беларускай школы Верашчагам ён складаў падручнік для беларускіх школ РСФСР. Для ўзгаднення пытанняў, звязаных з выданнем падручніка, ездзіў у 1929 і 1932 гадах у Маскву. Першы раз з ім паехаў і Павел Герасімавіч. Тады ён упершыню пабачыў зямлю продкаў — Беларусь. Быў і ў бацькавым Задуб'і, выступаў на святочным лістападаўскім мітынгу, паведаміў землякам, што беларусы Сібіры маюць свае школы. А ў час другой зімовай паездкі Алісевіч памёр ад тыфу. Падручнік, пра які клапаціўся настаўнік, меўся выйсці ў 1933 годзе. Аднак працаваць па ім не давялося.

За размоваю вярнуліся мы з Паўлам Герасімавічам і Мурашкіным з пасекі на падворак Гаўрыленкаў. Доўга яшчэ не адпускалі далёкага госця землякі, паказваючы старыя фотаздымкі, распавядаючы пра старое і новае жыццё. Прасілі пагаварыць па-беларуску, на развітанне перадалі на бацькаўшчыну даўні абрус і прывезены сюды яшчэ «з Расеі» 10-літровы паліваны «глёк» — амаль праз сто гадоў гэты маўклівы спадарожнік перасяленцаў вярнуўся ў край, дзе сышоў з ганчарнага круга...

Пад вечар мы сустрэліся ў нашай гасцініцы і да позняе ночы перапісвалі начыста фальклорныя запісы, рабілі атрыбутыку сабраных тканін.

Ах, як хутка праляцеў час... Ды нічога не зробіш — трэба збірацца назад. Бывайце, беларусы Сібіры! Наш шматгадовы вандроўны вопыт пераканаў ужо, што шляхі збіральнікаў народнай мудрасці і народнага мастацтва амаль ніколі не паўтараюцца. А толькі надарыцца выпадак, то выбіраеш новыя напрамкі, едзеш па новых дарогах, на якіх яшчэ не быў, спяшаешся пабачыць новых людзей. Ці вернемся яшчэ калі ў гэты край? Знаходзячыся на сібірскай зямлі апошні дзень, занепакоены адным: як мала намі зроблена, як мала сабрана цікавага, невядомага ў параўнанні з тым, што яшчэ засталося! Па сотнях вёсак можна было б хадзіць менавіта сёння, калі яшчэ дажываюць з нерастрачаным запасам ведаў сваіх продкаў непасрэдныя спадкаемцы перасяленцаў-беларусаў. Праз нядоўгі час і гэтага пакалення не стане. Як і іх бацькі, сыдуць яны ў далёкую ад Беларусі сібірскую зямлю разам з роднай мовай, якая ўжо толькі водгаласам адгукнецца ва ўнуках і, можа, праўнуках. А потым замоўкне назаўсёды...

Авохці мне!

Аляксандр КАПУСЦІН

МЯШОК

абразок

Ранічкай Мікіта Прытычанка здаў сваю гарадскую кватэру пад сігналізацыю і паехаў на дачу. Электрычка імчала міма вёсак і палёў, дзе цяпер сама што ўборка была. Мікіта пазіраў у акно і думаў, думаў... Ен любіў думаць. Пра што? Пра жыццё,пра што ж яшчэ. Яно цяпер такое сумбурнае і разам з тым цікавае. У ім трэба добра разбірацца... Але, уласна кажучы, што тут разбірацца? Не зявай, Хама, на тое кірмаш... Гэты вось таўстун, відаць, не зявае. Вунь ражку наеў!

На хвіліну адарваўшы позірк ад акна, Прытычанка пацікаваў за мажным вусачом, які насупраць яго ўцюпіўся ў газету. Пра рыначную эканоміку мудрыя думкі вывучае?.. Ну, няхай, няхай, чым *больш будзе* вывучаць, тым *больш* заблытаецца.

На вольнае месца на лаўцы побач з Прытычанкам пляснуўся стос фотаздымкаў на белай глянцавай паперы. Яго кінуў цыбаты хлопец з доўгімі нячэсанымі валасамі. Кінуў, а сам пайшоў па вагоне, далей раскідваючы такія стосы. Прытычанка ведаў, што за здымкі то былі — не першы ж гэты швэндаецца,— тым не менш узяўся разглядваць іх: цікава-такі. Вось соннік, вось распяты на крыжы Ісус Хрыстос, а вось... Тоўстыя вусны Прытычанкі злёгку смыкнуліся — голая сарамніца адставіла азадак. От бессаромніца!.. Аднак ён даўжэй чым да іншых прыляпіўся позіркам да крамольнага здымка.

За спіной у яго юнацкія галасы прыцішана спявалі: «Ад панядзелка да панядзелка дробны дождж ідзе. Сабралася бедна басота і гарэлку п'е». Раптам яны абарвалі спяванне, і Прытычанку падсвядома падумалася, што, мусіць, таксама ўглядваюцца ў голае цела нахабніцы — от басота!.. Разбэшчаная моладзь пайшла... Азірнуўся — таксама лахматыя? Не, нармальныя хлопцы... Правёў рукой па сваёй лысіне.

Вярнуўся цыбаты хлопец. Прытычанка ўскінуў на яго вочы: колькі? Хлопец паказаў палец: рубель за здымак. Цану Прытычанка таксама ведаў, але. падумаў. памянялася, можа? Дык не, што за Ісуса Хрыста, што за распусніцу. Ну, ці не нахабнік! І развялося ж іх, гэтых нямых, апошнім часам!.. Нямыя-нямыя, а вушы настаўляюць, калі пра іх што гаворыш... Але няхай сабе, усім жыць трэба...

Прытычанка зноў уставіўся ў акно. І зноў пацяклі яго думкі пра жыццё. Так хутка ўсё памянялася! Во завіхурыла!.. Няхай віхурыць, няхай. Цяпер усё на правільную каляіну выходзіць. А то прыдумалі: спекуляцыя... Ну збыў ён «жыгуленка» за двайную цану. Дык цяпер жа гэта не спекуляцыя, а, як у людзей, бізнес, і ён не спекулянт, а дзелавы чалавек...

Разважаючы так, Прытычанка шукаў прыкладаў у пацвярджэнне сваіх думак. Злавіў сябе на гэтым, сказаў: ды што шукаць! У цяперашнім жыцці іх колькі хочаш. Хаця б і з тымі дактарамі, якія па тэлевізары лячэбным словам і замоўленай вадою хворасці з людзей выганяюць... Раней як на іх глядзелі? Шарлатаны, нахабныя ашуканцы!.. А цяпер?.. Няхай выступаюць, сваім мазалём... Прытычанка спахапіўся — сваёю працаю на жыццё зарабляюць...

Электрычка пачала прыцішваць ход, Прытычанка ўскінуў на плечы руказак, борзда рушыў да выхаду.

На станцыю адна за адной падрульвалі аўтамашыны. Акрамя легкавікоў ды матацыклаў, стаялі грузавікі розных марак, самазвалы і краны. З вёсак спяшаліся механізатары па сваіх родзічаў, якія працавалі ў сталіцы і прыехалі на выхадны з напакаванымі сумкамі. Папярэдзе Прытычанкі перавальвалася, як качка, *з нагі на нагу мажная* жанчына. «Ступа, такую толькі самазвалам падвозіць, — пакпіў ён у думках. — Кранам падчапіў, пагрузіў... Але ж і разбэсціліся людзі! — абурыўся. — Так цяперака поле машын чакае, а гэтыя — знайшлі таксі! — Ён паназіраў, як жанчына непаваротліва ўшчамілася ў кабіну грузавіка, як вусаты шафёр, крута развярнуўшы машыну, хвацка газануў, і падумаў ім услед: — Ат, няхай едуць, кожны жыве, як яму лацвей».

На дачны пасёлак кароткая дарога вяла праз невялікі лясок.Ісці там у мяккай прахалодзе ранняй восені было лёгка і прыемна. Прытычанка ступаў і спакойна думаў. Канешне ж, пра жыццё ўсе... Не лішне, мусіць, было б, каб жонка на саўгасным палетку за ляском бульбы накапала. Зноў, як мінулы раз. Адвязе яе на матацыкле, яна схавае бульбу пад той купчастай елачкай, а прыцемкам ён туды — жых! Бульба там дабрэнная ўрадзіла!.. Калі сяляне будуць жыць аднаасобна, тады не накапаеш. Дзядзька можа і пекануць з ружжа соллю ў азадак — сваё ж. А саўгаснае — усіхняе і нічыё...

Раптам у душы Прытычанкі варухнулася нейкая няўтульнасць. «Але ж гэта як ні круці — кража», — падумаў ён з дакорам сабе. Закурыў, раз, другі глытнуў дыму. І зноў жа — Максім Патапавіч... От Бог даў суседа! Такі ўжо праведнік! Жэрдку ў лесе ссячэш — нельга, Мікіта Рыгоравіч, а калі кожны з нас так, па жэрдцы?.. І скажы ж ты, бачыць!.. Тут ужо, як той казаў, амаль па прымаўцы жыві: «Бойся быка спераду, каня ззаду, а такога суседа — з усіх бакоў...»

Прытычанка зноў глыбока зацягнуўся дымам, ціскаючы пальцамі, патушыў цыгарэту, паклаў назад у пачак, паправіў рукзак на плячах і ступіў шырэй.

Пад вечар чорны матацыкл з каляскай, цягнучы за сабой хвост пылу, *шпарка паімчаў за ваколіцу пасёлка.*

Спыніўся Прытычанка метраў за трыццаць ад запаветнай елачкі — каб не рабіць туды следу. Нічога, данясе, не такія грузы ўскідваў сабе на горб... Яшчэ зводдаль пабачыў на мяшку нейкі белы лапік. Падыцоў — паперка. Таропка ўзяў яе, позірк пабег па напісаных *вялікімі літарамі* радках. «Злодзей, ты злоўлены. Аднак забірай бульбу. Мы прыйдзем да цябе, калі ты будзеш чэрпаць яе лыжкай. Прыйдзем, каб пажадаць табе смачна есці».

Прытычанка кінуўся да матацыкла. Гыркнуў матор. Матацыкл шалёна рвануў з месца. Шумеў вецер паўз вушы, а рука ўсё дабаўляла газу. Хутчэй, хутчэй... «Злодзей, ты злоўлены...»

У двары Прытычанка паспакайнеў, сабраўся з духам. Шукай у полі ветру. Злоўлены — калі за руку... Ён закаціў матацыкл у хлявок, замкнуў варотцы. Сабраўся ісці ў хату, ды тут — як стрэліла яму: а мяшок?!

На мяшку былі напісаны літары М. П. Прытычанка тлуста вывеў іх хімічным чарнілам, калі гады тры таму назад аддаваў яго старшыні мясцкома — тады мясцком закупляў для супрацоўнікаў іхняга быткамбіната капусту ў прыгарадным саўгасе. Мяшок жа новы, вялікі — дык напісаў ён свае ініцыялы, каб ніхто не паквапіўся на яго. Ці мог Прытычанка падумаць тады, што цяпер тое абернецца супраць яго, стане доказам? Указальнікам так праменька сюды, у яго двор?..

Ён ужо гатоў быў ускочыць на матацыкл і паімчаць да той купчастай елачкі. Але ж — калі яны стаіліся там і чакаюць, як ён стане высыпаць бульбу?.. Каб за руку?.. Ен таптаўся на месцы, ліхаманкава круціў у пальцах ключ ад хляўка.

Што ні кажы, а лёс не абдзяліў Прытычанку кемлівасцю. Гарачкавыя пякучыя думкі крута паварочваліся ва ўсе бакі. У яго двор?.. А чаму не ў суседаў? Чаму М. П. — гэта Мікіта Паўлавіч, а не Максім Патапавіч?.. Калі што — так можна будзе і сказаць...

Утрапёнасць яго, якая бязлітасна калаціла душу, стала ападаць, на сэрцы адлегла. Аднак ён усё стаяў пасярод двара, круціў у пальцах ключ: новенькі ж мяшок!..

Марцін КОЎЗКІ

ДОЛЯ ПРАЎДЫ

Двух слоў звязаць не можа Саўка, а кіраваў вялікім глаўкам. Нарэшце раскусілі Саўку і ўраз далі яму адстаўку. Ды Саўка ўсім пакажа фігу: ён піша кнігу.

□

«Выстава дасягненняў народнай гаспадаркі» (непатрэбнае выкрасліць).

□

— Ёсць паскарэнне?— Ёсць, ваша мосць,— коцімся ўніз!

□

— Галоснасць гэта калі гамоняць пра ўсё і не трэба баяцца, што пра нешта можна толькі заікацца, а ўслых гаварыць не варта,— паказаў на пальцах дыктар.

□

Назаўжды заблытаны хады там, дзе мы крочылі праз гады. І на ўказальніках «Туды» спешна пішуць крэйдай «Не туды».

□

— Скарачайся, Шэхерэзада, трэба тысячу і адну ноч увагнаць у пяцьсот дзён.

□

Аднаскладовае. Поп, рок, брэйк, блюз, мак, кайф, дыск, сэкс, матч, бокс, у-шу... Ну а што на душу?

□

«Матчына мова»? А как это па-руску?

□

З дзявочага дзённіка. Самая прыгожая ў школе Данутка — ну проста валютная прастытутка!

□

Этыкетка, на якой чалавек зазірае ў бутэльку, на якой меншы чалавек зазірае ў меншую бутэльку, на якой яшчэ меншы чалавек зазірае ў яшчэ меншую бутэльку, на якой зусім ужо маленькі чалавечак зазірае ў малюпасенькую бутэлечку. Не, так не пойдзе, чалавек драбнее. Хай *лепш* бутэлька *павялічваецца*, а чалавек расце разам з ёю.

□

Дамагліся: строяцца па ранжыру, выклікаюць па алфавіту, выдаюць па чарзе. Адыходзяць, праўда, хто як, тут яшчэ шмат чаго не так.

□

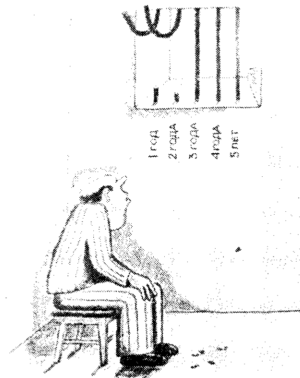
Паручык Галіцын, карнет Абаленскі, графіня-прывід з аперэты венскай, есаул, есаул, п'янкое паветра... Недалёка ты пайшло, рэтра!

□

— Любы, дзе тут база НЛА?— запытала баба з памяла.

□

Саюз работнікаў разумовай працы сярэдняй і пачатковай адукацыі.

Малюнкі М. РУСКІХ, А. ДАРАФЕЕВА, В. МАКІЕЎСКАГА з выставы «Карыкатура-90».

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
Саюз пісьменнікаў Беларусі
і Міністэрства культуры БССР.

Выходзіць раз на тыдзень па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарава, 19.

Тэлефоны: прыёмная рэдакцыі — 33-24-61; намеснік галоўнага рэдактара —33-25-25; адказны сакратар — 33-19-85; аддзел публіцыстыкі: Міхась ЗАМСКІ —33-19-65; аддзел пісьмаў і грамадскай думкі: Людміла КРУШЫНСКАЯ, Марыя ГІЛЕВІЧ—33-19-85; аддзел літаратурнага жыцця: Алесь МАРЦІНОВІЧ —33-24-62; аддзел крытыкі і бібліяграфіі: Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ —33-22-04; аддзел літаратуры: Юрась СВІРКА—33-22-04; аддзел музыкі: Святлана БЕРАСЦЕНЬ — 33-21-53; аддзел тэатра, кіно і тэлебачання: Жанна ЛАШКЕВІЧ —33-21-53; аддзел выяўленчага мастацтва і аховы помнікаў: Пётра ВАСІЛЕЎСКІ — 33-24-62; аддзел народнай творчасці і культасветработы — 33-24-62; аддзел навін: Віталь ТАРАС, Юрась ЗАЛОСКА—33-22-04; аддзел мастацкага афармлення: Уладзімір ТАБУШАЎ —33-44-04; фотакарэспандэнт: Уладзімір КРУК — 33-24-62; бухгалтэрыя — 23-73-37.

Індэкс 63856 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12